

DEĞİŞEN TOPLUM YAPISI

MÜBECCEL B. KIRAY

Mübeccel B. Kıray, 1923'te İzmir'de doğdu. 1940'ta İzmir Lisesi'nden, 1944'te Ankara Üniversitesi'nden mezun oldu. 1946'da Ankara Üniversitesi'nden Sosyoloji doktora, 1950'de ABD'de Northwestern Üniversitesi'nden Antropoloji Ph.D. dereceleri aldı. 1960'da doçent, 1966'da profesör oldu. 1959 yılından 1973 yılına kadar Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Bölümü'nün gelişmesine emek verdi. 1973'te ODTÜ'den ayrılarak "Morris Ginsberg Fellow" olarak London Schools of Economics'e gitti. Dönüşünde önce İTÜ'de 1982'den sonra da Marmara Üniversitesi'nde çalıştı. Bu arada bir yıl University of Texas in Austin'de ders verdi. 1989'da emekli oldu. Çalıştığı süre içerisinde Norveç Bergen Üniversitesi'nde Kahire Amerikan Üniversitesi'nde, ABD Berkley Üniversitesi'nde, Zürih Teknik Üniversitesi'nde seri konferanslar verdi. Mübeccel Kıray, ODTÜ Mustafa Parlar Ödülü Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fahri Doktor unvanı ve Aydınlanma Kadınları Ödülünü aldı. 1994'te Kıray Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğine seçildi. Türkiye'de sosyolojinin üniversitelerde kurumsallaşmasında çok önemli rol oynayan ve toplumsal değişmeyi ele alma tarzı ile bir ekol oluşturan Mübeccel Kıray'ın en çok referans verilen eserleri *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, *Social Stratification as an Obstacle in Development* ve *Örgütlemeyen Kent* isimli kitaplarıdır. Makaleleri arasında "*The Family of Migrani Workers*", "*Changing Patterns of Patronage*" ile "*Survival Strategies of Expeasants in Cities*" en çok zikredilenlerdir.

DEĞİŞEN TOPLUM YAPISI

MÜBECCEL B. KIRAY

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 130
İnceleme-Araştırma 78
ISBN 975-6947-15-2

Mübeccel B. Kıray / Toplu Eserleri 3
Değişen Toplum Yapısı
©Mübeccel B. Kıray
© Bağlam Yayınları

Birinci Basım: Kasım 1998
Kapak ve Grafik Tasarım: Canan Suner
Kapak Fotoğrafı: Faruk Akbaş
Baskı: Selmat Matbaası

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
-------	---

ADANA

SOSYO-EKONOMİK HAYATIN DEĞİŞEN DÜZENİ: KENDİLİĞİNDEN DÖRT KÖYÜN MONOGRAFİK KARŞILAŞTIRILMASI	11
Toprakta Mülkiyet Düzeni ve Tarımsal-Ekonomik Gelişme	14
Gelirler ve Servetin Köy Dışına Kaçması	20
Kuvvet İlişkileri	22
Denge Kuvvetinin Temsilcisi Olarak Muhtarlar	30
Aile ve Akrabalık	33
Aile Kompozisyonu	33
Ailede Otorite Paternleri	35

SAFRANBOLU

SAFRANBOLU'DA KONUT İÇİ YAŞAM OLANAKLARI SINIRLAMALARI VE TURİZM YÖNÜ	41
Giriş	41
Nüfus ve Yerleşme	43
Değişmenin En Önemli Boyutu: Değişen Meslek Yapısı	43
Ev İçi Yaşam	46
Odalar	47
Yenen Yemekler	52
Boş Zaman Faaliyetleri ve Turizm Deneyimi	57
Kavramlarda, Değerlerde Değişme	60

TAŞKÖPRÜ

KIRSAL TOPLULUKLARDA GELİŞME VE LİDERLİK	89
Giriş	89
Köy ve Geleneksel Liderlik	96
Köyden Bir Portre: B. Bey	98
A. Bey	103
Geçim Kaynaklarındaki Değişimler	105
Tüketim ve Gelişme	112
Değişen Aile ve Liderlik İlişkileri	116
Enformel İlişki Ağları	124
Yeni Karmaşık Örgütler	131
Sonuçlar	132

SUNUŞ

Bir sosyal bilimci için Türk toplumunu gözlemlemek çok heyecan vericidir. Ondan da öte herşeyin her an değişme halinde olduğunun bilincinde ise, bu değişmenin yavaş ya da hızlı olduğunu, çeşitli yönlerin karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini belirlemek, yorumlamak ve yeni bilgiler üretmek son derece doyurucu bir uğraştır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde yayınlanan yazılarım 1960'lardan beri, toplumun hem dış hem de iç dinamiklerle değişe değişe nasıl yeni bir temel toplum yapısına ulaştığını göstermektedir. Zaman gibi soyut bir kavramın değişmesinden, metropolleşme süreçlerinin izlenmesine, küçük ya da büyük toprak sahipliği yörelerinde köylülüğün bitişinin izlenmesinden, nüfus yapısının değişmesine, kente ya da batı ülkelerine göçenlerin yeni düzene uyum için oluşturdukları yaşam stratejilerine kadar değişmenin çok çeşitli yönlerinin bu yazılarda ciddi metot ve tekniklerle ele alındığı görülecektir.

19. yy. ve 20. yy. ilk yirmi yılında süregelen dış müdahaleler, harpler, siyasal göçler, siyasal ve ekonomik krizlerden sonra Türk toplumunun her yönü etkileşe etkileşe milli mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında yapı değişikliği bakımından en büyük sıçramayı yaptı. Hukuk, siyasal yapı, eğitim ve özellikle yaşam tarzı düzenlemeleri ile çok yönlü ve etkili bir alt yapı oluşturdu. Buna karşın yönelinen farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve sonuçta "sanayileşmiş, şehirleşmiş" bir yapının açılması 1950'leri bulmuştur. Çünkü kilit sorun basit teknoloji "öküz ve saban", kendi içine kapalı köylerin ve durağan, geleneklerine çok bağlı köylülüğün topraktan kopmaya başlaması gerekti.

Bu süreç ancak 1950'lerde önce, binlere sonra yüzbinlere varan sayıda traktör ve diğer aletlerin tarıma girmesi ile gerçekleşmeye başlamıştır. Şehirleşme, nüfusun ücretlileşmesi, işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile düzeninin büyük değişikliğe uğraması geri dönülmez (irreversible) yapısal değişmeyi başlatmıştır.

Bu sürecin dalga dalga yayılması toplumun dipten doruğa eski yapının, ilişkiler, kurumlar, değerler, düşünceler yönünden büyük değişimini hızla oluşturmaya, diğer bir deyişle kendisini "dipten doruğa" yenileyerek "genel" değişme süreçlerini yoğun olarak yaşamaya başlamıştır.

Benim gözlemlerim de tam bu süreçlerin içinde yer aldı. Hiçbir toplumsal gelişme hiç aksamadan dümdüz bir çizgi üzerinde sürüp gitmez. Bizim toplumumuzda da her insan ilişkisinde, her kurumda, her değer ve zihniyette en çok etkilenen, çok çabuk değişenler olduğu gibi, orta hızla değişenler, çok yavaş değişenlerle etkileşerek bunlara bir arada işlerlik kazandıran yeni mekanizmalar, kurumlar, ara formlar oluşturma oluşturma ve toplum yapısını yenileyen yenileyen aynı zamanda eskisi ile ilişkisini yok eden yeni bir temel toplum yapısına ulaşmaktadır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde bu tür süreçlerle çalışmaların yapıldığı mekanlarda, kurumlarda, değerlerde ortaya çıkan gözlemler ve çözümler yer almaktadır.

Türkiye gibi toplumlarda toplumsal araştırma yapmak, bunları yayımlamak görüldüğünden çok daha zordur. Kolayca kesintiye uğrar. 1960'lerden beri bu çalışmaları sürdürebildiğim için kendimi şanslı ve başarılı sayıyorum. Bir başarı varsa burada en büyük payın herşeyden önce bütün güçlüklerde ve olumsuzluklarda arkamda duran ve her konuda yardımcı olan eşim Dr. İbrahim Kıray'ın olduğunu belirtmeliyim. Ayrıca bütün çalışma ve araştırma isteğini arttıran Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'ndeki öğrencilerimi anmak isterim. 1983'te benim birşey yapmayacağımı görünce Prof. Dr. Tansı Şenyapılı, Dr. Önder Şenyapılı ve Prof. Dr. İlhan Tekeli ilk defa makalelerimi derlediler. Şimdi ise Marmara Üniversitesi'ndeki genç meslektaşlarım Dr. Fulya Atacan, Dr. Fuat Ercan, Dr. Mehmet Türkay ve Arş. Gör. Hatice Kurtuluş aynı zamanda İngilizce olan makalelerimi tercüme ettirerek bu diziyi yayına hazırladılar. Kendilerine çok özel teşekkür ve minnet borçluyum. Hocalık mutluluğunun bir başka yönünü de böylece tatmış oldum. Tercümeleri bilgece ve güzel bir Türkçe ile gerçekleştiren Tülin Kurtarıcı'ya da teşekkürlerimi sunarım. Bağlam Yayınları'na böyle bir yayını gerçekleştirdiği için müteşekkirim.

ADANA

SOSYO-EKONOMİK HAYATIN DEĞİŞEN DÜZENİ: KENDİLİĞİNDEN DÖRT KÖYÜN MONOGRAFİK KARŞILAŞTIRILMASI*

Bugün tarımsal yönden oldukça gelişmiş bulunan Çukurova bölgesi 19. yüzyılın başlarında bataklıklarla kaplı idi; sıtma salgın halindeydi, seyrek iskân görülüyordu.¹ Anadolu'yu Arap Dünyasına birleştiren kervan yolu üstünde yer alan oldukça karışık ve yerleşik bir nüfusun yaşadığı birkaç sürekli yerleşme ile, Toros Dağlarının eteklerinde yer alan Ermenilerin yaşadığı yerleşmelerin dışında, ovada göçebeler, çoğunlukla Yörükler yaşamaktaydı. Göçebeler kış ayları süresince, otlak olarak ovayı kullanıyor, sıcak mevsimlerde Toros Dağlarındaki otlaklara göç ediyorlardı.

19. yüzyılın başlarında bölgeyi Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ele geçirmişti. Mehmet Ali Paşa'nın bu müdahalesi sonucu Osmanlı Hükümeti Çukurova'nın tarımsal potansiyelinin bilincine vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında göçebelerin iskana zorlanmalarının başlıca nedeni, tarımsal artık ürünü denetleyen ve bunu vergi yoluyla kendilerine aktaran Saray ve Lord -bürokratlar yararına tarımı- özellikle pamuk tarımını geliştirmekti.²

* *Türkiye'de Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar*, E. Tümertekin, F. Mansur, P. Benedict Eds, İstanbul, 1971.

¹ Bu çalışma Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin araştırma bağışı ile yapılabilmektedir. Çalışmanın temelini oluşturan veriler 1964 ve 1965 yıllarında ülkenin güneyinde yer alan Çukurova Bölgesinde arazide yapılan araştırma sonucu toplanmıştır. İlgili veriler dört köyde de tüm hane reisleri ile yapılan anket çalışması, mikro-tarihi elde etmek için açık mülakatlar ve öteki tamamlayıcı teknikler kullanılarak elde edilmiştir.

² Bkz., Mübcecel Kıray: "Toplum Yapısındaki Temel Değişmelerin Tarih-sel Değişimi - Bugünkü ve Yarıntki Türk Toplum Yapısı" *Mimarlık Semi-neri*, Bildiri No:4, Ankara, 1969.

Kışladıkları yörelere sürekli olarak yerleşen göçebe ailelere bir miktar toprak verilmişti. Toprağın, bir aşirete tüm olarak verildiği durumlar da vardı. Bu durumda, toprak tümüyle aşiret başkanının mülkü gözüküyor, başkan, aşiret üyelerine toprağı kiralityordu.³ Bu yolla, zorla iskan, çoğı zaman yarı-feodal toprak sahipliğine yol açıyordu.

Balkan yarımadasından gelen Türk göçmenlerinin de bölgeye yerleşmesiyle Çukurova'da, 19. yüzyılda başlayan toprağıbağı nüfus ve tarımın önemi artmaya devam etti. Kırsal yerleşmeler kuran göçmenler kendilerini bu yeni ortama uydurmaya çalıştılar.

Çukurova'nın biçimlenmesinde 19. yüzyılın sonlarında görülen Ermeni isyanları ve izlenen arazi politikası rol oynadı. Orta Anadolu'nun doğu kesimlerinden gelen Ermeniler bölgede ekonomik ve demografik denetim sağlayabilmek için toprak satın alıp Ermenileri ovaya yerleştirmeye çalışıyorlardı. Orta Anadolu'nun doğu kesimlerindeki zengin Ermeni toprak sahipleri, özellikle Adana çevresinde ve kentin verimli güney yörelerinde büyük çiftlikler kurdular.

Ermenilerin nüfus ve toprak politikası İstanbul'un dikkatinden kaçmadı. Sultan Abdülhamid vali ve paşalarını, kendi hesaplarına toprak satın almak için teşvik etti. Kendisi de üç yüz bin dönümlük toprak satın aldı. Bugün kamu malı olan bu toprak, hâlâ Sultan Çiftliğı adıyla anılır.

Çiftlik adı verilen bu büyük mülklerde ticari çiftçilik münavebeli ürünlerle başladı. Buğday, pamuk ve susam yetiştiriliyordu. Ovada yerleşik kırsal nüfus bu çiftliklerin işçi gereksinimini karşılayamadığı için toprak sahipleri Çukurova'ya çevredeki dağ köylerinden ya da Orta Anadolu'dan gelen mevsimlik işgücünü kullanıyorlardı.

Büyük toprak sahiplerine ilişkin toprakların tümü göçebe işçilerce işlenmiyordu. Ortakçılık da yaygındı. Bu ortakçılara ba-

³ Çukurova'daki göçebeler ile yerleşik nüfus arasındaki ilişkiler için bkz., Wolfram Eberhard: "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey", *Orients*, VI (1953) 38.

rmak, gerekli araç ve gereçler, tohum ve toprak veriliyordu. Emeklerine karşılık ürünün yarısını alıyorlardı.

Böyle bir oluşumda, 19. yüzyıl içinde tarımsal işletme biçimlerine göre oldukça ayrımlı iki köy biçimi belirmiştir. Bir yanda yerleşmiş (toprağa bağlanmış) göçebeler ve Balkan yarımadası ya da Arabistan'dan gelen göçmenler gibi küçük toprak sahipleri vardı. Öte yanda, Saray, Paşalar, Ermeni ve Arap kökenli büyük toprak sahiplerinin ortakçılar, göçebe mevsimlik işçiler ve ırgatlar eliyle sürülen, işlenen çiftlikleri görülüyordu. Birinci tür, ancak kendine yeterli kırsal bir toplum görünümündeydi. İkinci tür ise düşük miktarda da olsa artık ürün sağlayan, pazar için üretime geçmişti. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı egemenliğinin sona erışı, Ermenilerin bölgeden gidişi ve İstiklal Savaşı Çukurova'yı 1920'lere değin uzanan bir karışıklık ve kargaşalık devresine soktu.

Küçük toprak sahibi köylü çiftçiler, zaman zaman eski çiftliklerden ya da Hükümet topraklarından katarak topraklarını genişlettiler ve çiftçilik yapmaya devam ettiler. Eski ortakçılar, göçebe işçiler ve kentteki yoksul kitleler de bu karışık devirden yararlanarak, kısa süre için sahipsiz kalan topraklar üstüne yerleştiler. Fakat, 1920'lerin sonuna doğru, önemli toprak mücadelelerinden sonra, yeni bir grup büyük toprak sahibi, üretimi denetleyen ana grup olarak belirdi. Yeni siyasal düzenle antlaşmalar yaparak ve Cumhuriyet döneminin yeni nüfuz kuvvet yapısını etkileyen bu grup, Osmanlılar ve Ermenilerce terk edilen toprakların tapusunu elde etti. Sahipsiz arazi üstüne yerleşmiş olanlar ise yeni toprak sahiplerince ortakçı olarak kabul edildi.⁴

Bu araştırmada ele alınan dört köyden ikisi, Oruçlu ve Karacaören, küçük toprak sahipliği görülen Yörük köylerini; öteki ikisi, Yunusoğlu ve Sakızlı ise, İstanbul'da yaşayan toprak sahiplerinin büyük çiftliklerinde çalışan ortakçı köyleri temsil etmektedir. Tarihçeleri, bölgede geçen yüzyılda izlenen-sürece çok benzemektedir.

⁴ Çukurova'da büyük toprak sahipliği konusunda daha çok bilgi için bkz., Kasım Ener: *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, 1965 Türközü Matbaası, Adana.

Oruçlu, dört köyün en çok izole olanıdır. Kozan'dan 17 km uzaktadır (Kozan, Adana ilinde 17.000 nüfuslu bir ilçe merkezidir). Otuzdört hanelidir. Kırksekiz hanelik bir köy olan Karaçören de Kozan'a yakındır (15 km uzaklıktadır). Ulaşım bağlantısı iyidir. Köyde beş traktör vardır. Pamuk ve susam tarımında kısmen ortakçılık yapılır. Yunusoğlu ve Sakızlı, dört köyün içinde, en gelişmiş olan köylerdir. Yunusoğlu (105 hanelik) bölgenin en büyük merkezi Adana'dan (nüfusu 200.000'in üstünde) 27 km uzaktadır. Adana'ya günlük otobüs servisi ile bağlıdır. Sakızlı 43 hanelidir ve iyi havada açık olan 6 km'lik bir yol ile Yunusoğlu'na bağlıdır. Yunusoğlu ve Sakızlı'da tarım tümüyle mekanize olmuştur, pazar için üretilen ve monokültür halindeki pamuk tarımında kısmen sulama vardır.

Toprakta Mülkiyet Düzeni ve Tarımsal-Ekonomik Gelişme

1920'lerin sonunda Sakızlı ve Yunusoğlu'nda (her biri Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermeni toprak sahipleri elinde ortakçılık yapan köylerdi) dört nüfuzlu kişi birbirleriyle toprak kavgasına girişmiş, bu kavga sonunda büyük toprak sahipleri olarak oraya yerleşmişlerdir. Daha önce sahipsiz olan bu topraklar üzerine yerleşenlerin de yıllık ürünün yarısı karşılığında ortakçı olarak kalmalarına göz yummuşlardır. Özellikle İstiklâl Savaşı'ndan sonraki on yıl içinde gelişen, toprakta mülkiyet düzeni ve çiftçilik yöntemlerindeki değişme, doğrudan doğruya zamanın yeni sosyal tabakalaşma yapısını yansıtır. Büyük toprak sahipliğine dayanan bu kuvvet yapısı, eski yapıdan ayrılmıydı. 1923 yılı ile İkinci Dünya Savaşı arasında yer alan değişmeler düzen ile değil, toprak sahiplerinin kendileri ile ilgiliydi. İnsanlar değişmiş, ama durum aynı kalmıştır.

1940'a değin kısa elyaflı pamuk buğdayla münavebeli olarak yetiştiriliyordu. Gübre ve haşarat öldürücü ilaçlar kullanılmıyordu. Toprağı sürmek için sürüm hayvanları kullanılıyordu. Sürüm için yalnızca ahşap ağaç ve gereçler vardı. 1943'lerde yeni bir pamuk türünün tanıtılması önemli bir değişiklik getirdi. Yeni tür, orta boy elyaflı Akala türü idi. Elverişli toprakta dönüm başına pamuk tohumu verimini 50-100 kg arasında arttırdı.

yordu.⁵

Bu yeni tür pamuğun tarımı oldukça yaygın sonuçlar verdi. Akala pamuğunun yüksek verimi ve daha iyi fiyat bulması sonucu toprağın değeri işçi maliyetlerine oranla arttı. Daha da önemlisi, Akala pamuğunun tahıldan daha kârlı bir ürün olması sonucu pamuk ekilen topraklar arttı. 1940'ların sonunda Sakızlı ve Yunusoğlu'nda tahıl ekimi tümüyle kaybolmuş ve sulanabilir toprakların yüzde doksan dokuzunda pamuk yetiştirilmeye başlanmıştı. Bu değişiklikle ürün münavebesi de kalktı.

Artan kazanç ve çiftçilik yöntemlerindeki değişme ile ortakçılık da değişmeye uğradı. Daha önceleri uygulanan yarı yarıya yöntemi 1/3 ve giderek 1/4 ortakçılık biçimine dönüştü.

Pamuğun monokültür oluşu çalışma düzenini de etkiledi. Pamuk, baklagiller yetiştiriciliği ile birlikte olduğundan, tarım faaliyetinin bütün yıla eşit bir yükü yayılmasını gerektirirse de, monokültür halinde olduğunda işçi ihtiyacını beş aylık bir süreye indirmekte, yılın kalan bölümünde mevsimlik işsizliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yerli pamuk olgunlaştıktan sonra ne zaman olsa toplanabilir, çünkü kozalar açılmaz. Yalnızca bu husus, pamuk toplamamın işgücüne göre ayarlanması lüzumunu yaratıyordu. Akala, Koher ve Deltapine gibi yeni türlerde ise, kozalar Eylülde açar ve erken sonbahar yağmurlarının zarar vermesini önlemek için kısa bir süre içerisinde kozaların toplanması gerekir. Kozaların toplanma zamanı Eylül sonu ve Ekim başında üç haftayı aşmamalıdır. Dolayısıyla bu üç hafta için çok sayıda işçiye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle pamuk tarımının yayılması ve Akala türünü tanıtılması, özellikle Eylül ayında işçi darlığına yol açmıştır. Bu darlık, ancak köylerin ve bölgenin dışından gelen mevsimlik işçilerle önlenebilmektedir.

Makina kullanma, traktörün uygun koşullarla satılmasıyla mümkün olmuştur. Toprağın büyük toprak sahiplerinin elinde oluşu ve kişilerin tarımsal makinaların giderlerini karşılayabilmeleri ve işletme birimlerini büyüterek daha iktisadi işletmeye

⁵ Son yıllarda pamuğun daha iyi türlerinin denenmesi ve daha etkin teknoloji kullanılması sonucu dönüm başına pamuk üretimi 200-300 kg'a değin artmıştır.

gidebilmeleri makinalaşmayı desteklemiştir. Sonuç olarak, ortaya çıkan büyük çaptaki mekanizasyon varolan tarımsal işletme biçimini tamamen değiştirmiş ve bölgede sosyal farklılaşmayı arttırmıştır. Ek aletleri ile bir traktör on köylünün yerini almıştır. Araştırma bölgesinde ortakçılık kısa bir süre içerisinde tümüyle kaybolmuştur.

Bu oluşum içerisinde traktör sürücüleri, yardımcıları, kahyalar ve şoförler için ancak sınırlı bir istihdam olanağı yaratılabilmektedir. Böylece, teknolojinin gelişmesi, çiftçiliğinin daha verimli bir duruma gelmesine ve ürünün artmasına karşılık, yeni ortaya çıkan tarım işçileri sınıfının bu gelişmeden aldığı pay düşük kalmıştır.

1887'de Osmanlı Hükümeti bir grup yörüğü bugünkü Karacaören köyünde iskâna zorlamıştır. Yerleşen her hane, Sarayın fermanı ile 40 dönüm toprak almıştır. Ticari çiftçiliğin Çukurova'nın güney kesimlerinde iyice yerleştiği 1940'ların sonuna doğru, daha çok hayvancılıkla uğraşan Karacaören Yörüklerinin yaşamında tarımın önemi hâlâ çok büyük değildi, ancak geçimi sağlamaya yetecek ölçüde tarım yapıyordu. 1950'den sonra beliren bir takım hususlar bu durumun değişmesine yol açmıştır.

1948 yılında Akala pamuğunun yeni bir türünün tanıtılması önceleri çok önemli sonuçlar vermediyse de tarıma, özellikle pamuk tarımına olan ilgiyi arttırmıştır. Buğdayın yalnızca ev tüketimi için yetiştirilmesi de son bulmuştur. Gerçi buğday hâlâ çiftçinin yiyecek ihtiyacını karşılamaktadır ama, aynı zamanda, pamuk ve susam ile birlikte pazar için üretilen bir üründür.

Sürekli iskân ve nüfus artışıyla çoğalan köylü sayısı, hemen hemen tümüyle toprağa yerleşme ve bağlanma olayıyla birleşince toprak değerinin yükselmesine yol açmıştır. Toprak değerlerinin artmasına sebep olan bir öteki husus da, köy sınırları içindeki ekilebilir toprakların genişletilememesiydi. Ayrıca, onbeş yıl öncesine göre topraktan daha yüksek verim elde edilebilmesi de toprak değerinin artmasına yardımcı olmuştur. Durum, yalnızca pamuk için değil, buğday için de böyleydi ve toprağın daha iyi sürülmesi, tohum seçimi ve kimyasal gübre kullanmanın doğal sonucuydu.

Sayılan bütün hususlar köydeki sosyal farklılaşmanın daha belirginleşmesine yol açmıştır. Birkaç yıl öncesine değin akrabalar arasında yarı yarıya paylaşma temeline göre ve belirsiz bir süre için uygulanan ortakçılık bugün gittikçe artan bir biçimde bir ticari kimlik kazanmıştır. Artık, yalnızca aile bireylerine özgü değildir. Köyde yeni beliren iki büyükçe toprak sahibi topraklarının bir bölümünü ortakçılıkla işletmekte ve ürünün 1/3'ünü almaktadır. Belirli bir eğilim, toprağın, traktörlerin tarıma girmesiyle durumu sağlamlaşan kişilerin elinde toplanmasıdır. Köyde özellikle göze çarpan bir sosyal farklılaşma süreci, toprağını satarak ücret karşılığı emekçilikle hayatını kazanmaya başlayan bir sınıfın doğmasıdır. Öte yandan, 15 yıl önce aşağı yukarı herkesin aynı ölçüde toprak sahibi köyde, satılan toprakları alarak nispeten büyükçe toprak sahibi birkaç kişinin belirlemeye başladığı da gözlenmektedir. Bu köydeki toprak sahipliği polarizasyonu, yeni teknolojiye yapılacak yatırımın ancak kendine yeterli aile tarımından gelen çok kısıtlı artık ürüne dayandırılması zorunluğu bulunan ve 200 dönümden küçük topraklarda gelirin yetersizliğinden ötürü krediye ihtiyacı olan küçük toprak sahipliği görülen bölgelerdeki klasik tarımsal-ekonomik gelişme modeline bir örnektir. Kredi verenler, bu kredinin ödenmesinin çok şüpheli olduğunu ve sonunda para yerine toprak alacaklarını bilirler. Nitekim, son 15 yıl içinde Karacaören'deki hançelerin %20.7'si toprağını yitirmiş, buna karşılık bir kişinin toprağı 1.000 dönüme çıkmıştır. Kredi ile modern zirai-teknolojiye geçen küçük toprak sahipliğinin görüldüğü köylerde, toprağın birkaç kişinin elinde toplanması hızı ve yeni ortaya çıkan orta büyüklükte toprak sahipleri grubu, sosyal yaşantının öteki yüzlerindeki değişme açısından, öteki köylerde görülen birkaç bin dönümlük toprağı bulunan gerçek büyük toprak sahiplerinden daha da önemlidir.

Oruçlu birçok bakımlardan, Karacaören'e büyük benzerlikler gösterir. Bu köyde yaşayanlar önceleri Toros dağlarının eteklerinde, daha sonra ise şimdi Oruçlu köyünün yer aldığı yörelerde ilkel ve ancak geçimlerine yetecek oranda tarımla uğraşan göçebe yörüklerdi. Yavaş yavaş toprağı yerleştilerse de da-

ha 15 yıl öncesine değin Yörük yaşantısının özelliklerinde temel değişmeler görölmüyordu.

Dış değişmeler, Oruçlu'daki yaşantıyı, aşağı yukarı, Karacaören'deki yaşantıyı etkilediği sıralarda etkilemişti. Bununla birlikte, yarı göçebelikten yerleşik yaşantıya geçişin nedeni yeni bir tür Akala pamuğun tarıma girmesi değildi. Orman Kanunu'nun uygulanması ve gerek ovada gerekse dağ eteklerinde sıtmanın korkunç bir salgın hastalık olmaktan çıkması gibi hususlar daha etkili olmuşlardır. Özellikle ormanların etkili bir biçimde denetlenmesi sonucu yazlık ortakların yitirilmesi geleneksel yayla ekonomisini değiştirmiş ve Yörükleri halen üzerinde oturdukları topraklarda çiftçilik yaparak yaşamak zorunda bırakmıştır.

Hayvancılık azalmıştır. Tarıma, örneğin daha iyi nitelikli buğday tohumları gibi yeni öğeler girmiştir. Susam da, artık buğday gibi para için yetiştirilir olmuştur. Darı, sürüm hayvanları için bir yem bitkisi olarak önem kazanmıştır. Köy ve çevresinde görülen dağınık küçük korular ve bahçeler de, göçebelikten yerleşik bir yaşama düzenine geçildiğini gösteren güçlü kanıtlardır.

Sulanabilir toprak, teknik ve ürün türlerinde görülen değişikliklere karşılık, Oruçlu'da tarım, Karacaören'e oranla daha az ticarileşmiş ve geçime yeterli tarım özelliklerini daha çok korumuştur. Büyük toprak sahipleri yoktur. En büyük çiftlik 250 dönümden az bir alan kaplar. Tüm çiftçilikle uğraşanların toprağı vardır ama, toprak edinme isteğinin yarattığı baskı parçalanmaya, 10 dönümden daha küçük işletmelerin doğmasına sebep olmuştur. Egemen arazi sahipliğı küçük köylü mülkiyeti biçimindedir. Oruçlu'da bugün hâlâ akrabalar arasında ortakçılık yapılır. Sürüm hayvanlarının olmayışı ortakçılık düzenine zorlamıştır. Bu düzen, aile bireylerinin yeni bir ekonomik duruma uyarlanmalarını gösterir. Kısaca özetlenirse, Oruçlu'da tarımsal gelişme bugüne dek bir birim toprağın veriminde önemli artışlara ya da köylüler arasında önemli zenginlik ayrımlarına sebep olmamıştır. Çünkü artık üretimin ödeme kapasitesinin ötesinde kredi alarak yeni yatırımlara gidilmemiştir.

Yunusoğlu ve Sakızlı'da köylülerin sahip olduğu topraklar çok küçük işletmelerden oluşur. Bu köylerde toprak sahibi ailelerin %50'sinin toprağı 10 dönümün altındadır. Tüm sulanabilir

TABLO I
Hane Başına Gelir

Gelir Grupları		Hane Sayıları		
TL	Oruçlu	Karacaören	Sakızlı	Yunusoğlu
500	—	—	4	5
501-1.000	1	4	5	24
1.001-2.000	5	5	21	26
2.001-3.000	5	3	6	18
3.001-4.000	6	8	3	14
4.001-5.000	7	6	1	7
5.001-7.500	7	7	3	6
7.501-10.000	3	5	—	2
10.001	—	10	—	3
Toplam Hane	34	48	43	105

TABLO II
Aile Kompozisyonu

Aile Türü	Oruçlu		Karacaören		Sakızlı		Yunusoğlu	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bekar	—	—	—	—	1	2.3	3	2.9
Çekirdeksele Aile	19	55.9	31	64.4	29	67.5	83	78.9
Geniş Aile: Patrilineal	14	41.2	14	29.3	8	18.6	14	13.4
Geniş Aile: Matrilineal	—	—	2	4.2	4	9.3	4	3.9
Karışık	1	2.9	1	2.1	1	2.3	—	—
Belirsiz	—	—	—	—	—	—	1	0.9
Toplam	34	100.0	48	100.0	43	100.0	105	100.0

toprakların %92.6'sı dört işletmeye bölünmüştür ve İstanbul'da oturan toprak sahiplerince işletilir. Karacaören ve Oruçlu'daki ailelerin toprağı daha iyi dağılmıştır. Bu köylerde de küçük toprak sahipliğı başattır ama, tüm toprak sahibi ailelerin dörtte birinin toprağı 100 dönüm ya da daha çoktur. Tablo I'de değişiminin daha önce başladığı köylerde topraksız aile sorununun daha çok önem taşıdığı gözlenmektedir. En az değişmiş köy olan Oruçlu'da hiç topraksız aile yoktur. Bu açıdan, topraksız köylü sorunu Karacaören'de oldukça ciddi bir durum göstermeye başlamıştır. Topraksız köylüler ve gündelikli emekçilerin ortaya çıkışı sosyal yapıda çok temel bir değişmeyi gösterdiği için, özellikle ilgi çekicidir. Ayrıca, bu yeni beliren ücretli emekçi sözkonusu toplumun teknolojik gelişme düzeyine göre ihtisaslaşır.

Tarımın mekanizasyonu, öteki bir deyişle, otomasyon sonucu, gündelikte çalışan gruplar belirmiş, Yunusoğlu ve Sakızlı'da ortakçılık kalkmış, Karacaören'de toprak mülkiyet polarizasyonu sonucu topraksız köylüler ortaya çıkmıştır. Gündelikli işçilerin ancak çok küçük bir bölümü hüner sahibi olarak hüner isteyen işler elde edebilmişlerdir. 1964 yılında Sakızlı'da 22, Yunusoğlu'nda ise 20 hane reisi öteki bazı aile bireyleri ile birlikte, traktör sürücülüğü, sürücü yardımcılığı, biçer-döver sürücülüğü, kamyon şoförlüğü ve tarım teknisyenliği gibi ihtisaslaşmış işlerde çalışmaktaydı. Tümüyle hünersiz tarım işçisi olarak çalışanların sayısı, Sakızlı'da 29, Yunusoğlu'nda 160'tır. Toprak mülkiyetinin polarizasyonu sonucu gündelik işçi talebinin artışı ve çiftliklerin fazla mekanize olmadığı Karacaören'de ise 1964'te hiçkimse hüner isteyen bir işte çalışmıyordu. Buna karşılık 62 kişi hünersiz tarım işçisi olarak çalışmaktaydı. Öte yandan, her hanenin toprak sahibi olduğu Oruçlu'da genellikle hane reisleri değil ama aile bireyleri hünersiz tarım işçisi olarak çalışmaktaydı. Yalnızca üç kişi köy dışında traktör sürücüsü ve yardımcısı olarak çalışıyordu.

Gelirler ve Servetin Köy Dışına Kaçması

Seçme tohumluk, yeni ürün türleri, haşarat öldürücüler, gübreleme ve mekanizasyon son 12-15 yıl içerisinde Sakızlı ve

Yunusoğlu'nda verimin iki katına çıkmasına neden olmuş, Karacaören'de de üretimi etkilemiştir. Fakat, bu değişikliklerden önce ya da bu değişiklikler sonrasında yürürlükteki sosyal düzende hiçbir temel değişme yer almadığı için bu köylerde yaratılan tarımsal servetin büyük bir bölümü köyde kalmaz. Karacaören köyünde de servetin bir bölümü köy dışına çıktığı için, oldukça küçük çapta da olsa, köy dışında yaşayan toprak sahiplerinin varlığını ortaya koymaktadır. Yapılan hesaplar bu köylerden dışa akan tarımsal servetin Sakızlı ve Yunusoğlu'nda %91.8'den Karacaören'de %17.7'ye değin değiştiğini göstermektedir.⁶ Yalnızca Oruçlu'da köylüler köyde gittikçe artarak yaratılan tarımsal servetten önemli ölçüde yararlanmaktadırlar.

Köyde kalan servet, miktarı ne olursa olsun, köylüler arasında eşit olarak dağılmaz. Tablo I, dört köyde hane başına düşen gelirin dağılımı göstermektedir. Teknolojik yönden gelişmiş köyler olan Sakızlı ve Yunusoğlu'nda hane başına düşen gelir ile daha az ticarileşmiş ve daha az gelişmiş köyler olan Karacaören ve Oruçlu'da hane başına düşen gelir arasında göze çarpan bir ayırım vardır. Sakızlı ve Yunusoğlu'nda ailelerin %90.7'si ve %82.9'unun yıllık geliri 4 bin Türk lirasının altındadır; bu durum, Oruçlu'daki ailelerin yalnızca %50'si ve Karacaören'deki ailelerin ise ancak %41.7'si için doğrudur.

Aile büyüklüğü de hesaba katıldığında gelir hakkında tamamlayıcı bilgi elde etmek olanağı doğmaktadır. Ticarileşme, büyük aile biçiminin hâlâ sosyal yapının göze çarpan bir özelliği olduğu Karacaören ve Oruçlu köylerine oranla, Sakızlı ve Yunusoğlu köylerinde daha geniştir. Son yıllarda görülen tarımsal ve teknik yenilikler ve nüfus artışına karşılık, Yunusoğlu ve Sakızlı'da kişi başına gelir Oruçlu'ya oranla çok fazla değildir, giderek bazı düşük gelir kategorilerinde daha bile azdır. Yunusoğlu ve Sakızlı'da en yoksul aileler (çocukların aile gelirine işçi ücreti yoluyla katkıda bulunamayacak ölçüde küçük oldukları, gelip geçici ve hünersiz tarım işçisi aileleri) en düşük geçim düzeyinde yaşamaktadır; bu düzey, bu araştırmanın en ilkel köyü

⁶ Bu bölümdeki gelir hesapları Utrecht Üniversitesi Coğrafya Enstitüsünden Dr. J. Hinderink tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Oruçlu'da bile zor görülür. Hem hane başına gelir hem de kişi başına gelirin en yüksek olduğu köy Karacaören'dir. Bu durum, yenilikler sonucu elde edilenlerden köyün tüm nüfusunun %79'unu kapsayan çiftçi ailelerinin doğrudan doğruya yararlandığını açıkça gösterir. Beklenenin tersine üretimin üç ile altı katına çıktığı köylerde hane başına ve kişi başına gelirlerin hiç bir gelişme göstermeyen köyler ölçüsünde arttığı izlenir.

Kuvvet İlişkileri

Araştırma kapsamındaki dört köyden en az gelişmiş olanı Oruçlu'da gerek köyün ekonomik durumunda, gerekse yaşantı biçiminde hayvancılıktan tarıma tam olarak geçilmiştir, bununla birlikte, sosyal farklılaşmanın genel çizgileri hâlâ eski biçimini yansıtır. Bunun nedeni, yeni yaşantı biçiminin aynen eski yaşantı tarzı gibi fazla farklılaşma gerektirmemesidir. Bugün Oruçlu'da yaşayan herkesin toprak sahibi olduğu yukarıda belirtilmişti. Köydeki hanelerden yarısının toprağı 75 dönüm ya da daha çoktur. En büyük işletme 250 dönümdür. Hanelerin yalnızca %8.8'inin toprağı 10 dönümden azdır. Servetin temel biçimi toprak olduğuna göre, bu konuda dramatik farklılaşmaların olmadığı açıktır.

Böylece, yeni bir sosyal tabakalaşma sistemine ilişkin bir denetim kuvveti söz konusu edilemez. Bu köydeki tüm statü ve kuvvetin hepsi hâlâ eski aşiret başkanının ailesindedir. Eski başkan ise, artık kendisi geri plana geçmiştir. İmam olarak eğitim görmüştür ama, imamlık yapmayan kardeşi daha nüfuzlu durumdadır. Aşiret düzeninde başkanın topluluğun işlerinde önemli söz hakkı vardır. Topluluğun yaşlı üyelerine de danışarak aşiretin mevsimlik yer değiştirmelerine karar vermek, aşiret dışı çevrelerle kazançlı ilişkiler kurmak, bu ilişkileri denetlemek ve bir yargıç ya da arabulucu gibi davranmak başkanın görevi ve hakkıydı. Ancak, topluluk tümüyle yerleşik düzene geçtikten sonra, bu işlevler yitirilmiş ve topluluk o zamandan bu yana daha bireyci olmuştur.

Bu değişimin etkileri araştırmamızda açığa çıktı. "Köyde en önemli adam kimdir?" Sorumuza karşılık verirken hane reis-

lerinin %20'si birkaç kişi arasında karar veremedi. %29.4'ü ise köyde belirli bir önemli kişi bulunmadığını söyledi. Bununla birlikte, bazı karşılıklar eski aşiret başkanının imam diye adlandırılan kardeşi üstünde birleşti. Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki, başkanın kardeşi yalnızca Ramazan süresince imamlık yapıyordu, bu nedenle imam oluşu onun kuvvetini borçlu olduğu birkaç özelliğten en önemlisi değil, ancak biridir. Eski başkan ise artık, çok aktif değildir ve otoritesini kardeşine ve oğluna devretmiş görünmektedir. Başkandan daha yaşlı, daha zengin, daha bilgili olan kardeşi, bugün başkanın izni ya da hoşgörüsü ile köyle ilgili konularda otoritedir ve bu sebeple önemli statüsü vardır.

Başkanın yirmibeş yaşlarındaki genç oğlu ise muhtar seçilmiştir. Köye ilişkin konularda fazla sözü bulunmadığı açıktır ama, köy ve dış dünya, özellikle Kozan'daki yersel hükümet otoritesi ile iyi bağlantı kurmayı başarmıştır. Okuma-yazma bilmekte ve genç olduğu için de dış dünya ile ilişki kurmakta güçlük çekmemektedir. Dış dünya ile ilişki kurmanın yollarını bilmenin çok açık olmayan denetim-kuvvet yapısının bu evresinde kuvvet ve statü elde etmek için önemli bir etmen olduğu görülmektedir.

Köyün, kasaba ve dış dünyanın öteki kesimleri ile ilişkileri henüz yapılaşmadığı için hâlâ oldukça zayıftır. Sonuç olarak, alelde ilişkiler çok önemlidir. Birçok yaşlı köylü daha genç kuşakların kasabada nasıl davranılacağını, nasıl alışveriş edileceğini, nasıl kredi isteneceğini, ziraat memuru ile nasıl ilişki kurulacağını ve giderek kasabada nasıl eğlenilebileceğini daha iyi bildiklerini, bu nedenle kendilerini eski başkanların otoritesinden kurtarmış olduklarını belirtmişlerdir. Aynı durum, toplumun önderliği konusu için de doğrudur. Kuvvet ve statü sahiplerinin karar vereceği en önemli sorun -yazın yaylaya çıkıp dönme ile ilgili kararlar- ortadan kalkınca ve dış ilişkiler artık eski biçim önderliğin tekelinden çıkınca, bu biçim önderlik temel işlevlerini yitirmiştir. Gelişmenin bu evresinde köylülerden birine ya da birkaçına durumlarını değiştirerek ötekiler üstünde denetleme

olanağı sağlayacak hiçbir tarımsal-ekonomik değişme (pazara arz edilen ürün ya da geniş pazarlama) başlamamıştı.

Oruçlu'da, şimdi pazara yönelmiş bir ürünün denemelerine başlanmıştır: Zeytin. Son zamanlarda Zirai Donatım Kurumu ilk kez fidan dağıtmıştır. Bu denemenin sağlayacağı yüksek gelirin ve sonuç olarak öteki köylülerin gelir kaynağı üstünde denetim ve nüfuz elde etme olanağının köyde halen kuvvet sahibi olanlarca değil ama topluluğun alelade bir üyesince fark edilmiş olması ilginçtir. Oruçlu'da biraz toprağı bulunan bir kadınlavlenen bir öteki köyden yoksul bir adam, toprağına kamu toprağı (orman açmaları) katarak durumunu düzeltmiştir. Bugün orta çapta bir çiftçi düzeyindedir. Sözkonusu kimse, şimdi en az 1.000 fidan elde etmek için çalışmakta ve ilgilileri, 10 yıl sonra bugün Oruçlu'da gündeliklerle çalışan işçilerin gelirlerini kendi fidan işletmesinden elde edecekleri savıyla kandırmaya çalışmaktadır. Bu adamın, eğer amacını gerçekleştirmeyi başarsa, Oruçlu'daki yaşıntının bazı yönlerini denetleyen büyük toprak sahibi olma potansiyeli taşıdığı açıktır.

Tarımsal ekonomik değişmenin ilk adımları ile birlikte Oruçlu'da belirli bir gelişme ve gelişmenin sonucu olan sosyal tabakalaşma ve kuvvet ilişkileri belirmeye başlamıştır denebilir.

Oruçlu'dan farklı olarak Karacaören'de farklılaşmış bir toprak sahipliğı paterni gözlenmektedir. Ve bu belki de köyün sosyal tabakalaşmasının en önemli yönünü oluşturmaktadır. Burada toprak sahipliğı paterni aynı uçlara yönelmiş bir eğilim gösterir: Hanelerin %20.9'u topraksızdır, buna karşılık, bir tek hane 1.000 dönümlük toprağın sahibidir. Toprak temel servet biçimi olduğundan, toprak ve toprak ürünleri üstündeki herhangi bir denetimin topluluğun kuvvet yapısı üstünde doğrudan doğruya etkisi vardır; bu nedenle, bir yanda toprağın bazı ellerde toplanmasına yol açan, öte yanda ise, gene aynı önemde bir olayın -hanelerin beşte birinden çoğunun toprağını yitirmesine yol açarak, onları topraksız gündelikçiler durumuna sokan olayların tarihsel irdelemesi sosyal yapının ve sosyal denetimin farklılaşma derecesi hakkında ipuçları verecektir.

Daha önce de sözkonusu edildiği gibi, Karacaören'deki tüm hanelere, 1887'de, toprağa yerleştiklerinde Hükümetçe eşit ölçüde toprak verilmişti. Ama 1940'lara değin toprak bu kişilere çok bir şey ifade etmiyordu ve varolan farklılaşmayı ilkel bir hayvancılık ekonomisi belirlemekteydi. Oruçlu'da olduğu gibi aşiret başkanı topluluğun yaşantısını denetlemekteydi. Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan az önce Kozan ve köyü arasında ticarette aracılık yapmak amacıyla köyden göçerek Kozan'a yerleşen biri, kendi köylülerine kredi vermeye başladı. Bu tacir, A.I., büyük borçlara girmiş toprak sahiplerinden borçları karşılığında toprak kabul ederek, aynı zamanda, köyden satışa çıkarılan toprakları da satın alıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında genç kuşaklar orduda bulunduğu için köyde işgücü minimuma inmişti ve bu nedenle, daha çok toprak satışa çıkarıldı. Bu tacirin toprağı önemini fark etmiş olabilmesinden ötürü toprak spekülasyonu nedeniyle hareket etmiş olduğu söylenebilir. Bugün üç kişi daha bu yolu izlemektedir ama henüz başarılı olamamaktadırlar.

Köylüler bu adamın "öneminin" oldukça farkındadır. Onu bir tırmanıcı ve "yeni yükselen kişi" olarak görmektedirler. Babasının tam bir "ağa" gibi davranmaktan hoşlandığını söylemektedirler; bu, kendisinden kim ne isterse bu isteğı yerine getirmek için çaba harcıyor anlamına gelmektedir. Yeni yükselenlerin, bir yandan köyün refahından kendilerini sorumlu tutan eski büyük toprak sahiplerinin rollerini benimsemek istedikleri açıktır. Kuvvet dengesindeki bir geçiş işaret eden bu "gösteri" köylülerce şiddetle hissedilmekte ve sert izlenimlerle dile getirilmektedir. Örneğın, bir kişi, gerçekten nüfuslu kişilerin, eski aşiret başkanlarının hepsinin öldüğünü söylemiştir. Yeni yükselenler, nüfuslu oldukları halde eski aşiret başkanları ölçüsünde önemli değildirler. Öznel statü beyanları nasıl kabul edilirse edilsin, A.L.'nın kredi, çiftçilik, işgücü ve köy dışı ilişkiler konusunda köydeki yaşantıyı denetlediğı gerçektir.

Eski aşiret başkanının soyundan gelenler, hâlâ büyük prestij taşımakla birlikte fazla kuvvetli değildirler. Başkanın oğlu muhtardır. Aşiret düzeninin son başkanı olan babası durumu kendi

açısından şöylece açıklamıştır: "Ben artık kendi sesimi duyuramayacak kadar yaşlıyım, bunun için oğlumu muhtar seçtirdim". Gerçekte temel etmen, başkanın yaşı değil ama, onun eski işlevlerinin yeni düzende artık önemini yitirmiş olmasıdır. Köylülerin anket sorularımıza verdikleri karşılıklar, bu iki denetim kuvveti arasındaki çelişmeyi göstermektedir: Hane reislerinin %39.5'i köyde en nüfuzlu adam olarak eski aşiret başkanını, %35.6'sı ise tacir-toprak sahibini göstermiştir.

Köyün kendisini içinde bulduğu bu geçiş aşaması, aynı zamanda kiralanan traktörlerin sahipliği biçiminde beliren yeni bir servet kavramının gelişmesinde de yansımaktadır. Karacaören'de traktör sahipleri önemli kişiler olmuşlardır: Önce bu makinaları alabilmiş oldukları için, sonra da bu makinalar yoluyla köy işletmelerinde bir çok işlemlerin zamanlamasını denetleyebildikleri için. Farklılaşmış gruplar arasındaki kişisel ilişkiler, farklar tabakası gerginliğini yumuşatmakta ve sosyal mesafeyi kısaltmaktadır. Bu durum, gündelikçi tutan evlerde gözlenebilir, emekçiler ailenin evini ve yemeğini paylaşırlar ve eşit görülür. Olay, Yunusoğlu ve Sakızlı'da iki grup arasında korunan mesafeye ters düşmektedir.

Böylece, Karacaören, kırsal bir toplumun tarımsal-ekonomik değişmeden önce sınırlı bir artık ürünle birlikte görülen sosyal tabakalaşmasının yeni koşullara uyarak oldukça fazla artık ürün ve sosyal farklılaşma görülen bir öteki tabakalaşmaya geçişinin iyi bir örneğidir. Toprak toplayan A.I.'nm yükselmesi ve toprağını yitiren %20.9'un gerilemesi iki yönlü bir sosyal hareketlilik gösterir. Her iki grup da denetim kuvveti terimleri içinde A.I.'nın kazandığı ve öteki grubun yitirdiği yeni bir sosyal tabakalaşma düzeninin ortaya çıkmasına kanıttır.

Yunusoğlu ve Sakızlı'nın sosyal tabakalaşması polarize olmuş kuvvet yapısının en olgun biçimini temsil eder. Bu köyler, köylülerin büyük çoğunluğunun geçimlerini sağlayabilmek için topraklarında gündelikçe çalışmaları gerektiği büyük toprak sahiplerinin egemenliği altındadır. Her iki köyde de farklılaşmış gruplar aynıdır: Sakızlı'daki hane reislerinin %72.5'i ve Yunusoğlu'ndakilerin %81'inin toprağı yoktur ve çoğunluğu salt ta-

rım işçisidir. Kalanlar şurda burda, özellikle yakındaki Devlet Çiftliğinde çalışır ya da traktör ve kamyon sürücüsü olarak ihtisaslaşmıştır. Her iki köyde de toprağın sahipleri aynı kişilerdir. Bu sosyal tabakalaşmanın çok belirli bir yönünü yansıtır. Siyasal ve ekonomik krizler bu tür yoğunlaşmaları destekler, örneğin Sakızlı ve Yunusoğlu'nda İstiklal Savaşı ve 1920'lerin son yıllarında olduğu gibi.

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki enflasyon ve yüksek fiyatların, büyük toprak sahiplerine pamuk monokültüründen önce yetiştirdikleri buğday üzerinde spekülasyon yapma olanağını sağlamıştı. Aslında, bu tür spekülasyonlar sonucu biriken kapital ile bu toprak sahipleri, sonraları, yeni tarım biçimleri denemelerine girişebilmişlerdir.⁷ Yunusoğlu ve Sakızlı'da bugünkü sosyal tabakalaşma yapısını ortaya çıkaran en önemli etmen tarımda savaş sonrası görülen gelişmedir; örneğin Akala pamuğunun tarıma girmesi ve ortaklığı ortadan kaldırarak yerine gündelikçi emekçiyi koyan makinaların kullanılmaya başlanması. Bununla, gündelikçi emekçiyi niteleyen, dolayısıyla gündelikçi emekçinin yaşantısını da denetleyen özel ve tüzel kişiler bu köylerde gözlenen tabakalaşmada en önemli öğelerdir ve bunlar elbette büyük toprak sahiplerinden öte kimseler değildir.

Bununla birlikte, büyük toprak sahiplerinin işçileriyle ilişkileri, genellikle dolaylıdır. En büyük toprak sahibi D.A.'da öteki büyük toprak sahipleri gibi İstanbul'da oturur, yalnız bir kişi Y.G. Adana'da oturmaktadır. Yunusoğlu'nda yalnızca bir dönüm toprağı bulunan söz konusu kişi, 1963'te köyü terk etmiştir ama sık sık köye gelir. Köyde oturmuş olduğu için köylüler gözünde toprak sahiplerini temsil etmektedir. Özellikle Yunusoğlu'nda, toprak sahiplerinden söz edildiğinde Y.G.'nin adı D.A.'nın adından önce geçmektedir. Gene de, Sakızlı ve Yunusoğlu'nda toprak sahibi ve köylüler arasındaki ilişkiler, Karacaören'deki durumun tersine, yüzyüze kişisel olma niteliğini yitirmiştir. Gündelikli emekçiliğin yaygınlaşması, tümüyle yeni anonim ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁷ O.A.'nın spekülasyon amacıyla İkinci Dünya Savaşı sırasında buğday yığıdığı büyük çukurlar bugün bile Yunusoğlu'nda durmaktadır.

1930'dan 1960'ın başına değin büyük toprak sahipleri kuvveti kesinlikle ellerinde tutan kişilerdi. Bu yıllarda, yalnızca köylülerin geçimlerini sağlama olanaklarını denetlemekle yetinmeyip, yaşantılarının her yönüne karışıyorlardı. Köylülerden biri, gazete okumalarından hoşlanmadığı için gazeteyi ağadan gizli okuduklarını belirtmiştir. Bir öteki ise, ağanın tarlasına izinsiz giren bir tavuğun bile vurulması gerektiğinden söz etmiştir. Öte yandan, bugün bu durum değişmeye başlamıştır. Hükümet, özellikle taban ücretlerini belirleyerek büyük toprak sahibi-emekçi ilişkileri üstünde biraz denetim sahibi olabilmek için çaba göstermektedir.

Bununla beraber toprak sahiplerinin kuvvetlerini örgütlemeleriyle birlikte, bu köylerde, sosyal tabakalaşma ve kuvvet mekanizması yeni bir devreye girmiştir. Durumun köylülerdeki paralel gelişmesi ise, işçi sendikaları biçiminde değil, büyük toprak sahiplerinin yaşantılarına keyfi olarak karışmalarına karşı ortak direnme biçiminde olmuştur. Bu davranışın önderleri bugün nüfuslu kişiler olarak anılmaktadırlar. Bu kişiler arasında sivrilmiş biri, köyün tanınmış ailelerinden birinin üyesi olan öğretmendir. Öğretmen olarak kendisi, kamyon şoförü olarak kardeşi ve küçük toprak sahipleri olarak babası ve amcaları, orantılı olarak büyük toprak sahiplerinden bağımsızdırlar.

Gündelikli emekçinin öneminin artışı, köyde yeni bir pozisyonun ortaya çıkmasına sebep olmuştur: "Elçi". Elçi, büyük toprak sahipleri ile emekçiler arasında bağlantı kurar. Köylülere, gerçekte, iş bulan elçidir, köylüler adına iş koşulları üstünde büyük toprak sahibi ile sözlü antlaşmalar yapar; ayrıca işe nezaret eder. Göçmen işçilerin yarışmasına (rekabetine) karşılık köylülere iş bulduğu için elçinin yersel önemi çok büyüktür.

Elçinin nüfusunu arttıran bir öteki etmen, kış aylarında, köylülere, yaz ücretlerine karşılık az da olsa borç para vermesidir.

Elçinin statüsü, gerçekte, köyün en karmaşık statülerinden biridir. Sakızlı ve Yunusoğlu'nda bugün varolan kuvvet dengesi içinde elçi, büyük toprak sahibinden çok köylülere yakındır ve köylülerce güvenilir bir temsilci olarak kabul edilmektedir.

Herkes, elçinin, tarım işçisinin çalışma koşullarının, olağanüstü ağır olduğunun farkında olduğunu ve köylülerin haklarını korumak için elinden geleni yaptığına inanmaktadır. Gerçekten, elçi, iş koşulları ve ilişkileri konusunda bizi aydınlatan başlıca bilgi kaynaklarımızın biriydi. Büyük toprak sahiplerine karşı koyması onun yukarıda sözü edilen öğretmen ile birlikte yeni ortaya çıkan önderler arasında yer almasına sebep olmaktadır.

Yeni beliren ihtisaslaşmış meslek gruplarından en önemlisi olan traktör sürücüleri, sosyal tabakalaşma yapısında temel bir değişiklik yaratmamıştır. Bu grupta, hünersiz işçiler de aynı büyük toprak sahiplerince istihdam edilmektedir. Bu gruba daha yüksek ücretler ödenirse de ve çalışma koşulları biraz daha iyi ise de, bu durum onları hünersiz işçilerden ayrımlı bir tabakaya koymamaktadır. Gerçekte, birçok traktör sürücüsü köylülerin köylerin büyük toprak sahiplerine davranışını etkileyenlerin en aktif olanlarıdır.

Öznel değerlendirmelerini anlayabilmek için hane reislerine köyün yaşantısındaki en nüfuslu kişinin kim olduğunu sorduk. Yunusoğlu'nda en nüfuslu kişiler listesinin başında büyük toprak sahipleri, özellikle köyü sık sık ziyaret eden toprak sahibi yer almıştır (%47.2 ile). Onu, elçi (%14.2), öğretmen (%8.5) ve muhtar (7.5) izlemiştir. Sakızlı'da ise, neredeyse herkes (%81.3) en nüfuslu kişi olarak muhtarı göstermiştir. Muhtar bu nüfuzunu kısmen kendi pozisyonuna kısmen de babasının birçok yıllar bir büyük toprak sahibinin yanında kahyalık yapmış olmasına borçludur. Muhtar, yeni yeni ortaya çıkan büyük toprak sahiplerine karşı direnen grubun üyesidir. Köylülerin onun önderliğini kabul etmesi çok doğaldır. Çünkü, eski etki kaynağına en yakın ögedir, öte yandan da, köylülerin bugünkü en önemli sorunuyla ilgilidir.

Bu bakımdan, Yunusoğlu ve Sakızlı'da, sosyal tabakalaşma düzeninde daha başka tür bir değişme görülür. Gelişme öncesinin sınırlı artık ürünlü, ortakçılı ve toprak ağalı düzeni, yerini gündelikli emekçiler ve köyde oturmayan büyük toprak sahipliğinin görüldüğü bir düzene bırakmıştır. Gündelikli emekçilik ve ortakçılık ayrımlı sosyal tabakalaşma düzenlerine bağlıdır

ama, bu değişme, bu köylerdeki denetleme-kuvvet ilişkisini etkilememiştir. Yeni ve farklılaşmış traktör sürücüleri grubunun ortaya çıkması ile bu grubun bir miktar sosyal hareketlilik getireceği ve denetim kuvvetinde potansiyel bir payı olduğu beklense de bunlar gerçekleşmemiştir.

Yeni ortaya çıkan gündelikli emekçi pozisyonu, köylüler için öyle bir güvensizliği temsil etmektedir ki, yeni ilişkilerin ortaya çıkması gerekmiştir. Gündelikli emekçinin toprak sahibi ile ilişkisinin anonimliği, geçim endişesinde hiçbir azalma belirmediği halde geçim sağlamak güçlüğünün sürüp gitmesi, kısaca büyük bir güvensizlik duygusu, köylüleri birleşerek eski kuvvet sahiplerine karşı direnmeye ve köyde yeni kuvvet grupları yaratmanın yollarını aramaya yöneltmektedir. Bu nedenle, öğretmen, elçinin ve muhtarın temsil ettiği kuvvet, köylüler gözünde çok önemlidir; bu kişilerin hepsi büyük toprak sahiplerinin kuvvetine karşıdır ve onlara karşı direnme fırsatı yaratmaktadırlar. Şimdi köy çok düşük bir yaşama düzeyi devresinde bulunduğu ve geçimini sağlamada büyük güçlüklerle karşılaştığı için elçi, öğretmen ve muhtarın önderliği büyük toprak sahiplerine karşı yeni ve birleşmiş bir kuvvet olarak ön plana çıkmaktadır.

Denge Kuvvetinin Temsilcisi Olarak Muhtarlar

Köyde denetleme kuvveti ve nüfuz ile ilgili sorunlar açısından muhtarlık kurumu üstünde özellikle durmak gerekir. Çünkü birçok planlı değişme ve gelişme örneğinde, muhtar Hükümet'e "sadık", tarafsız ve etkin öge olarak davranışlarda bulunur ve böyle davranışlarda bulunması beklenir. Çalışma kapsamındaki köylerin üç muhtarı (Üç, çünkü Sakızlı ve Yunusoğlu tek bir idari birimdir) bazı ortak özellikler göstermekle birlikte, bazı farklılıklar da göstermektedir. Benzer özellikler arasında, resmi rolleri ve resmi otoriteleri başta gelmektedir. Bütün bu köylerde, bu otorite, bir liyazon işlevi olarak anlaşılır. Muhtar, köy ve merkezi hükümet ve örneğin banka temsilcileri, ziraat memurları vb. öteki amiller arasında aracı rolü oynar. Antlaşmaları ve dolayısıyla köydeki ilişkileri etkiler ve denetler. Ancak, bu mevkie erişmeden önce seçilmesi gereklidir ve bu seçi-

min sonuçlarının köyde çeşitli kuvvet sahipleri arasındaki karşılıklı ilişkilerce belirlendiği görülmektedir.⁸

Muhtar, toplum kesitinde çeşitli denetleme kuvvetlerinin kesiştiği noktada durur. Sosyal tabakalaşmanın, doğrudan doğruya, eski aşiret yaşantısının bir uzantısı olduğu ve yalnızca dış dünyaya açılma sonucu artmış ama örgütlenmemiş ilişkilerle değiştiği Oruçlu'da, muhtar eski aşiret başkanının oğludur. Böyle bir durumda, başkanın kendisinin muhtar olması beklenirse de, iki önemli etmen engeldir. Birincisi, gerçek otoriteyi taşıyanın, hükümet yetkililerinin dolaysız baskısına maruz kalmak istememesidir. Bu küçültücü bir durum olarak görülür. Çünkü, köylü köyde ne mevkide olursa olsun, kentlinin köylüyü küçük gördüğü çok iyi bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu durumda oğul güvenilir ve denetlenebilir bir kişi olarak seçilmiştir. Antlaşmanın koşullarını ezilmeden kabul edebilecek ölçüde gençtir. İkinci etmen ise, okuma-yazma bilme gereğidir.

İkinci köy Karacaören'de yeni bir kuvvet sahibi, uçlu bir rolde büyük toprak sahibi, dükkan sahibi, kredi verici olarak ortaya çıkmıştır; bu köydeki muhtar, bir yandan babası olan eski aşiret başkanının otoritesini temsil etmektedir, öte yandan, yeni kuvvet sahibi ile yakın ve dostça ilişkiler kurarak, onun adına - "onun adamı" olarak davranmaktadır. İlginç hipotetik bir soru da eğer yeni "büyük toprak sahibi" ile eski aşiret başkanının arası açılırsa kimin muhtar olacağı sorusudur. Bugünkü yaşantının tüm yönlerini eski aşiret başkanının ve yeni büyük toprak sahibinin denetlendiği bu ortamda yeni toprak sahibiyle anlaşabilecek birinin seçilmesi umulur. Karacaören'deki araştırmalarımız, gerçekten de, 1960 Devrimi'nden önceki muhtarın böyle bir kişi olduğunu eski aşiret başkanını değil ama büyük toprak sahibinin denetimindeki bir kişi olduğunu açıkça ortaya koy-

⁸ Mahalli idarelere ilişkin literatürde izlenen oldukça genel bir eğilimin aksine, mahalli idareciler seçimle iş başına geldikleri kesenkes toplumun büyük çoğunluğunun çıkarlarını temsil etmez ve böyle bir idare kesenkes "en iyi" idare değildir. Gözlemlerimiz, toplum tümüyle şiddetli temel yapısal değişikliklere yönelse bile, mahalli otoritelerin daima statükonun devamını yeğleyen gruplara ilişkin olduğunu ve onlara hizmet ettiğini ortaya koymuştur.

muştur. 1960'tan sonra Demokrat Parti'ye kayıtlı tüm muhtarlar değiştirildiğinde, aşiret başkanının oğlu muhtarlığa getirilmişti. O da, daha bu göreve getirilmeden önce, büyük toprak sahibi ile iyi ilişkiler kurmuştu.

Böylece, seçimden önce ya da sonra mevki ne olursa olsun, görevi başındayken muhtar, toplumdaki çeşitli denetim kuvvetlerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Bir öteki deyişle, aşiret başkanı, büyük toprak sahibi ve hükümetin - bu üç kuvvetin dengelendiği noktada durmaktadır.

Bu bakımdan Yunusoğlu ve Sakızlı'nın muhtarı daha değişik durumdadır. Yeni seçilmiştir. Aile bağları yönünden en güçlü toprak sahibi D.A.'nın (ölü) kahyasının oğludur. Babası büyük toprak sahibinin adamı olmasına karşın kendisi hiçbir zaman D.A.'nın işlerinde çalışmamıştır. Arkadaşları kendisini babası 20 yıldan çok büyük toprak sahibinin yanında çalıştığı halde hiçbir taşınamaz mal sahibi olamamış kimse olarak tanıtırırlar. Tarafsız bir noktada yer almıştır. Destekleyicileri, -onu seçenler- bilinçli olarak büyük toprak sahiplerine karşı direnen ve büyük toprak sahiplerinin keyfi kuvvet gösterilerine son vermek isteyenlerdir. Yukarıda görüldüğü gibi, Sakızlı ve Yunusoğlu'nda kuvvet sahibi "etkin" kişiler çeşitlidir, -elçi, öğretmen, yersel toprak ağası- ve hepsi de köylüler gözünde kuvvetin farklı yönlerini temsil etmektedirler. Elçi de, öğretmen de büyük toprak sahibinin kuvvetine karşı direnme, karşı koyma fırsatları yaratmaktadırlar. Köy, şimdi olanaklı en düşük yaşantı düzeyine yaklaşmakta bulunduğu ve geçimini sağlamakta çok büyük güçlüklerle karşılaştığından, büyük toprak sahipleri durum üstündeki denetimlerini yitirmekte ve kendilerine karşı birleşmiş yeni bir kuvvet ön plana çıkmaktadır. Yeni muhtar, bu yeni gelişmeyi açık-seçik temsil etmektedir. Ama, ölü babasının mevkiisi nedeniyle büyük toprak sahiplerine olan yakınlığını hâlâ korumaktadır.

Bu konuda özel olarak şu söylenebilir: Yeni ve eski güçler muhtarın kişiliğinde birleşmektedir. Öne sürülen bu görüş, dört köy için de doğrudur. Ama, herbir köyde erişilmiş sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve bunun sonucu olan sosyal tabakalaş-

maya göre egemen güçler ayrımlar göstermektedir. Aynı açıdan bakılırsa, köylerin muhtarları da aynı bakımlardan farklıdır.

Aile ve Akrabalık

Aileler tarımsal-ekonomik bir değişme gösterirken, akrabalık yapısındaki direncin ya da esnekliğin derecesini araştırmak ilginç olacaktır.⁹ İşlevsel bir analizde, eski yapının gördüğü işlevler arasında ne tür bir ilişki bulunduğunu; değişen koşullar içerisinde bu işlevlerin neler olduğunu; hangi işlev ve değerlerin yeni yapılarca alınıp hangilerinin dışarıda bırakıldığını; yeni çeşitlenmelerce tamamlanmayan ve böylece aile-ekonomi-değer bütünü'nün yeni biçimlenmesine bütünleşmesi gereken öğelerin neler olduğunu bilmek gerekmektedir.

Aile Kompozisyonu

Dört köyde de hane kompozisyonlarında farklılıklar görülmesi, yapısal değişimin belirli eğilimlerinin tarımsal değişmelere eşlik ettiğini göstermektedir.

Bu eğilimler, dört köyün tarımsal yönden en az gelişmiş ile en çok gelişmiş arasında değişen hanelerin kompozisyonunda izlenebilir (Tablo II). İzlenebilen en belirli eğilim çekirdeksel aile sayısının artmasıdır. Dikkati çeken ikinci bir eğilim ise, eski değerler sistemine ters düşen bir geniş aile türünün ortaya çıkması ve sayıca çoğalmasındır (Evin kadınının akrabalarının aile ile birlikte yaşaması). Koşullar o denli ağır basmaktadır ki, bu yeni geniş aile türünü ortaya çıkarmıştır. Durum, eğer aile değerleri değişmeye direnecekse (birçok gelişme analizinin öne sürdüğü gibi) köy açısından en az arzulanan aile türünün seçilmeyeceğini üstü kapalı olarak anlatmaktadır. Her iki eğilimin de ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Oruçlu'daki çekirdeksel aileler, Yunusoğlu'nda olduğu gibi, yerleşmiş değildir. Oruçlu'da, bu tür ailenin belirleyicileri, basit demografik koşullarda bile izlenebilir. Örneğin, yaşlı kuşağın öl-

⁹ Büyük ailenin içindeki birliği ve katılığı nedeniyle değişmeye engel olan bir kurum olduğu söylenir. Örnek olarak bkz., W.J. Goods: "The Role of Family in Industrialization", *Social Problems of Development and Urbanization*, U.S. Government Printing Office, 1963.

mesi gibi.¹⁰ Öteki üç köyün durumlarına bakıldığında, çoğunluğun çekirdeksel ailelerden oluştuğu gözlenmektedir. Ancak, bu aileler, formasyon bakımından hâlâ Batı ülkelerinde görülen çekirdeksel aileden farklıdır.

Bu köylerde, geniş aile biçimi bir süre denenmekte, sonra ayrı haneler açılmaktadır. Sakızlı'da, başlangıçtan bu yana, ailelerin yalnızca %4'ü neo-lokaldî, öteki bir deyişle evlenme anından bağımsız hane olarak kurulmuşlardı. Bu köylerde yeni ortaya çıkan çekirdeksel aileler çağdaş Batı çekirdeksel ailesi ölçüsünde bağımsız değildirler. Büyük ailenin üretimi sağlayabilme güçlüğü azaltabilmek ya da yaşamaya yetecek ölçüde kazanabilmek amacıyla parçalanmak zorunda kalması bir ikilem gibi görünürse de gerçektir. Örneğin Sakızlı'daki hane reislerinin %50'sinden çoğu ve Karacaören'deki hane reislerinin %66'sı ailelerinin parçalanma nedeni olarak 'geçimlerini sağlama güçlüğü' göstermişlerdir. Ama daha sonraları kurmak zorunda kaldıkları değişik ilişkiler, onları yeniden gelirlerini paylaşmaya itmiş ve yeniden yakın ilişkiler kurulmasına yol açmıştır.

Her köyde bu tür ilişkilerin birçok biçimleri bulunmuştur. Oruçlu'da böylesine belirli bir ilişki gözlenemedi. Yunusoğlu'nda ise, sorunu çözümlemekte kullanılan bir yolun, kıt toprağı işlemesi için babaya bırakmak olduğu gözlenmiştir. Toprak üstünde eşit hakları bulunan oğullar, geçimlerini yeni ve ihtisaslaşmış iş kollarında çalışarak sağlıyorlardı. Bir öteki örnek olayda, bir oğul öğretmen, öteki ise kamyon şoförüydü. Hem Sakızlı'da, hem Yunusoğlu'nda oğullar ayrı evlerde yaşamakla birlikte hâlâ yaşlı kuşağın ve giderek bazı durumlarda daha genç evlenmemiş kız ve erkek kardeşlerin de geçimini sağlamaktadırlar. Yaşlı kuşaklara, bazen para, bazen de yatacak yer, yiyecek ve giyecek verilmektedir.

Yunusoğlu ve Sakızlı'ya oranla ailelerin daha çok toprağın sahibi bulunduğu Karacaören'de ise, babalar ve oğulların çekirdeksel aileleri daha ayrımlı bir karşılıklı ilişki içerisindeyler.

¹⁰ Bkz., Paul Stirling: "Domestic Cycle in Turkish Villages" Julian Pitt Rivers ed., *Mediterranean Country Man*, The Hague Unesco Mouton, 1963.

Ayrılmış hanelerin %8'i ebeveynleri ile ortakçılık antlaşması yapmışlardı. Oğullar çalışmaktadır. Ürün, "gereksinime göre" paylaşılmaktadır. Böyle paylaşılması, belirli oranlar üstünde daha önceden antlaşma yapılmadığım göstermektedir.

Ayrıca, yatırım olanaklarının varolduğu yerlerde, ayrı evlerde yaşayan akrabaların yardımlarından da yararlanılmaktadır. Görünüşte bir parçalanma olmuş ve çekirdeksel aile doğmuştur. Ancak, bu aile türünün sosyo-ekonomik işlevleri ortaya çıkan gereksinimleri karşılayamamaktadır. Çevrenin öteki koşulları ailelere başka uyum olanakları sağlayamadığı sürece, aileler eski karşılıklı yardım paternlerine başvurmak zorunda kalmaktadır. Eğer çekirdeksel aile biçimi tam olarak yerleşmezse, nedeni, yeni biçime karşı direnme değil, çekirdeksel ailenin başlı başına bir birim olarak bütünleşmesine çevre koşullarının olanak vermemesidir.

Aile kompozisyonunda gözlenen ikinci bir eğilim, gene üç köyde de ortaya çıkan güçlülere uyum yapma gereğini yansıtmaktadır. En yoksun ailelerde bile, evin kadının akrabaları geniş ailenin bireyleri olarak aileyle birarada yaşamaktadırlar. Geniş aile değerleri, oğulların ya da erkek üyelerin ailenin muhtaç bireylerine bakmasını gerektirmektedir. Önceleri de sözü edildiği gibi, damat ve ile birarada oturmak, her ne denli küçültücü bir durum olarak sayılsa bile. Ancak, çok tezelden gereksinimler belirdiğinde, değerler değişimin önünde durmamaktadır. Köylüler, aile paternleri hakkında değil, yoksullukları hakkında daha çok duygulanarak konuşmaktadırlar.

Ailede Otorite Paternleri

Gelişmeye engel olarak gösterilen aile yaşantısının öteki yönleri, babanın otoriter rolü ve ailenin yaşlı bireylerinin karar verme yetkisidir. Uç olaylarda, bu konuya ilişkin çok belirli ve anlamlı ayrımlar vardır. Yaşlıların otoritelerini yitirmiş olmaları Oruçlu'da bir tartışma ve yakınma konusudur. Ancak, bu değişimin nasıl olduğu ve tarımsal gelişmeyi nasıl etkilediği özel bir durumdur. Oruçlu'da ankete katılanların %64.8'i, daha önceleri yaşlılara büyük saygı gösterildiği ve önderliklerine sıkı

sıkıya uyulduğu görüşünde birleşmişlerdir. Gene aynı grup, bugün yaşlıların köy yaşantısını etkilemek için gerekli bilgi ve ilişkilere sahip olmadıklarını dile getirmiştir.

Yaşlı kuşak ise bugün artık köydeki yaşantıyı örgütleyemedikleri gerçeğini kabul etmek istememektedir. Önderlik için gerekli yetenek ve bilgiyi yitirdikçe, genç kuşakların saygısını da yitirmektedirler. Örneğin, bize sık sık eskiden gençlerin yaşlıların konuştuğu odalara girmedikleri bugün ise, yaşlıları oldukça hayal sükûtuna uğratarak bir protokole uyulmadığı söylenmiştir.

Hane reislerinin %64.7'si baba ile oğul arasındaki çelişmenin varlığını kuşkuyla karşılamıştır. Ancak anketin cevaplandırılmasındaki tipik tutum, cevaplandırmanın cevap vermek istemediği soruya 'bilmiyorum' karşılığını vermesiydi. Bu nedenle, bu soruya alınan karşılıkları bir sürtüşmenin varlığına gösterge olarak değerlendirmek olanaklıdır.

Uyuşmazlığın varolduğu durumlarda ise, otorite paterninin yeni biçimlerin kabulünü doğrulayıp doğrulamadığı hâlâ açık değildir. Bir örnek olayda, bir baba, oğlunun itaatsizliğinden şiddetle yakınmıştır. Oğul, hükümetçe verilen zeytin ağaçlarını babasının toprağına dikmek için gerekli çukurları açmayı reddetmişti. Uyuşmazlığın nedeni, baba ya da oğulun tarımsal yenilikler aleyhinde olması değildi. Nitekim, babanın otoritesi, oğulun yenilikleri uygulamasına da engel olamaz. Ancak şimdiki toprak sahipliği biçimi ve ilerde toprağın olası parçalanması, oğulun tüm kaynaklarını yeni bir pazara dönük ürüne yatırma konusunda duraksatmaktaydı.

Bir öteki örnek olayda ise, bir baba, köydeki yaşantıdan hoşnut olmadığını söylemiştir. Oğlunun yeni hüneler öğrenmesi için kente gitmesini istiyordu. Durum, baba otoritesinin gelişmeyi destekleyici yönde kullanıldığına bir kanıttır. Yaşlı kuşağın otoritesini yitirmesi üstünde durulmasına karşın, saygı gösterme kural ve biçimleri de değişmektedir. Durum, yaşlılar arasında kızgınlık ve endişeye yol açmakla birlikte, tarımsal gelişmenin önünde durduklarını söylemek güçtür. Değişme süreci, tüm kuşakları etkilemiş gözükmektedir ve kuşaklar arasındaki

otorite ilişkileri tarımsal-ekonomik gelişmede bir engel değildir.

Öte yandan, Sakızlı'da anketi cevaplandıranlardan neredeyse yarısı, %48.8'i yaşlılara gösterilen saygı derecesinde bir azalma olmadığını ya da bugünlerde yaşlılara daha çok saygı gösterildiğini belirtti. Baba-oğul çatışması vardır kanısında olanların oranı Oruçlu'dan daha azdır (%58). Saygı ya da otorite sorusuna gösterilen ilgisizlik oldukça anlamlıdır. Yetmiş yaşındaki bir yaşlı, bu vaziyet alışış şöyle açıklamıştır: "Bırakın herkes kendi hayatını yaşasın."

Doğudaki daha az gelişmiş kesimlerden gelen son göçler nedeniyle, Yunusoğlu'ndaki vaziyet alış ve görüşler, Sakızlı'da olduğu ölçüde açık değildir. Hane reislerinin %53'ü hâlen yaşlılara daha az saygı gösterildiği kanısındaydı. %66.9'u ise, babalar ile oğullar arasında bir çatışma olup olmadığını bilmediklerini öne sürdü. Yukarıda da değinildiği gibi bu karşılık "evet" olarak değerlendirilebilir ama büyük bir grubun (göçmenlerin) yaşlıları köyde bulunmadıkları için saygı ve otorite işlevsel olmaktan çıkmıştır. Burada çatışma ve saygısızlık, gerçekte sorun değildir.

Bu köylerde, yoksulluk baba-oğul çatışmasını körüklemektedir. Çok sert koşullar altında büyüyen yeni kuşak isyankâr yetiştirmektedir. Kırsal alanların modernleşmesi ile birlikte, bütçe ve gelir üstündeki baba egemenliği ve denetimi işlevselliğini yitirmektedir. Sonuç olarak, daha genç oğullar sorumsuz davranmaya sürüklenmekte, daha yaşlı oğullar ise, kendi gelirlerini kendileri denetlemek yolunda kesin istekler göstermektedir. Hanelerin ayrılması, tezelden bir uyum mekanizması görevini yerine getirmektedir. Böyle bir ayırım, hiçbir zaman tam olmasa bile, gene de her iki tarafın da gündelik işleri ile ilgili kararları kendi başlarına verebilmek için yeterli serbestlik sağlamaktadır.

Karacaören'de durum daha da değişiktir. Bu köyün ötekiler ölçüsünde yoksul olmadığı unutulmamalıdır. Öteki köylerden daha çok gelişme ve yatırım olanakları bulunmaktadır. Karacaören'de baba oğul arasında daha az çatışma bulunduğu gözlen-

mektedir (%56.3 'daha az saygı gösteriliyor' demiştir). Çekirdeksel aile sayısı daha azdır. Gelişme olanaklarının varlığı, aile yapısı ve davranışlarında temel değişimler gerektirmemektedir. Gelişmeyi, aile yapısındaki küçük değişimler izlemektedir.

Tarımdaki gelişmenin gerektirdiği değişimlerin aile yapısında farklılıklar ve değişimler yarattığı açıktır. Değişme güvensizliğin neden olduğu gerginliğe karşı ilk tepki, ailenin parçalanmasıdır. Öte yandan, yatırımlar ya da değişimlere uyum ancak toplumun bazı üyeleri olanaklarını biraraya toplarlarsa gerçekleşebilmektedir. Aileler, olağanüstü kısıtlı olanaklarını biraraya getirebilmek için evin kadınının akrabalarını eve almaya değin varan uyum yapmaya hazırdır. Böylece, ekonomik gerekçeler karşısında karşıt değerler önemini yitirerek çözülmektedir. Toprağı yaşlılara bırakmak ya da onları para ve yiyecek yardımı ile desteklemek gibi ara ölçümler de görülmektedir. Gençler yeni hünerler öğrenirken, akrabalar onları barındırmaya ya da maddi yardım yapmaya isteklidirler.

Görülüyor ki tarımda yeni gelişmelerin bütünleşmesi yalnızca ailenin esnekliğine dayanmaktadır. Aile, öteki değişimlerin de gerçekleşebilmesi için uyum yapabilen en önemli kurumdur. Sosyal yapıdaki başlıca tampon kurum ailedir. Eğer servet daha iyi dağılırsa ya da kırsal sosyal güvenlik, sigorta, kooperatif, kamu hizmetleri ve hastaneler kırsal bölgelere değin yayılır ve köylerde sosyal yaşantının yerleşmiş öğeleri durumuna gelirse, aileden, artık değişme ve sürtüşme krizlerini karşılayabilmesi için değişkenler ve fırsatlar sağlaması istenebilir. Ancak bundan sonra aile çekirdeksel nitelik kazanır ve başlıca işlevi, sanayileşmiş kentsel toplumlarda ailenin karakteristik işlevi olan, aile bireylerine manevi destek sağlamak olur.

SAFRANBOLU

SAFRANBOLU'DA KONUT İÇİ YAŞAM OLANAKLARI SINIRLAMALARI VE TURİZM YÖNÜ*

Giriş

Toplumsal değişme göreceli bir oluşumdur. Her toplum belirli bir zaman kesitinde, eski yapısından belirli bir düzende uzaklaşmış, değişmiştir. Daha da önemlisi bu değişimin hızı ve temposu zaman içinde aynı değildir. Safranbolu 19. yüzyılda görülebildiği kadarıyla daha çok ticaret ve daha büyük üretimle, aynı toplumsal yapı içerisinde daha varlıklı bir dönem yaşamış ve bugünkü fizik yapısının zengin çarşı ve konut düzeyini kazanmıştır. Ve gene anlaşıldığı kadarı ile 20. yüzyılın ilk yarısında bu yoğun ticaret ve tarımsal üretim yavaşlamış, kent kendi içine çekilmiş, dışarıyla ilişkilerini en aza indirdiği bir döneme girmiştir. Nüfus toptan göçmediği, evler bütünü ile terk edilmediği yeni, başka tür yaşantıya sahip kimseler gelmediği için, örneğin Batı Anadolu'da Rum köylerinin boşalması, daha az sayıda Balkanlardan başka göçmenlerin gelmesi ile Büyük Menderes nehri ağzı civarında görülen yıkımcı durum ortaya çıkmamış, Safranbolu konut-sokak-çarşı ilişkilerini 1960'ların sonuna kadar olduğu gibi koruyabilmiştir. Karabük kenti ve Demir-Çelik tesisleri de ağır sanayi olmasına rağmen devlet girişimi olduğundan kendi içinde kendine yeten bir tesis olarak kalmış, uzun süre çevresinde bir etkileşim yaratmamıştır. Bu düzen içerisinde demir yolunun Karabük'ten geçtiği, yeni karayollarının ortaya çıkmadığı, Safranbolu'nun köyleri ile ilişkisinin azaldığı uzun bir devinimsiz (hareketsiz) süre geçmiştir. Ülkenin parça parça değiştiği, değişimin bütünleşip, uyumlu bir düzeni olmadığı 1930-1960 yılları arasındaki durum en iyi Karabük ile Safranbolu'nun yanyana yaşamalarında gözlemlenebilir. Modern ağır sanayi, ihtisaslaşmış, fark-

* Yayınlanmamış çalışma, 1981.

lulaşmış bir işgücü ve sanayi ile beraber, kendine yeten bir yerleşme ve servis düzeni olan bu yeni kentin çevresi ile hiçbir fonksiyonel ilişki kurmasına gerek yoktu. Yönetimsel bakımdan Ankara ile üretimin yayılması yönünden ise en çok İstanbul ve ülkenin diğer sanayi ya da sanayileşmiş yöreleri ile ilişki kurması gerekiyordu. On kilometre ötedeki eski ticaret ve zanaat üretiminin seçkin yerleşimi ile hiçbir ilişkisi yoktu. Dolayısı ile ikisi yanyana sürüp gitmekte idi. Bu sürede Safranbolu yavaş yavaş ama sürekli olarak tüccar ve zanaatkârlarını yitiriyordu, ama ne dükkanların içine fonksiyonlar giriyordu ne de evler büsbütün terk ediliyordu. Böylece yerleşme 1950'lerin sonlarına kadar aşağı yukarı olduğu gibi kalabilmiştir. Bu durumunu biraz da Karabük'e borçlu olduğu açıktır. 1950'lerden sonra ülkenin bütününe has değişimler içinde Safranbolu kendi dışından birkaç türlü baskı ile karşılaşmış görünmektedir. Bir yandan Karabük'te ve devlet sektörü dışında gelişen gene demirle ilgili olan yan sanayi ve servis gelişmelerinin yarattığı istihdamın çektiği bir nüfus vardır ve daha önemlisi bu nüfus fabrika kurulurken düzenli yerleştirilmiş olan konut alanlarının dışına taşmak zorunda kalmıştır. Dolayısı ile yerleşmeyi Safranbolu'ya doğru taşırıştır.

Nüfus ve Yerleşme

Eğer sadece Karabük'te istihdam olasılığı belirmiş, başka bir şey değişmemiş olsa idi gene de değişme Safranbolu'yu etkilemeyebilirdi. Fakat asıl sorun ve zorlama bu yöre kırsal alanlarının da pazar ekonomisine dönmesi ve büyük bir artık-nüfusun ortaya çıkmasıdır. O zaman bu kırsal nüfus iş bulsa da bulmasa da göçe yönelmiş, Karabük'e yerleştikten sonra taşmış Safranbolu'ya ulaşmıştır. Karabük'ün orada bulunması Safranbolu'yu bu son değişmeye kadar korumuştur. Şimdi ise iki yerleşme yeri arasındaki yeni yapılaşma yörelerini de geliştirerek Safranbolu'nun nüfus artışları umulacağı gibi 1955-60'lardan sonradır. Daha ilginç sörveyimizde gözlemlenen oranlardır. Sörveyimize göre bugün Safranbolu'da doğanların oranı %60'ı oluşturuyor. Gerisi büyük çoğunluğu Karadeniz yöresinden olmak üzere di-

şarıdan göç etmişlerdir (Tablo I).

Safranbolu'da doğanlar ya da yeni göçenler merkez mahallerde, bağlarda ve yeni yerleşmelerde aşağı yukarı eşit oranlarda dağılmışlardır (Tablo II). Sadece Safranbolu'da doğanların biraz daha büyük bir yüzdesi eski çevre mahallesinde Bağlarbaşı'nda yerleşmiştir. Daha varlıklılarm Safranbolu'nun merkezinden bağlara doğru göçtüğü anlaşıyor. Aşağıda açıklanacağı gibi Safranbolu çarşısının ana merkez fonksiyonunu kaybedip bir alt-merkez durumuna düşmesi ve yol kavşağındaki Kıranköy bölgesinde yeni ve daha önemli bir başka iş merkezinin gelişmesi, seçeneği olan ailelerin kent içinde yer değiştirmesine neden olmuştur. Fakat henüz göçe, mesleğe ya da gelire göre belirli farklılaşmış bir yerleşme düzeni ortaya çıkmamıştır. Bu yüzden Safranbolu değişimin henüz başlarındadır.

Değişimin En Önemli Boyutu: Değişen Meslek Yapısı

Kırsal yörelerin göç vermeye başlaması Karabük'ün bunu emme potansiyelinin belirmesi Safranbolu'yu çift yönlü zorlamaktadır. Tarımdan göç bir yandan zanaatkârlığın çözülmesi öbür yandan toplumun temel sanayi öncesi yapısının değişmesinin en önemli görüntüleridir. Ticaret, ister küçük esnaflık biçiminde olsun ister daha büyük, sanayi öncesi toplumunda da özellikle Safranbolu'da 19. yy.'da önemlidir. Dolayısı ile toplumun geçirdiği büyük yapısal değişmeyi izlemek en kolay kaybolanları belirleyerek ve ortaya şimdi çıkan mesleklerle bunların örgütlenme biçimlerini ortaya çıkararak izlenebilir. Böylece eski yapıya has zanaat ve rençperlik kaybolurken hünerli işçilik, serbest meslekler dediğimiz özel ihtisaslaşma isteyen doktorluk, avukatlık, mühendislik ve yeni örgütlenişlerde idare işlerinde, memurluk, yeni yapının gelir ve yaşam tarzını belirleyen, bir anlamda sınıfsal yapısını da yansıtan yön olarak ortaya çıkmaktadır. Safranbolu'da değişim en kolay meslek yapısına bakarak izlenebilmektedir.

Safranbolu'da oturanların %14'ü emeklidir. Bu kentin geçmişte temel uğraşısının esnaf, tüccar, zanaatkârlık olduğu düşünülürse (nitekim bugün de bu üç uğraşın oranı %42'ye ulaş

maktadır), yakın geçmişte 19. yy. tüccarlarının oğulları kent dışında devlet bürokrasisinin parçası oldukları anlaşıyor. Bu emeklilerin Safranbolu dışına gitmiş, daha çok memurluk yapmış, bu süre içerisinde buradaki evini de kapatmamış, şimdi gelmiş oldukları ve şimdi gene burada oturmakta oldukları görülüyor (Tablo 2). Safranbolu'nun fizik yapısının değişmeden kalabilmiş olmasında tüccaroğlu emekli bürokratların rolü büyük olmuştur. Hünerli işçiler çalışanların %31'ini, memurlar %13'ünü oluşturmaktadır. Eskiden de kasabalıların temel geçim tarzı olmayan, rençperlik %1'i bile bulmamaktadır. Genellikle çalışanların %63'ünün işinin Karabük'te olması bu kentle bütünleşmenin bugünkü derecesini göstermektedir (Tablo 3).

Hünerli işçilerin %91'i Karabük'te çalışmakta, memurların %42'si hatta esnaf ve zanaatkârların bile dört ile üçte biri orda iş tutmaktadır (Tablo 3). Nasıl yerleşmeler arasında boşluk kalmamış, dolmuşsa, çalışma düzeninde de bütünleşme tamdır. Safranbolu merkezi iş alanı-konut ilişkileri yönünden Karabük için bir alt merkez konut ilişkisinin geliştiği bir yöre olmuştur. Özellikle yeni merkez etrafında bu alt merkez özelliği açıkça görülmektedir. Safranbolu'nun eski merkezi, kent ayrı bir idari birim olmasa idi ve dolayısı ile eğer idari fonksiyonlar burada kalmasa idi belki de alt merkez özelliği çok daha çok fazla göze çarpacaktı. Memurların %53'ünün burada çalışıyor olması da bu durumu yansıtmaktadır. Mesleklerle ilgili tabloda önemli bir başka kategori de işsizlerdir. Toplam hane reislerinin %11'ini oluşturur. İşsizlerin %72'si Safranbolu doğumludur. Bu da bir başka tür emekliliği yansıtmaktadır. İşsiz hane reislerinin %81'i ellibeş yaşının %27'si altmışbeş yaşının üzerindedir ve artık dükkanlarında çalışmayıp bahçelerinin ve oğullarının geliri ile geçinmektedirler. Bu durum şimdi Safranbolu'da ve evin geçiminde söz sahibi olmayan ikinci kuşağın davranış ve kararlarını öne geçirmekte, kentin fizik yapısının ve başka yönlerinin planlamasında, şimdiki hane reislerinden çok şimdi kentte olmayan aktif yaş grubunu oluşturan ikinci kuşağın etkin olabileceğini akla getirmektedir (Tablo 4).

Büyük yapı değişikliğinin süregelişini kuşaklar arası meslek

değişiminden de izlemek olasıdır. Bir kuşak öncesinde rençperlerin oranı %43.3 hünerli işçi oranı ise sadece %12'dir. Esnaf ve zanaatkar oranı ise %25.5'tir (Tablo 5). Büyük değişiklik belki de şimdiki kuşağın babasından da önce, dedeleri devrinde başlamış ama bir yönden yavaş olduğu için diğer yönden de değişimi, Safranbolu dışına kaydırmış olduğundan burayı harap etmemiştir. 19. yy. sonunun varlıklı aileleri ya Safranbolu'yu terk etmişler ya da oğullarını o zamanın makbul ve kudretli çevresi bürokrasinin üyesi haline getirmişlerdir. Şimdi dördüncü kuşakta birçok aile bu tarz göçün etkilerini göstermektedir.

Bugün Safranbolu'da ailelerin yarısı 4-5 kişilik ailelerdir üstelik sadece 2-3 kişilik ailelerin oranı da %23'ü bulmaktadır. Bu durumu ile Türkiye büyük şehir ortalamasına yaklaşmaktadır. Kompozisyon bakımından da geleneksel babaya dayalı geniş aile oranı %6'ya inmiş, çekirdek aile %69'u bulmuştur. Düzenli bir geniş aile yerine dağılmış akrabaların -teyze, hala, amca gibi- bir arada olduğu evlerin oranı yüksek kalmıştır (%16). Uzun süredir göç veren eski yaşamını yitiren bu kentte böyle bir durum olağan karşılanmalıdır (Tablo 6 ve 6-A).

Safranbolulular gelir yönünden de büyük uygunluk gösteriyorlar. Evlerin %41'inin geliri orta tabaka bir yaşamı sağlayacak 6.000-10.000 gelir dilimi içindedir. Bir %37'sinin de 3.000-5.000 TL aylık geliri vardır (Tablo 7). Böyle homojen bir gelir düzeyi şehrin korunması ya da yeni yönlerle doğrultulması olanaklarının yaratılmasında belki de olumlu bir şeydir. Teklif edilecek yenilikler hemen hepsi için aşağı yukarı aynı çekicilikte olacaktır.

Buna rağmen bugün dışarıdan ve bir ölçeğe göre prestiji az mesleklerden gelip (rençperlik) gene yeni yapının prestiji az mesleklerinde kalan (işçi) grupların geleceğe dönük hayat kazanma istek ve düşünceleri de sınırlı görünmektedir. Hiç başka değişme olmasa, Safranbolu'daki bugün hayatlarını kazananların yapmak istedikleri yeni iş alanları son derece kısıtlıdır. Herşeyden önce sorveyimize göre hane reislerinin, %64'ü işlerini değiştirmeyi düşünmüyor. Bunun önemli bir sebebi şimdiye kadar en az bir kere hayat kazanma biçimlerini değiştirmişlerin

oranı %60'ı bulmaktadır. Bunlar için ikinci bir değiştirme gereksiz gelmekte, macera diye düşünölmektedir (Tablo 8). Ayrıca turizme dönük işlerde daha da isteksiz görünüyorlar (Tablo 9). Bu konu turizmle ilgili bölümde yeniden ele alınacaktır.

Ev İçi Yaşam

Yeni meslekler, yeni hayat kazanma biçimi, yeni para kazanma hızı ve onun getirdiği, yeni hayat biçiminin tüketim tarzlarının insan ilişkileri ve konut içi düzeni etkilemektedir.

Safranbolu'da göçe rağmen ailelerin %70'i kendi evinde oturmaktadır. Geleneksel olarak herşeyden önce evin kadınların alanı olduğu vurgulanmalıdır. Bu sözden kadınların yalnız evde oturdukları anlaşılmamalıdır. Eski düzende yiyecek, giyecek ve kullanılacak hemen bütün tüketim maddelerini evin çeşitli yerlerinde, çeşitli zamanlarda ve çok kere bu zaman ve yer, hemen hemen hiç farklılaşmamış olarak kadınlarca hazırlanırlar. Etrafı sedirli ve yüklöklü odaların ortasındaki boş mekanda yalnız sofra serilip sini üzerinde yemek yenmez, o kaldırılıp çarşaf yayılır, yorgan kaplanır, o kaldırılıp gerekli gereçler getirilip hamur açılır ya da dolma yapılır, o kaldırılıp gergef konur nakış işlenir ve bu böylece gider. Ya da avlu gibi, girişteki taşlık gibi, bahçe gibi, yerlerde daha geniş mekan isteyen faaliyetler çamaşır yıkama, pekmez, yufka, bulgur yapımı birbiri arkasından gelir. Dolayısıyla eve girmek sadece kadınların mahremiyetine girmek değil kendine göre bir düzen kurmuş olan kadınların çok çeşitli üretim ve hazırlık faaliyetlerine de müdahale demektir. Onun için genellikle ev dışında hayat kazanma ve üretim uğraşları olan erkekler gündüz iş saatlerinde evde bulunmazlar. Uzun bir zaman süresinde birbirini tamamlayarak gelişmiş olan bu tür ev planları, ev içi döşeme tarzı, sedirler, yüklöklöler (ortada çok fonksiyonlu boş mekan) kadınların üretim faaliyetleri ve çalışma tarzları, şimdi her iki yönden de değişmektedir. Artık hem kadınlar birçok tüketim maddesinin (processing) üretim ve işleme süreçlerini kendileri yapmıyorlar, hammaddesini (un, buğday, kurutulmuş meyve, kırılmış yün gibi) evde depolamıyorlar hem de ev içindeki belirli mekanları sadece belirli faali-

yetler için kullanma yönünde çok açık eğilim gösteriyorlar.

Odalar

Her evde ortalama üç-dört, bazen daha fazla oda vardır (Tablo 10). Odalar, özellikle eski evlerde, çeşitli fonksiyon ve faaliyetler için farklılaşmıştır. Evin bütün odalarının düzenlenmesi, döşenmesi hemen hepsinde aynıdır. Yukarıda anlatılacağı gibi hatta yüklüğün içinde yerleştirilen yemek pişirme araç-gereçleri ile "mutfak" bile bir odadır. İstenirse burada da yemek yendiği gibi yatılır da.

Bazılarında "mutfak odası" diye de anılması da bunu gösterir. Tek ayırım yaz ve kış oturulması yeğlenen odalarda yapılmaktadır. Hepsi aynı olunca kışın daha kolay ısınan ya da yazın daha serin olan yöndeki oda daha çok kullanılmaktadır.

Bu ayırım da görelidir. Böyle mevsime göre ayırım yapanların oranı sörveyimizde sadece %30'dur. Gene büyük çoğunluk (%69.65) her mevsim her odayı kullanmakta ya da daha çok görüldüğü gibi, aile küçüldüğünden beri, birçok oda depo olarak kullanılmakta, aile yaşamını kısıtlı bir kaç odada sürdürmektedir.

Buna rağmen ayrı bir fonksiyonun mekanı olarak beliren ilk mekan bir misafir odası oluyor. Turizm ve pansiyonculuk bakımından anlamlı olacağı düşüncesi ile misafiri hangi odaya yatırdıklarına ait soruda cevaplarının %74.5'i misafir odasına yığılmıştır. %6 gibi bir grup da ayrı misafir yatak odasından söz etmiştir. Hangi odayı misafire ayırdırlarsa orda, kendilerine de yaptıkları gibi yere şilte sermekle yapılan yataklarda misafiri yatırmaktadırlar. Bu bakımdan hepsi aynı düzende çok odalı evlerde yatma yeri sorun değildir (Tablo 11).

Misafir odasından sonra mutfakla oturma odası farklılaşma eğilimi göstermektedir. Ayrı bir yemek odası en sonra geliyor. Bu farklılaşmalarla beraber, kadının tüketim maddesi oluşturması, hazırlaması azahyor. Bu faaliyetler ticarileşip evin dışına kaçıyor. Aynı zamanda bu iki oluşuma paralel olarak yeni tür eşyalar ve tüketim tarzları giriyor (Tablo 12).

Yeni giren eşyalar arasında karyola önde geliyor. Karyolanın eski düzeni çok zorlayan bir eşya olduğu kuşkusuzdur. Her odada ortadaki boş mekana serilip kaldırılabilen ve odadaki yüklüklerde saklanabilen yataklar yerine bu uzmanlaşmış mekan isteyen sabit yatma düzenin hangi gereksinimden kaynaklandığını belirlemek biraz zordur. Karyolada yatmak bir dereceye kadar statü belirleyen gösterişçi tüketim sayılabilirse de, yerde yatmaktan, tabandaki soğuk hava cereyanlarından ve tozdan kurtarmaktadır. Onun için çok daha sağlıklı bir düzen sağladığı da doğrudur. Üstelik her gün konup kaldırılmadığı için evin kadınlarının işlerini de azaltmaktadır. Yatma düzeninde hizmeti azaltan karyoladan başka yönler de girmeye başlamıştır. Bazı evlerde yeni yeni yorgan kaplamak yerine nevresim kullanılmaya başlanmıştır. Eğer pansiyonculuk gibi bir yöne gidilecekse bu husus önemlidir, hemen hergün çarşaf değiştirilebilmesi için yorgan çarşaf kaplama usulü hiç uygun değildir. Bugünlerde batı Anglosakson kültüründen alınıp otellerimize yerleşen battaniye ve çarşaf kullanmada çarşaflar kısa ve dar olduğundan her zaman kaymakta, battaniyeler kalın ve sert olduğundan rahat edilmemekte, üstelik battaniye yıkama alışkanlığı hiç olmadığından, çarşaf değiştirilmemişçesine kirli ve mikroplu bir yatma düzeni sürdürülmektedir. Bir başka yön de yatakların üstüne örtü koyup tozdan koruma alışkanlığı olmamasıdır. Yüklüğe kalkan yatak elbet örtü istemezdi. Bir aşamada battaniyeler örtü gibi kullanılmış, toz ve mikrop barındırmaya ayrıca devam etmişlerdir, sonra yorgan kalkmış bu tozlu battaniye ve kısa çarşaf kalmıştır. Safranbolu'ya bu yatak düzenin girmesini mutlaka önlemek gerekir. Onun için, nevresimin özendirilmesi bizim geleneksel yatak alışkanlıklarımıza en uygun, kolay ve temiz yatak düzeni olacak gibi görülmektedir.

Oturma düzenin, giyilen elbisenin, oturarak yapılan işlerin birbirleri ile karşılıklı ilişkisi olduğu bilinir ama bunların nasıl bütünleştiği açıkça belirtilmemiştir.

Dar etekle ya da erkek giyiminde pantolonla sedirde ya da yerde o yaşantının görgü kurallarına uygun olarak derli toplu oturmak olanaksızdır. Sedirde uzun süreli oturma ayakları yu-

karı çekerek ya da dönerek oturmayı gerektirir. Kısa süreli oturmalar da ise bir sandalyede oturmak kadar eğreti ve rahatsızdır. Daha çok yaşlı-genç insan eve girip çıktıkça karşılıklı oturma gereği iki-üç kişiden daha çoğa çıktıkça ve özellikle köşe minderlerinde oturacak bir tek "saygıdeğer" kişinin iki yanından kapıya doğru ve itibara göre hep o baş köşeye doğru oturma protokolünün bozulmaya başladığı, ister elbiselerinden ister yeni alışkanlıklarından yere kolay oturup kalkmayanların çoğaldığı bu günlerde önce sandalyeler sonra daha rahat oturma sağlayan koltuklar sedirli odalara girmektedir. İtibarı, çağdaşlaşmayı, daha çok geliri olmayı, dışarı ile ilişkileri kanıtlayan bu eşyalar hem sedir düzenini bir kenara itmekte hem köşesindeki "baş köşe" geleneği ile beraber, ortayı boş bırakıp kenara dizilerek oturmak usulünün kalkmasına sebep olmaktadır. İlginç yön koltuklar, kanepeler gelirken, önceleri bunların da sedir gibi odaya çepeçevre sıralaması, hatta sedirlerin önüne dizilmesi olmaktadır. Böylece yeni bir tür sedir meydana getirilmekte, yeni oturma düzenine alışmanın çok sonraki bir aşamasında bu eşyalar karşılıklı konmakta ya da gruplaştırılmaktadır. Bunlar karşılıklı oturmak, sedire oturduğunda ayağı yere yetişmeyen, yan oturmak da istemeyen kimselere iskemle bacakları arasındaki tahtaya basması için verilmekte, bazen sehpa gibi kullanılmaktadır. Bu ara biçimler son derece çeşitlidir ve ne yönlere kayacağı henüz belli değildir.

Orta mekanın boş bırakıldığı ve herşeyin duvarlardaki yük-lük ve dolaplara kaldırıldığı odalarda karyola ve masa sorun olduğu gibi, özel ışıkla yazı yazmak, kitap okumak, hatta ütü yapmak gibi faaliyetler zorluk çıkarmaktadır. Ayrıca radyo, televizyon, dikiş makinası gibi ortada yüksekçe bir yerde durması gereken eşyalar da bir türlü yerini bulamaz görünmektedir. Unutulmamalıdır ki yüklükler yatak yorgan hatta sandık gibi hacimli eşyaları barındırır ve eski kıtlık ekonomisinde edinilen eşyaların sadece belirli zamanlarda, seyrek kullanılmasına göre geliştiği için, sandıklar olsun, bohçalar olsun sık sık açılmayacak, kullanılmayacak şekilde yerleştirilen eşyaları saklamak içindir. Bir yüklüğü, bugünün ütü isteyen elbiselerine dolap haline ge-

tirmek ya da kitap dolabı olarak kullanabilmek, bir öğretmenin evinde gözlemlendiği gibi, çok derin oldukları için, hiç de uygun şeyler değildir. Öte yandan yeni eşyalar da yeni yaşam tarzı ile beraber eski düzenin ahengini bozmaktadır.

Oturma düzeninden sonra Safranbolu evlerinin iç döşeme düzenini etkileyen bir başka yön yemek yeme düzenidir. Gelecekte olarak birden fazla kimse beraber yemek yediğinde bulunduğu gibi yerde sofra bezi üzerinde konan ayak ve sininin etrafında bağdaş kurularak ya da ayaklar alta alınıp üzerlerine oturarak yenilir. Bu düzende tek tabaktan yenir, su maşrapa ve bardakları kısıtlıdır ve bıçak çok az kullanılır. Yenilikler girip, çeşitlenmeler başladığında önce herkese ayrı tabak ve çatal sonra bıçak daha sonra ayrı bardak girmekte, bu arada yerde sinide hatta hamur tahtasında yemekten masada yemeğe geçilmektedir. Bizim örneklerimizde masada yiyenlerin oranı %52, değişken olarak bazen yerde bazen masada yediklerini söyleyenler de çoktur. Yüzde 16 (Tablo 1B). Elbette eski konutların uyumlu yemek tarzı odaların ortasındaki boş mekanda, o öğün uygun gelen birinde yere sofra kurulup yemektir. Onun için oturma odasında yemek yeriz diyenlerin oranı %60'ı bulmaktadır (Tablo 13A). Unutulmaması gereken bir başka yemek yeme tarzı da özellikle tek kişiye yemek veriliyorsa -örneğin evin erkeğine ya da yetişkin oğluna- yemek tepsi içinde getirilir, sedirin üstünde yan oturularak yerde yeniyormuşçasına yenir.

Masa ilk girdiğinde çok kere sofada, konsol gibi kullanılmakta, üstüne fazla tabaklar, sürahi, bardak, başka eşyalar konmaktadır. Sonra ya sofada masada yenmekte ya da sanki odada yerde sofra hazırlanmış gibi masa yemek zamanı odaya sedirin önüne taşınmakta bir ya da iki kişi sedirde oturmakta diğerleri öbür yanlarda sandalyelerde oturmakta, tek ya da daha çok tabaktan yemektedirler. Bir zaman sonra, hele koltuk, kanepesi girmişse masa bu odanın ortasına konmakta üzerine işli ya da değerli bir örtü örtülmekte, vazo, sigara tablası falan yerleştirilmektedir. En sonunda da ayrı bir odada sandalyeleri, büfesi olan bir yemek oda takımı, tabak takımı ve benzeri eşyalar gelmektedir. Böyle bir yer sörveyde bir tek evde gözlemlenmiştir.

Bu son aşamaya eski düzeni sürdüren Safranbolu evlerinde rastlanmamıştır. Bu çeşitlenmelerde içeri-dışarı taşınan masa kullanılması en zor tarzdır. Yerde ya da sedirde yemek de yeni alışkanlıklara uymamaktadır. Sedirlerin önüne konacak masaların yaşaması olasılığı daha çok gibi görünmektedir.

Tüketime hazırlanmasının her aşaması bütünü ile evin dışına kayan, artık kadınlarca yapılmayan birçok madde olduğu gibi başlangıçtaki, kirli, geniş yer isteyen işlemlerin bir kısmı da ticarileşmiştir. Aralarında hâlâ evde yapılanları vardır ve konutlar genellikle ilk düzene göre gelişmiştir. Çeşitli amaçlarla kullanılabilen birçok boş, geniş mekan vardır. Buraları tüketim maddelerinin işlenmesi için kullanıldığı gibi, günlük yaşamın her türlü faaliyeti için de kullanılır. Bahçe, taşlık, sofalar, oturma ve depolamanın kenarlara çekildiği -dar sedirler ve yüklükler- ortasının boş bırakıldığı odalarda sürdürülen birçok faaliyet hem üretim işlemleri, hem yaşam işlemleri şimdiye kadar olduğu gibi kalmış, şimdi değişmek için zorlamaya başlanmıştır. İlginç bir durum, evlerin zemin katlarındaki mekanların fonksiyonsuz kalması, daha doğrusu bu fonksiyonların ticarileşmesine duyarlı ev sahipleri buraları değiştirip dükkan yapmak istemektedirler.

Değişmenin gerçek yönünü ve biçimini hiçbir şey bu kadar açık-seçik ortaya koyamaz.

Anketlerimizde özellikle alt kat mekanlarının kullanıldığı, kadınların yıllık ya da mevsimlik gıda hazırlama faaliyetlerinden aldığımız birkaç tanesinin ne denli yaygın olduğunu araştırdık. Evin dışına kayanların başında ekmek yapmak gelmektedir. Örneklerimizde sadece evlerin %51.9'unda ekmek evde yapılmakta, diğerleri çarşıdan almaktadır. Tablo 14'ten görüleceği gibi aynı şekilde bulgur, sucuk da çok azalmıştır. Buna karşın kavurma %60, tarhana %92, salça, turşu, reçel, yapımı, yüksek oranda sürdürülmektedir (Tablo 14 ve 14A). Bu faaliyetlerin azalıp çoğalması Safranbolu'ya göç etmiş olmakla ya da meslek ve gelirle büyük bir ilişki göstermemektedir. Meslek, gelir ve göçle yapılan çapraz tablolarda anlamlılık oranı hiçbir zaman çok olmamıştır. Yani yaşam tarzı değişmeye yönelmişse de he-

nüz yaygın hale gelmemiştir. Ev içi yaşamı, hem evin dışına kaçan fonksiyonlar hem de yeni gelen alışkanlıklar ve düzenler bakımından büyük ve kökten bir değişimi henüz getirmemiştir. Mesleklerde büyük yapısal değişikliği içeren rençperliğin kaybolması ve zanaatkârlığın çok azalması, bunlara koşut olarak hünarlı işçiliğin ve memurluğun gelmesi, bir anlamda gelirin kaynağını ve cinsini miktarını değiştirmişse de bunun ev içi yaşama yansıması henüz başlangıç halindedir.

Öyleki tüketim maddelerinin yalnız yiyeceklerle ilgilileri değil, eşyalarda giyimin hazırlanması ile ilgili olanlarda değişimin başlangıcındadır. Gene de konut için yerleşmede zorlamalar yarattığı iyice görülmektedir.

Yenen Yemekler

Safranbolu yaşam biçiminin bütünü gibi görece olarak az değişmiş hem de turist yönünden anlamlı bir başka yönü de yenen yemeklerdir. Sörveyde bu konu ile ilgili soruların sağladığı bilgilere göre en çok değişmiş ve geleneksel ya da kırsal yörenin özelliğini kaybetmiş olan yemek sabah kahvaltılarıdır. Bir zamanlar tek kahvaltı yemeği olan çorba hemen hemen kaybolmuştur. Cevapların çoğunda gıda değeri çok başka olmakla beraber çay ya da süt birbirinin yerini alan iki şey gibi görünmektedir. Bunların yanında ailenin varlığına göre zeytin, peynir, yağ, reçel hep beraber ya da bazıları yenmektedir. Diğer öğünler içerisinde önemli olan akşam yemeği üzerinde durulmuştur. Karadeniz yöresi verimliliğine uygun olarak yaş sebze yemeklerinin en az tahıl ve unlu yiyecekler kadar yendiği anlaşıyor. Gene de hakim yiyecekler bulgur, börek gibi nişastalı ya da fasulye gibi bakliyattan olanlardır. Cevapların üçte bir kadarı et yediklerini söylemiş, bir o kadarı da tatlı diye ayrıca ilave etmiştir. Meyve hemen herkesin bahçesinden sağlanabilmesine karşın ayrıca sözü edilmemiştir. Soru kendilerinin ne yediklerinden çıkarılıp genellikle Safranbolulular ne yer diye sorulduğunda %45'i eti de hatırlamış, %31'i yalnız hamur işlerini, %17'si yalnız sebzeleri yediklerini söylemişlerdir. Görüldüğü gibi belirli bir günde ne yemiş olurlarsa olsunlar ortalama diyetleri çe-

şitlenmiştir. Gene de ilginçtir buraya has yiyecekler sorulduğunda bunların hamur işleri olduğu görülmüştür. Örneğin düğün yemekleri et ve pilavdan sonra çeşidini anlattıkları börek ve baklavalardır. Sebze en makbul yiyeceklerden değildir. Böyle olsa bile önemli olan başka yörelerden farklı olarak sebze ve meyvenin diyetin temel öğesi olacak kadar çok tüketilmesidir. Öte yandan Safranbolu'da hamur işlerinde hamuru çok üzerindeki harcı az pideden daha fazla içine konulanlarla hamuru dengelenmiş börek hakimdir. Bu da hem daha besleyici hem de daha zevkli bir yiyecek oluşturmaktadır.

Aslında yenilen yemekler değişmedi ise de yemek hazırlama, saklama, pişirme ve yeme düzenleri Safranbolu'da en çok değişmeye uğrayan dilimdir. Ev içi düzenin çok yönü ve özellikle kadınların yaşamasının çeşitli mevsimlerde ve günlerin çeşitli zamanlarında yapılan çok şey değişmiş evin dışına, ailenin dışına kaçmıştır.

Evden dışarı kaçmış gıda hazırlama işlemleri yemek yeme yer ve biçimde bir de bu yemeği pişirmede kullanılan yakıt-odun ve odun kömürü yerine, likid gazın geçtiğini eklemek gerekir. Bu yakıt üstelik eski evler yönünden çok tehlikelidir. Eski evlerde genellikle mutfak diye anılan yer herhangi bir odanın yüklük ve gusülhanesinin yeniden ayarlanıp ara raflar yapılarak mutfak haline getirilmiş olduğudur. Genellikle odanın pencere önü sedirleri ve ocağı korunmuştur. Ortası da boştur ve çok zaman yemek yemek için kullanılmaktadır. Yemek yüklüklerin içine yerleştirilmiş likid gaz yakan ocakta pişirilir. Sörveyde burada yemek yiyenler (%5) buradan "mutfak odası" diye söz etmişlerdir. Mutfaktan söz edenlerin ne oranda burayı söylemek istedikleri belirsizdir (Tablo 15).

Tencereler kap-kaçak yüklükteki raflarda saklanır. Aslında yüklüklerin kapakları kapatıldığında gene derli toplu bir oda bulunmaktadır. Ama bu düzen hem yangın yönünden çok tehlikeli hem de temizliği çok kolay bir düzen değildir. Genellikle bu geniş evlerde bir bolluk ekonomisinin hakim olmadığı açıktır. Dolayısıyla hem standartlar düşüktür hem de bütün yaşam az bulaşık, az çamaşır, az masraf doğrultusundadır. Evin içinde

geliştirilmiş olan yıkama yerleri ister gusülhane olsun ister az sayıdaki hamam olsun kişinin her istediği an kolayca yıkanabileceği kolaylıklara sahip değildir. Önce suyu taşımalıdır ve sonra ısıtılması uzun bir ameliye gerektirmektedir. Yıkamanın kendisinin çok kişisel sayılması herkesin yalnız gözlerinden değil kulaklarından da uzak olması dökülen su sesinin de duyulmaması gerekliliği şartların uygunsuz dar yerde soğukta yıkanmak zorunluluğu, sıcak suyun daha eskiden sabunun kıtlığı dinsel öğretimin zorunlu kılmasına rağmen yıkanmayı sevimsiz ve istenilmez yapmıştır. Zaten yalnız Safranbolu'da değil memleketin en gelişmiş banyo ve helalarına sahip yerleşmelerinde bile evlerdeki bu üniteler rahat olup olmadığının söz konusu edilmeyeceği kadar çabuk kullanılıp, geride ne biçim bir yer bıraktığına bakmadan ve düşünmeden insanın kendisini dışarı attığı bir yer gibi kullanılmaktadır. O oranda da pis, rahatsız ve düzensizdir. Bu konuda büyük şehirlerde en lüks apartmanlarda bile biçimsiz bir dar pencerenin banyoyu aydınlattığını düşünmek yeter.

Bugün çamaşırı bahçede yıkayamayız diyenlerin oranı %5.44, derede yıkayanların %27'dir. Şimdi evin hamamında ya da mutfağında yıkıyoruz diyenlerin de (%60 ve %10) bir zamanlar gene böyle açıkta yıkamış olacakları düşünülürse ev içine suları yaymadan, yapıyı yıpratmadan, kilim gibi hacimli parçaları da içeren yıkama faaliyetini kolay ve etkin bir biçimde sürdürmenin zor olduğu açıktır. Kirli çamaşır sularının ne yapıldığı bunu açıkça göstermektedir. Evlerin %15'inde bu sular bahçeye, %36'sında mutfak abdestliğine, %35'in de hamam deliğine dökülmektedir. Eski ahşap evlerin hepsinde bu faaliyetin yeniden düzenlenmesi gereği açıktır (Tablo 16).

Helaların temizliği de %34.69'unda sadece su dökülüp süpürüldüğü düşünülürse bu konuda standardın daha düşük olduğu görülür. Sadece %20'si kadarında temizlik tozu ile ovulmaktadır. Antiseptik kullanıldığı görülmemiştir.

Evlerin %25'inde kezzap kullanıldığı söylenmiştir. Bir yonden kezzap çok kuvvetli bir asit ve antiseptik olmakla beraber taşları tahrip ederek çok daha gözenekli, dolayısı ile daha çok

kir tutar hale getirdiği için ne kadar yararlı olduğu tartışılmalıdır. Sadece bir ev halkından daha fazla kimsenin kullandığı helaların temizliği için hem helanın fizik yapısının hem de temizlik alışkanlıklarının oldukça kökten değişmesi gerekir.

Türkiye'nin hemen her yöresinde -hatta umuma mahsus yerlerinde görüldüğü gibi, hela, yıkanma yeri, mutfak gibi yerlerin değişmesi en sonlarda yer almakta, temizliklerinde inanılmaz bir eksiklik görülmektedir. Statü belirlemeye dönük tüketim örneğin tül perde çabuk benimsendiği halde, kolay temizlenir örneğin fayans kaplı hela ya da yıkamaya yeri hâlâ gelmemiştir. Bu ıslak mekanların hem yapıyı yıpratıcı hali hem de temizlik güçlüğü fark edilmemektedir. Taşıma su ile ve yere çömelerek iş görmenin getirdiği alışkanlık, musluklu akar su ve yerden yüksek musluklar yapıldığında bu sefer bol suyu etrafa çarparak temizlemek, temizlik tozları ile az su ve dikkatle temizlemenin yerini tutmamaktadır. Çarşı hamamında, bahçede ve derede yapılan temizlik evin içinde "yalak"a alındığında su-temizlik maddesi (vim gibi temizlik tozları ve deterjanlar) dengesi çok zor kurulabilmekte hem su hem toz ziyan edilerek üstelik yapı tahrip edilmekte, temizlik standardı da pek yüksek olmamaktadır.

Aslında sörveyde herkes modern temizlik malzemesi (deterjan, vim gibi) kullandığını ileri sürmektedir. Fakat bu malzeme ile bile ulaşılan standart düşüktür. Üstelik gereğinden fazla su kullanmak, az su kullanımına göre gelişmiş yapıyı yıpratmaktadır. Hızla bu yönden hem üslûbu hem yapıyı koruyacak değişik maliyetlerde çözüm getirmek gerekmektedir. Açıkçası bahçede ve derede etrafın kollanması gerekmeden yıkanan çamaşır ve bulaşık ve çarşı hamamında aynı şekilde yer alan beden temizliği evde dar mekana girdiğinde ya seyrek ve az su ve malzeme ile düşük standartlı olmakta ya da aynı alışkanlık sürdürülerek çok su, etrafa saçılarak kullanılmakta, temizlik malzemesi ziyan edilmektedir.

Sörveyimizde yerler hergün silinir diyenlerin oranı çok yüksek olmakla birlikte, gözlemler bunun bir ideal olduğunu göstermektedir. Evin hanımının becerikliliğine ya da evde iş yap-

bilme çağındaki kızların varlığına göre evler daha temiz ya da değildir. Gene de, evlere ayakkabı ile girilmemesine rağmen girdiğimiz hemen her evde özellikle sofalar ve merdivenler hiç de hergün silinmiş gibi değildi. Küçülmüş ailelerin kullanılmayan odaların ve üç katlı evlerde yardımcısız kalmış orta yaşlı hanımların bu işlere yetişememesi doğaldır fakat standardı düşürmektedir. Öte yandan eski üsluplu evlerin önemli bir çamaşır yıkama sorunu vardır, yalnız yatak çarşafları ve kişilerin çamaşırları değil hayatın çeşitli faaliyetleri -yemek, yatak gibi ve örneğin yorgan kaplamak yada börek-yufka açmak gibi faaliyetler hep aynı yerde yapıldığı için hem kilim gibi yer örtülerinin, hem de sedir örtülerinin belirli aralıklarla yıkanması gerekmektedir. Ve bunların temizliği de ev dışına kaçmış bir faaliyet değildir. Evin kadınının sorumluluğundadır. Gene de yatak çarşafları evlerin yarısında haftada bir değiştirilmekte, %38'ine yakın bir bölümünde de onbeş günde bir değiştirilmektedir. Bu sıklık büyük şehirlerimizin orta ve üst orta tabakalarının standardının aynıdır. Ayda bir değiştirildiğini söyleyenler gene de yüzde ondan fazladır (Tablo 17). Misafir çarşaflarının değiştirilmesi de onbeş yıl önce Batı Anadolu'da bulduğumuz standartlardan daha ilerdedir. Burada evlerin %75'inde her misafirden sonra çarşaf değişmektedir. Kirlendikçe değişir diyenler %15'e kadar düşmüştür (Tablo 17A). Bu bakımdan bir denetleme sorunu olarak otellerde başkasının yattığı çarşafa ne tepki gösterdiklerini sorduğumuzda %90'dan fazlası haber verir mutlaka değiştiririm demiştir. Açıkça görülüyor ki Safranbolu'da bir pansiyon ya da otel sorunu birgün başlatılabilirse bugünkü ailelerin standartları hiç değilse yatak çarşafları yönünden her müşteriden sonra değiştirme aşamasına varmıştır. Her ne zaman değiştirilirse değiştirilsinler büyük çoğunluk her hafta çamaşır yıkamaktadır (%76). Gene önemsenmeyecek bir başka grup (%19) onbeş günde bir yıkamakta sadece %5'e varan bir grup ayda bir demektedir (Tablo 17B).

Evlerin fizik yapılarının ve gıda, yakacak depolama usulleri, yemek pişirme düzenlerinin getirdiği fazla kirlenme özellikleri bir yana bırakılırsa Safranbolu evlerinde temizliğin Türkiye or-

talamasma vardığı rahatça söylenebilir. Fakat bu ortalamanın özellikle evlerin yıkanacak yer, hela ve bulaşık yıkama düzenlerinin çarşı, hamam, dere, bahçe alışkanlıklarından kurtarılmasını, ev içinin daha muhkem ve kolay temizlenir bir fizik yapıya ve alışkanlığa geçmesini sağlamak gerekir.

Boş Zaman Faaliyetleri ve Turizm Deneyimi

Mahalli nüfusun gündelik yaşantısının, turizm ve turistlere doğrudan doğruya etkili olan bölümlerden biri de boş zaman faaliyetleridir. Yerel nüfus bu konuda ne kadar organize ve renkli olursa temel amacı gezmek, görmek, hoş vakit geçirmek olan turistlere sağlayacakları koşullar da o kadar doyurucu olur. Ayrıca kendisi turist olarak gezmişse, kendi turizm deneyimi ister istemez yaşantısına yansır. Onun için Safranbolu'nun turizm deneyimini ve boş zaman uğraşlarını gözlemlemeye çalıştık.

Dışa kapalı geleneksel toplumlarda boş zaman faaliyetlerin en belirgin özelliği çalışma düzeninden farklılaşmamış ve ayrıca örgütlenmemiş olmasıdır. Üstelik bizim toplumumuzdaki kadın-erkek ayrımı bu durumu daha bir vurgular. Onun için kasabalarda, hemen hergün gündelik işlerinin ve sorumluluklarının dışında kalan zamanlarını geçirmek için hem kadınların hem erkeklerin kendilerine göre yaygın, şekillenmemiş fakat devamlı faaliyetleri vardır. Kadınlar için bu yaygın faaliyeti ziyaretler, erkekler için de kahveye gitmek oluşturur. Fakat bunlar bile bugünün sanayileşmiş toplumlarındaki gibi tam bir boş zaman faaliyeti gibi farklılaşmış değildir.

Kadınlar ziyaretlerde örgü örür, nakış işler, hatta birbirlerine başka tüketim maddelerinin işlenmesinde yardımcı olurlar. Erkekler de dükkanlarında iken bile aynı sokaktaki arkadaşları ile sohbet eder, oyun oynarlar. Ya da kahvede iş ilişkilerini sürdürürler. Bu karmaşıklığın örnekleri çoğaltılabilir. Buna rağmen, bir yerde kadınlar için ev ziyaretleri farklılaşmış bir düzeye ulaşmış, erkekler için de kahveye gitmek zevkli bir çevrede geçirilen boş zaman faaliyeti haline gelmiş, çalışma ve eğlence düzenlerinin birbirinden farklılaşmış olduğu başka analizlere

girişmeden kolayca söylenebilir. Safranbolu'da bu yön araştırılmıştır.

Doğal olarak tüketim maddelerinin hazırlanması gibi fonksiyonlar evin dışına kaçıp ticarileştikçe boş zamanı artan kadınların boş zaman faaliyetlerinin kristalize olması beklenir. Buna rağmen henüz, ziyaretlerin dışında etkin ve yaygın bir düzen belirmemiştir. Sörveyde hanımların komşularını ziyaretlerinin %37.63'ü "boş olunca" gibi cevaplandırıdıkları hiç yapılaşmamış bir düzendedir. %5.37'si kabul günlerinde, %4.84'ü belirli toplantı günlerinde, ama çok daha büyük bir oranı öğleden sonraları ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Üstelik ziyaretlerde imce, yeni tüketim maddelerinin ortak işlenmesine ait faaliyetler büsbütün kalkmış, en çok nakış işleme, mevlüt okuma ya da oyun oynamaya sohbete dönüşen bir özellik kazanmıştır. Bu hali ile hanım ziyaretlerinin farklılaşma derecesi ya da geleneksel olup olmaması (mevlüte karşı kart oyunları) mahallelerin eski olup olmaması ile (dolayısıyla evlerin) ya da doğma büyüme Safranbolulu olup olmamakla değişmemekte, bütünü içinde yayılmaktadır (Tablo 18 ve 19). Örneğin bir yandan oyun oynayanların %57'si, öte yandan kuran, mevlüt okumak için toplananların %66'sı Safranboluludur. Diğer kategoriler de benzer bir dağılım göstermektedirler. Bu ziyaretlerde ikram edilenler de geleneksel yemek, meyve, yemiştan yeni yeni gelişen çay çörek gibi şeylere dek benzer bir dağılım göstermektedir. İster yerli ister dışarıdan gelmiş olsun kadınların ev içi çalışma düzeni ile boş zaman geçirme düzeni eski düzenden daha belirgin ve farklılaşmış bir hale, çeşitli gruplar aynı tempo ile gelmekte ama aynı zamanda küçük oranlarla kuran okumakla kart oynamak gibi kutuplanmış faaliyetlere de açılmaktadır. Emekli, tüccar ve hünarlı işçi iken, karat, tombala oynayanların eşleri gene hünarlı işçi tüccar ve emekli iken bunlara zanaatkâr ve memurlar da eklenmektedir. Besbelli hanımların temel boş zaman faaliyetlerinden komşu ziyaretleri billûrlaşırken ne tarafa yöneleceği eşlerinin mesleği, buralı olup olmamaları ya da evlerinin eski olup olmaması ile belirlenmemektedir. Burada bizim araştırmamıza konu olmayacak başka faktörler söz konusudur.

Boş zamanları özel olarak değerlendirmede yeni bir aşamayı belirleyen bir başka yön de bazı faaliyetlerin kadın-erkek ailece beraber yapılmasıdır. Örnek olarak biz gece ziyaretlerini, kır gezilerini ve gezmek için yapılan seyahatleri araştırdık.

Ziyaretlere eşleri ile beraber gitmek tam yerleşmiş bir davranış tarzıdır (%93). Kır gezintileri hem daha az hem de ziyaretlere göre biraz daha düşük oranda eşlerle beraber yapılan bir faaliyet gibi görünmektedir. Eşlerle beraber seyahate gelince, önce sorveye cevap verenlerin yarısından az fazlası gezmek için seyahat etmediğini söylemiştir. Gene de gezmek için seyahat edenlerin hemen hepsi eşlerini de götürmüşlerdir. Bu rapor kadınların değişen sosyal statüsünü, kadın-erkek, özellikle karı-koca ilişkilerindeki yeni yönleri sözkonusu edecek yer değildir. Buna rağmen kırdan yeni göçmüşler de dahil olmak üzere ister memur ister esnaf olsun çok belirgin bir davranış benzerliği olduğu görülmektedir.

Kadınlarla erkeklerin ayrılığı ve buna bağlı farklı davranışlar, sözgelişi bundan 25 yıl önce böyle küçük kasabalarda memurlarla esnaf, zanaatkâr aileleri arasında, hele kırdan gelenlerle kıyaslandığında büyük değişiklikler gösterirdi. Şimdi hem göç, hem meslek değişiklikleri, yeni haberleşme araçları, eğitim hepsi birden kadınlı erkekli faaliyetleri çoğalttığı gibi ayrı ayrı yapanları da birbirine benzetiyor.

Önceleri memurlar daha çok gezerken şimdi hünerli işçilerle bir farkları kalmadığı gibi esnaf ve tüccarların dünyası da memurlarınki kadar genişlemiş görünüyor.

Bunlar gözönünde tutulduğunda şimdiye kadar pek değişmemiş olan Safranbolu ev hayatının bundan sonra her nüfus kesiminde hızlanacağını düşünmek doğru olur.

Karı-koca beraber ziyaretler bir yana, gezme seyahatleri her meslek ve gelir grubu için kısıtlıdır. Böyle gezilerde örneğin bir otelden ne beklediklerini de açık seçik bilememektedirler. Hane reislerinin %36'sı bir otelde kalmış olmalarına rağmen çoğu oteli beğenip beğenmediğini, niçin beğenip niçin beğenmediğini pek ifade edememektedir. Cevapların %27'si belirsiz ve bilmiyorum kategorilerinde birikirken, bir %38'i de hiç kalmadı-

ğını söylemekte, ancak %9'u temizliğinden, %15 kadarı da banyo, sessizlik, salonları gibi birkaç özelliğinden söz edebilmektedir. Bu oranlar turizme açılacak bir yöre için hesaba katılabilir önemde değildir. Soru neyi beğenmediniz haline getirildiğinde %41'e yakın bir grup için bu gene belirsiz bir şeydir. Ayrıca gene yukarıda söylendiği gibi %30'un bu konuda bir deneyimi yoktur. Yalnız açık-seçik pisliğinden şikayet edenler %23'ü bulmaktadır (Tablo 21 ve 21A).

Kavramlarda, Değerlerde Değişme

Meslekleri yönünden anlamlı toplumsal yapı değişikliği gösteren, fakat ev içi yaşamın genellikle eskiye yakın bir düzende kaldığı Safranbolu'da dışa açılma, kavram ve değerlerde değişme, fizik yapıda gözlemlenenden çok daha fazladır.

Günlük hayatın temposu, yatıp kalkma zamanları, yemek zamanları, standart zaman birimlerine ve evin erkeğinin yeni mesleğine uygun bir tarzda güneşin doğup batmasından ya da namaz vakitlerinden kurtulmuş, fabrika, büro ya da onlara bağımlı olarak diğer işyerlerinin açılış ve kapanış saatlerine uyumuştur. Özellikle gece yatma zamanları böyle küçük bir kentte beklenmeyecek kadar ileri saatlere kaymıştır. Bunda televizyon yayınlarının çok önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 22, 23). Dış dünya ile ilgilenme de, göçlerle ve kitle iletişim araçlarının etkisi ile artmaktadır. Yakın çevrenin, örneğin Amasra'nın ya da Ankara'nın uzaklığını standart uzaklık ölçüleri ile bilenler ya da motorlu araçların zamanı ile ifade edenler %70'in üzerindedir.

Ayrıca Berlin'in Almanya'da olduğunu bilenler %50'ye yakındır. Bu oranlar bundan 15 yıl kadar önce Batı Anadolu'da bulunmuş olanlardan çok daha yüksektir (Tablo 24). Televizyonun yaygınlığına rağmen, ayrıca gazete okuyanların oranı %80'i bulmakta, kendisi hergün alanlar yarıdan fazlayı oluşturmaktadır. Bu özellikleri ile Safranbolu nüfusu dışarıdan turist olarak gelecek gruplara açıktır.

"Turist" kavramını birçok başka yerde görüldüğü gibi sadece yabancı ülkelerden gelip gezenler olarak anlayanlar çoğunluk-

tadır. Hem yabancıları hem yerli gezginleri anlayanlar birincinin yarısı kadardır. Göçün çok olduğu gelip geçen nüfusun ne yaptığının bilinmediği bu günlerde böyle bir kavramlaştırma doğaldır. Zaten turistlerle herhangi bir ilişkisi olup olmadığı sorulduğunda örneklerimize giren Safranboluluların %7'si hiç olmadı diye karşılık vermişlerdir (Tablo 25 ve 26). Öte yandan büyük çoğunluğu faydalı olduğunu, döviz sağlayacağını, ülkeyi tanıtacağını da bilmektedir. Sadece bir kişi ahlâkı bozacaklarından, bir kişi de düzeni bozacaklarından söz etmiştir (Tablo 27).

Safranboluluların yabancılarla karşılaşmalarındaki olgun tutumları "gece sokakta yabancı bir grup görseniz ne yaparsınız" sorusuna verdikleri yanıtlarda gözlemlenebilmiştir. Aslında yabancılara olumlu gereksiz ilgi göstermek çok zaman olumsuz ilgilenmek kadar can sıkıcı olabilmektedir. Kendi kendilerine kalmak isteyen gruplarla ille konuşmak onlarla birlikte örneğin gezmek istemenin çok kere onlara sataşmak kadar rahatsız ettiği bilinir. Safranboluluların %71'i "dikkat bile etmem" demiştir (Tablo 28). Bu reaksiyon en isteniecek reaksiyondur. Diğer yanıtlar da hep olumludur. Turistlerle temaslarının az olmasına karşın yabancılara ve başka yaşam tarzlarına karşı hoşgörü kazanmışlardır. Bunda Türkiye'nin şimdi ulaştığı değişme aşamasında nüfusun sürekli göç-halinde olması belki de turistlerin gelip geçmesinden daha etkin olmuştur. Bu olumlu tutumlara karşın turizm ile ilgilenmek henüz Safranboluluların dünyasına girmemiştir. Son yıllarda kente dışarıdan gösterilen ilgi bir dereceye kadar evlerinin ve kentlerinin değerini öğretmişse de bu bilinç bile sınırlıdır. Kentin en güzel evleri diye yeni beton yapılardan söz edenlerin oranı da %18'dir. Bilmiyorum diyenlerle belirsiz cevapların toplamı da %43'ü bulduğu düşünülürse ortalama Safranbolulu için henüz tam bir bilinçlenmeden söz edilemez. Fakat %40'ta eski evlerden kendilerine göre güzel olanları seçmişlerdir (Tablo 29).

Güzeli seçtikten sonra korumak bilinçlenmenin bir başka yönüdür. Eski evlerin yıkılmasına, Safranbolu'da doğup büyümüş olanlar, göç etmiş olanlardan biraz daha fazla duyarlılık

ilgilendirmez" kategorisinde yığılmıştır (Tablo 30).

Korumak için ne yapılmalı sorusuna gelince en iyisi, birinci derecede etkin olarak "içinde oturmak" seçilmiştir. Öbür birinci derecede etkin yollar istimlak edilmesi, müze yapılması, pansiyon yapılması gibi dışarının etkisi ile seçilmiş yollardır. Kendi güdülerini ile seçtikleri "içinde oturmak" elbette en iyisidir ama bunun raporun ilk bölümlerinde sözünü ettiğimiz baskılara ne kadar dayanacağı gene yanıtsız bir sorudur (Tablo 31).

Turizmle ilgilenme turiste karşı olumlu tutumdan ve çevrelerin değerini bilmekten biraz daha farklı bir yerde durmaktadır. Özellikle evlerinin değerini öğrendikten sonra, bu evlerde turizme dönük örneğin pansiyonculuk ya da başka tür faaliyetleri isteyip istemediklerini araştırdığımızda çok ilginç bir durumla karşılaştık. Bu konudaki sondajlarımızdaki ilginç ve olumsuz bir konu da kahvelere karşı gösterilen bilinçsizlik olmuştur. Bilindiği gibi, hele küçük yerleşmelerde her erkek, çok zaman son derece düzenli olarak ya da çeşitli sıklıklarda mutlaka kahveye gider. İyi bir kahvenin fizik özelliklerini sordumuzda halbuki, hiç umulmadık bir bilinçsizlik ve ilgisizlikle karşılaştık. Cevapların %53'ü belirsiz kalmıştır. Temiz, aydınlık olması %25, oyunsuz, gürültüsüz olması %7 gibi bir oran göstermiştir.

İster otel ister kahve deneyimlerinin bilinçliliği olsun her ikisi de Safranboluluların dışarıda vakit geçirdikleri yerlerde ya da kendilerine sunulan serviste açık seçik, az ya da çok bir standardı benimsemediklerini tercihleri ve istekleri olmadığını göstermektedir. Sunuları olduğu gibi alıp, başka türlü olabileceğini düşünmemektedirler. Ya da kendi isteklerinin bunu değiştirebileceğine inanmadıklarından umursamaz görünmektedirler. Dışarıdaki standartlarda evlerindeki yakını olarak talep ettikleri duyarlılık gösterdikleri tek şey bir otelde kaldıklarında, yatak çarşaflarında daha önce başkası yatmışsa bunun mutlaka değişmesinde ısrar etmeleridir (Tablo 21). 15 yıl önce hem de Batı Anadolu'da bu oran çok daha düşüktü.

Sörveyimizde, bir pansiyonda, işletme yönünden en çarpıcı birkaç faaliyetin nasıl düzenleneceğine dönük bir küme soru sorduk. İlk sorumuz, turistin evde hangi odalarda yatırılacağı sorusu idi. Daha önce de gösterildiği gibi evler büyük, odalar çok ve belki de en önemlisi hepsi hiçbir farklılaşma göstermeden aynı yapıya hatta çapa sahip oldukları için herhangi birisi veya birkaçı kolayca bu iş için kullanılabilecektir. Bugün aileler kendi kişisel misafirlerini, misafir odası diye ayırdıkları odada (%74.5), yere yatak yaparak ya da boş odalardan birinde (%4.4) ayrı misafir yatak odasında (%6.07) yatırmaktadır. Hatta %11.6 gibi bir grup da kendi yattığı odayı vermek gibi büyük bir cömertlik göstermektedir. Sorumuz "pansiyoner alsanız nerede yatırırsınız" haline dönüştüğünde %82.32'si kesin olarak bu fikri reddetmiştir. Kabul edenlerin %2.02'si kendi odasını vermiştir. Burada hâlâ bir misafir imajı hakimdir. Gerisi birbirinden pek farklı olmayan "yandaki", "alt kattaki" odalar gibi deyimler kullanmışlardır.

Sorularımızı geliştirip, "pansiyon yapsa idiniz temizliği, gerekli alışverişi, yemek, kahvaltı hazırlamayı, karar vermeyi kimler üstlenir" sorularına cevaplar verildikten sonra para-ücret almaya gelince %90'ı "hayır bunların hiçbirini para için yapmayız" demişlerdir. Bunun bir iticisinin, Safranbolu'yu tanıtmaya, korumaya açma çabalarındaki uzman ve seçkinlerin son yıllardaki geliş gidişlerinde, Safranboluluların katkısının bu ücretsiz misafirsevenlikleri olabilir. Ama bunun hakiki "ticari turizm"le ilişkisi olmadığını anlatacak yollar geliştirilmelidir. Turizmle ilgili sadece kendi yaptığı mütevazı seyahatleri ve son on yıldır Safranbolu'ya gelip giden, kendileri doğru anlamı ile turisti olmayan ama kenti bilinçlendirmeye çalışan uzman ve aydınların yarattığı rivayetlerle dolu bilgileri dinlemekten öteye gitmemiş bir nüfusun turizmle ilgili ne tür ticari girişimlerde bulunabileceğini araştırmak için sörvey çok uygun bir teknik olmamıştır. Yeni bir iş tutmak istemeyen, bu yeni işin turizme dönük olmasını hiç düşünmemiş (%90) bir grubu "pansiyoner turisti hangi odanızda yatırırsınız" gibi sorular doğal olarak anlamsız kalmıştır. "Gerekli temizlik, yemek, muhasebe, karar verme

hizmetlerini kim götürecektir" gibi soruların da hiçbirisine yanıt verilememiştir.

Turizm yönünden bilinçlenme Safranbolu nüfusu için ilk aşamalarındandır. Böyle bir faaliyet olduğunu, evlerinin ve dükkanlarının bir yapı olarak değerli olduğunu anlamışlardır. Ayrıca onlar için dışarıdan gelenler "yabancı" da olsalar "düşman", kapanacak, kaçılacak, dışarı ittirilecek kimseler değildir. Fakat standart bir servis sunup karşılığında standart bir ücret talep edecekleri bir faaliyet potansiyeli de değildir. Turist, özellikle evlerine ve günlük hayatlarına girdiğinden bir "yabancı"nın tasnif edilebileceği ikinci kategoriye, "düşman" sınıfına değil de "misafir" sınıfına girmektedir. Elbette bir standart servis -standart ücret ilişkisi içinde görülse idi "müşteri" olabilirdi. Geleneksel küçük şehir misafirsevenliği bunlara da gösterilmekte, evin iyi yatağı, yemeği, sorunlarına çözüm bulma kolaylığı, evdekilerin birçok rahatsızlıklara katlanmasa bahasına bunlara sunulmaktadır. Geleneksel misafirsevenlik herhalde geleni "yolunacak aptal kaz" gibi görmekten elbette çok daha soylu bir davranıştır fakat yerleştirilmesi gereken tutum herhalde ikisi de değildir. Onun için vurgulamak istediğimiz, standart bir temizlik ve bolluk içerisinde standart yemek, yatmak, temizlemek sağlandıktan sonra başka ne tür bir "dost ve misafirci" ilişkiye girilebileceği gelenin ve ağırlayanın kişiliklerine kalmalıdır. Yoksa gelen kendisini belirsiz standartlarla ticarileşmemiş bir ilişki içinde bulursa bu defa o gelen karşılayanın iyi niyetini en kötü şekilde kullanabilir. Onun için önce mutlaka hizmetlerin hacim ve kalitesinin ve karşılığı ücretlerin standartlaşması gerekir.

Turizm yatırımı konusundaki olumsuzluk bir başka tür çekingelik de olabilir. Ekonomik istikrarsızlık, turizm yatırımlarında iki konuda çekingeliği daha belirginleşmektedir. Bunlardan birincisi dışarıdan gelen, niçin, nasıl geldiğini pek bilmedikleri insanlara karşı duyulan güvensizliktir. Bu yabancıların hangi koşullarda geldiklerini ve ne kadar zaman gelmeye devam edeceklerinin eğer gelmeyiverirlerse yatırımlarını başka bir işe çevirme olanaklarının olmadığını düşünmektedirler. Tu-

rizm ile ilgili bir işin devamlı bir iş olacağına dair hiçbir inanç yoktur. Yalnız özendirme ve rehberliğe değil bazı garantilere de gerek var gibi görünmektedir. Öte yandan Safranboluluların turizm bilinçlerinin derecesi, hatta olup olmaması burada bu konuda bir gelişimin başlayıp başlamamasına temel sağlayacak bir cevap değildir.

Bugün açıkça görülüyor ki Safranbolu ilgi ve faaliyetlerle dışarıdan gelip gitmenin kendisine bir şeyler getireceğini görmektedir. Ama tek tek kişiler alındığında böyle memleket çapında hatta uluslararası çapta bir etkileşimde, Safranboluluların bugün kendi başlarına düşünebildikleri katkı çok küçüktür. Hem çeşit azdır, hem de düşündükleri işlenmiş, incelenmiş (rafine, sofistike) şeyler değildir. Bu demek değildir ki Safranbolu korunamaz ya da burası turizme ve değişik kullanıma açılmaz. En kapalı toplum bile açılabilir. Yalnız yapılacaklar önem durumuna uygun olmalıdır. Bizim bu raporda yapmak istediğimiz bu yöndeki faaliyetlerin hangi gelişme-açılma seviyesinde - ne özelliklere sahip bir nüfusta başlatılacağına dikkati çekmektir.

Bütün bunlara ek olarak Safranbolu'da otel, sinema olmadığı iki lokantanın gündüzleri geçici nüfusa hizmet ettiği, başkaca sadece 4 kahvenin bulunduğu pastanenin bile bulunmadığı düşünülürse, buraya dinlenmek ve eğlenmek için gelecek geçici nüfus için hizmetlerin nasıl sıfırdan başlanacağı kolayca anlaşılır.

Safranbolu gibi "turizm" tecrübesi olmayan bu kasaba belki de hızla Türkiye ortalamasından daha yüksek bir servis sunmayı başarabilir. Henüz daha en az yatırım ve en düşük hizmetle büyük para kazanma anlamında turizm girişimi fikri buraya gelmemiştir. Daha doğrusu kendileri için geçerli hiçbir turizm girişimi fikri daha yerleşmemiştir. Belki de bilinçli bir önderlikle daha yüksek standartlı bir girişimcilik başarılabılır.

Dinlenme ve eğlenmenin, çalışmaktan daha yeni farklılaştığı bu kasabada standardı daha yüksek bir hizmet sektörü oluşturulabilme olanağı yüksektir.

TABLO 1
Safranbolu'da Hane Reislerinin Oturdıkları Mahalleler ve
Safranbolulu Olup Olmadıkları

	Eski Merkez Mahalleler %	Eski Dış Mahalleler %	Eski Çevre Mahalleler %	Mer. Dışı Yeni Mahalleler %
Safranbolu'da doğdu	28	7	28	27
Bir yıldan az önce geldi	14	0	28	56
1-3 yıl	35	0	21	42
3-5 yıl	55	11	11	22
5-7 yıl	0	0	50	49
7-10 yıl	20	0	40	40
10-15 yıl	35	7	14	37
15 yıldan fazla	29	4	29	34

Akçasu	Kıranköy	Bağlar	Barış
Babasultan	Hüseyin Çelebi		Emek
Çavuş	İsmet Paşa		İnönü
Çeşme			Yeni Mahalle
Hacı Halil			
İzzet Paşa			
Kara Ali			
Musalla			

Safranbolu Hane reisi oranı %60, Dışarıdan göçenler %40

TABLO 2
Hane Reislerinin Meslekleri

	%
İşsiz	11
Rençper	1
Düz İşçi	4
Hünerli İşçi	31
Esnaf	8
Zanaatkâr	7
Memur	13
Tüccar	1
Serbest Meslek	4
Emekli	15
Diğer	4

S:194

TABLO 3
Hane Reislerinin İşleri ve İşyerleri

Hane Reislerinin İşyerleri	Hane Reislerinin İşleri									
	Rençper	Düz İşçi	Hünerli İşçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Meslek	Emekli	Diğer
Safranbolu	100	50	4	75	50	53	58	50	0	12
Karabük	0	37	91	25	35	42	42	25	11	62
Safranbolu Köy ve Mahalleleri	0	12	0	0	14	0	0	0	0	12
Diğer ve Belirsiz Cevaplar	0	1	5	0	1	5	0	25	89	14

S:200

TABLO 4
Safranbolu'da Meslekler ve Doğum Yerleri

	İşsiz	Rençper	Düz İşçi	Hünerli İşçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Meslek	Emekli	Diğer
Safranbolu'da Doğancılar	72	100	50	50	68	78	40	57	62	65	50
Safranbolu Dışında Doğancılar	28	0	50	50	32	28	60	43	38	35	50

S:203

TABLO 5
Safranbolu'da Hane Reislerinin Baba Mesleği

	%		%
İşi yoktu	3	Zanaatkâr	13
Rençper	4	Memur	7
İşçi	4	Tüccar	2
Hünerli İşçi	12	Serbest Meslek	2
Esnaf	26	Diğer	2
		Belirsiz	1

S:200

TABLO 6
Aile Büyüklüğü

	%
Bir kişi	2.0
2-3 kişi	22.6
4-5 kişi	50.2
6-7 kişi	18.2
8 ve fazla	6.9

S:203

TABLO 6A
Aile Kompozisyonu

	%
Çekirdek aile	69
Erkeğe dayalı geniş aile	6
Kadına dayalı geniş aile	0
Bozuk aile (Erkeğin anne ya da babası)	4
Bozuk aile (Kadının anne ya da babası)	4
Karışık aile	16
Belirsiz	2

S:203

TABLO 7
Hane Reislerinin Aylık Geliri

	%
3.000'den az	6.6
3.000-5.000 TL	36.9
6.000-10.000 TL	41.0
11.000-15.000 TL	4.0
15.000'den çok	1.0
Bilmiyor	1.5
Belirsiz	9.0

S:198

TABLO 7A
Safranbolu'da Meslek ve Yaklaşık Gelir (%)

	İşsiz	Rençper	Düz İşçi	Hünerli İşçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Meslek	Emekli	Diğer
3.000'den az	19	0	12	1	6	23	7	0	0	3	0
3.000-5.000	19	50	62	39	25	46	40	16	0	57	14
5.000-10.000	4	0	25	57	43	30	44	42	75	25	57
10.000-15.000	0	0	0	0	6	0	0	28	12	7	28
15.000'den fazla	0	0	0	0	0	0	0	0	7	7	0
Bilmiyor	0	0	0	1	6	0	3	0	0	0	0
Belirsiz	57	50	0	0	12	0	3	14	12	0	0

S:203

TABLO 8
Hane Reislerinin İş Değiştirme İstemi

	%		%
Değiştirmek istemem	64	Memur	3
Rençper	1	Tüccar	4
Düz İşçi	1	Serbest Meslek	2
Hünerli İşçi	3	Diğer	4
Esnaf	5	Belirsiz	10
Zanaatkâr	1		

S:203

TABLO 9
Hane Reislerinin Turizmle İlgili İş Değişirme İsteği

	%		%
Böyle bir iş istemem	53	Kahve, lokanta ve benzeri	3
Ticari olmayan bir iş (misafir etmek gibi)	3	Otel	3
Pansiyon	0	Diğer	1
Hatıra eşya satışı	5	Belirsiz	24
Rehberlik, gezi örgütlemesi	9		

S:203

TABLO 9A
Hane Reislerinin Turizmle İlgili İş Değişirme İsteği

	%		%
İş yapmak istemem	53	Kahve, lokanta ve benzeri	3
Ticari olmayan iş (misafir etmek gibi)	3	Otel	3
Pansiyon	0	Başka	1
Rehberlik, gezi organizasyonu	9		

S:203

TABLO 10
Safranbolu'da Evlerde Oda Sayısı (*)

	%
1-2 oda	19
3-4 oda	60
5-6 oda	15
6'dan fazla	6

(*) Hol, geniş sofa, çardak vb. oda sayılmıştır.

TABLO 11
Misafir Nerede Yatırılır?

	%
Misafir odasında	74
Çocukların odasında	3
Ayrı misafir yatak odası	6
Kendi yattıkları odada	12
Boş odalarda	4

S:181

TABLO 12
Safranbolu'da Eski Eşyalar

	%
Karyola olanlar	75
Koltuk-kanepe	50
Yemek masası	81
Sini	89
Buzdolabı	92
Çamaşır makinası	57
Elektrik ütü	82

TABLO 13
Yemek Hangi Odada Yenir?

Mutfakta	21
Yemek odasında	1
Oturma odasında	59
Mutfak odasında	6
Sofada	3
Karışım	11
Diğer ve belirsiz	3

S:200

TABLO 13A
Evlerde Nerede Yemek Yenir?

	%
Masada	57
Yerde	32
Bazen masada, bazen yerde	16

TABLO 14
Bazı Gıda Maddelerinin Evlerde Yapılma Oranı

	%
Ekmek	34
Reçel	82
Turşu	90
Salça	78
Tarhana	92
Erişte	78
Bulgur	35
Kavurma	60
Sucuk	9
Yufka	65

S:200

TABLO 14A
Evde Yapılan Gıda Maddelerinin Çokluğu

	%
3 tanesi yapılıyor	7
4-5 tanesi yapılıyor	21
6-7 tanesi yapılıyor	40
Daha fazlası yapılıyor	31
Hiçbirisi yapılmıyor	1

TABLO 15
Evde Farklılaşmış Mekanlar ve Kolaylıklar

	%
Mutfak olan evler	65
Hela olan evler	100
Yıkanacak yer	66
Elektrik	100
Akarsu	98
Bütangazı	98

TABLO 16
Çamaşırın Yıkandığı Yer

	%
Çamaşırılık	2
Banyo-hamam	71
Mutfak	13
Bahçe	5
Karışım	9

TABLO 16A
Suyun Döküldüğü Yer

	%
Çamaşırılıkta yalağa	2
Hamamda abdestliğe	35
Mutfak abdestliğe	12
Bahçeye	15
Helaya	36
Belirsiz	16

TABLO 17
Yatak Çarşaflarını Değiştirme Sıklığı

	%
Haftada bir	50
Onbeş günde bir	38
Ayda bir	10
Daha Seyrek	2

S:200

TABLO 17A
Misafir Yatak Çarşaflarını Değiştirme Sıklığı

	%
Her misafir gittiğinde	75
Kirlendiklerinde	15
Onbeş günde bir	4
Ayda bir	6

S:200

TABLO 17B
Çamaşır Yıkama Sıklığı

	%
Haftada bir	76
Onbeş günde bir	19
Ayda bir	5

S:200

TABLO 18

Kadınların Komşu Ziyaretleri ve Oturdıkları Mahalleler (%)

	Eski Merkez Mahalleler	Eski Dış Mahalleler	Eski Çevre Mahalleler	Yeni Mer. Dışı Mahalleler
Boş olunca	39	6	24	23
1-2 günde bir	0	0	0	0
Kabul günlerinde	0	10	30	60
Belirli toplantı günlerinde	11	0	44	44
Öğleden sonraları	19	5	31	34
Akşamları	70	10	10	10
Hiç gitmezler	64	0	16	16

S:186

TABLO 19

Kadınların Komşu Ziyaretlerinde Yaptıkları ve Oturdıkları Mahalleler (%)

	Eski Merkez Mahalleler	Eski Dış Mahalleler	Eski Çevre Mahalleler	Yeni Mer. Dışı Mahalleler
Nakiş, örgü	32	6	29	29
Kuran okuma, mevlüt	0	0	99	0
Sohbet	26	10	28	34
Oyun (tombala, kart)	28	—	14	56
Kanşık	22	8	27	37

S:138

TABLO 19A

Eşlerin Ziyaretlerde Yaptıkları ve Hane Reislerinin Mesleği

	İşsiz	Rençper	Düz İşçi	Hünerli İşçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Mes	Emeklil	Diğer
Nakiş-Örgü	9	—	14	16	18	28	11	14	50	3	12
Kuran okuma-mevlüt	—	—	—	1	—	—	—	14	—	3	—
Sohbet	18	—	28	22	18	28	33	14	37	22	37
Oyun (Tombala, kart)	—	—	—	3	—	7	3	—	—	7	12
Karışık	9	50	28	29	18	7	22	14	—	33	12
Belirsiz	63	50	28	27	43	28	29	42	12	29	25

S:203

TABLO 20

Eşlerle Beraber Yapılan Boş Zaman Faaliyetleri

	%
Ziyaretlere gidenler	93
Seyahatler	37
Kır Gezintileri	64

TABLO 21

Safranbolu'da Otel Deneyimi

	%
Bir otelde kalmış aile reisleri	36
Bir otelde kalmamış olanlar	38
Belirsiz cevaplar	27

TABLO 21A
Kaldıkları Otelde Dikkat Ettikleri Konular

	%
Temizliğe dikkat edenler	23
Banyo - helasına	2.8
Yataklarına	10.9
Görünüşüne	1.4
Sessizliğine	1.4
Karşım cevaplar	41
Hiçbir şeyini beğenmeyen	21.1

S:71

TABLO 21B
Otellerde Yatak Çarşaflarına Duyarlılık
(Çarşaflarda daha önce biri yatmışsa)

	%
Hiçbir şey yapmam	10
Elbiselerimle yatarım	1
Çarşaf taşırım	5
Haber veririm	14
Mutlaka değiştirtirim	64
Belirsiz	16

TABLO 22
Günlük Hayatta Zaman Düzeni

Sabah kalkma zamanı :	%
6'dan önce	17
6.00 - 7.00 arası	40
7.30 - 8.30 arası	39
Namaz vakti	4

Akşam yatma zamanı :	%
21.00-21.30	4
22.00-22.30	18
23'ten sonra	66
TV bitince	12

Sabah kahvaltı zamanı:	%
7.00'dan önce	15
7.00-8.00 arası	18
8.00-9.00 arası	39
9.00'dan sonra	28

Akşam yemek zamanı:	%
19.00'dan önce	50
19.00-20.00 arası	39
20.00-21.00 arası	8
21.00'dan sonra	3

TABLO 23
Kavramlarda Standartlaşma

	%
Standart mesafe - Ankara	30
Birimi kullanırım - Amasra	32
Motorlu taşıt - Ankara	58
Zamanı Kullanırım - Amasra	40
Bilmiyor	12
Belirsiz	29
Standart zamanı birimi kullanan	%
(Sabah kalkma vakti)	96
Namaz vakti	4

TABLO 24
Dünya Hakkında Bilgi

Berlin Nerededir?	%
Bilmiyor	49
Yabancı bir ülkede	4
Avrupa'da	4
Almanya'da	41
Doğu Almanya-Batı Almanya farkını biliyor	2

TABLO 25
Turist Kavramı

	%
Yabancı ülkeden gelip gezenler	64
Yerli + Yabancı gezginler	31
Bilmiyor	5

TABLO 26
Turistlerle İlişki

	%
Hiç olmadı	77
Otobüste beraber seyahat	1
Sorularına cevap	10
Beraber gezmek	1
Evinde ağırlamak	4
Karışık	7

TABLO 27
Turizmin Etkisi Üzerinde Kanılar

	%
Döviz getirir	71
Ülkeyi tanıtır	5
Ahlâkı bozar	1
Düzeni bozar	1
Karışık	8
Bilmiyorum	12
Belirsiz	3

S:203

TABLO 28
Turistlere Karşı Tutum

	%
Lokantada yemek yerken kalkar masayı onlara bırakırım	9
Oturmaları için yer açarım	63
Hiç aldırmam	13
Cevap vermem	1
Oturmalarına mani olurum	13
Diğer - Belirsiz	2

S:203

TABLO 28A
Turistlere Karşı Tutum

Gece sokakta yabancı görseler	%
Dikkat etmem	73
Dönüp bakarım	10
Yardım etmek isterim	12
Kızarım	3
Evime davet ederim	2

TABLO 29
Safranbolu'da En Güzel Ev Kanısı

	%
Eski büyük evlerden birisi	35
Eski küçük evlerden birisi	3
Beton yeni ev	18
Eski düzenlenmiş evlerden birisi	1
Bilmiyorum	18
Belirsiz	25

TABLO 30
Eski Evlerin Yıkımına Karşı Tutumlar ve Safranbolululuk

	Safranbolu'da doğdu	1 yıldan az	1-3 yıl	3-5 yıl	5-7 yıl	7-10 yıl	10-15 yıl	15 yıldan fazla
Beni ilgilendirmez	34	42	21	11	66	30	30	26
Üzülürüm	43	42	57	77	33	50	60	43
Yetkililere haber veririm	14	14	7	11	—	20	7	17
Başka	6	—	14	—	—	—	—	8

TABLO 31
En Uygun Koruma Yolu ve Meslekler (I. Seçim)
Hane Reisinin İşi

	İş yok	Rençber	Düz işçi	Hünerli işçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Mesl.	Emekli	Diğer
İçinde oturmak	12	1	5	29	5	6	13	4	5	10	5
Kiralamak	33	0	0	33	16	0	0	0	0	16	0
Satmak	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0
İstimlak edilmesi	0	0	0	25	0	0	50	0	0	25	0
Müze yapmak	0	0	3	24	21	9	18	6	0	15	3
Pansiyon yapmak	0	0	10	30	0	0	0	0	10	40	10
Bilmiyorum	33	0	0	55	0	0	0	0	0	11	0
Diğer	20	0	0	20	10	10	10	0	10	20	0
Belirsiz	0	0	0	66	0	0	33	0	0	0	0
Yazlık ev olarak kullanmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boş bırakmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Okul gibi bir amaçla kullanmak	0	0	0	33	33	0	0	0	0	33	0

S:196

TABLO 31A
En Uygun Koruma Yolu ve Meslekler (II. Seçim)
Hane Reisinin İşi

	İşi yok	Rençber	Düz işçi	Hünerli işçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Mesl.	Emekli	Diğer
İçinde oturmak	0	0	0	33	0	0	0	0	33	33	0
Kiralamak	11	0	0	44	0	0	11	0	0	22	11
Satmak	0	0	0	0	0	0	50	0	0	50	0
İstimlak edilmesi	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0
Müze yapmak	8	0	0	33	8	16	16	8	8	0	0
Pansiyon yapmak	16	0	0	44	11	11	5	5	0	5	0
Bilmiyorum	33	0	0	33	0	0	0	0	11	22	0
Diğer	0	0	11	55	0	0	11	0	0	22	0
Belirsiz	10	1	5	26	9	6	14	3	3	13	5
Yazlık ev olarak kullanmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boş bırakmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Okul gibi bir amaçla kullanmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

S:191

TABLO 31B

En Uygun Koruma Yolu ve Meslekler (III. Seçim)
Hane Reisinin İşi

	İş yok	Rençper	Düz işçi	Hünerli işçi	Esnaf	Zanaatkâr	Memur	Tüccar	Serbest Mesl.	Emekli	Diğer
İçinde oturmak	0	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0
Kiralamak	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0
Satmak	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0
İstimlak edilmesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Müze yapmak	0	0	0	66	0	0	33	0	0	0	0
Pansiyon yapmak	20	0	0	20	0	40	20	0	0	0	0
Bilmiyorum	37	0	0	50	0	0	0	0	0	16	0
Diğer	0	0	0	50	16	0	16	0	0	16	0
Belirsiz	9	1	4	29	8	6	13	2	3	15	4
Yazlık ev olarak kullanmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boş bırakmak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Okul gibi bir amaçla kullanmak	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

S:197

TAŞKÖPRÜ

KIRSAL TOPLULUKLARDA GELİŞME VE LİDERLİK*

Giriş

1950'lerde, az gelişmiş toplumlardaki kırsal toplulukların büyük çoğunluğu temel toplumsal yapısal değişimlerle gelen ani ve büyük sarsıntıyla ilk kez karşılaştığında ve değişim süreci içindeki yeni ilişki arayışları, kırılmalar ve gerilimler apaçık bir şekilde ortaya çıktığında, "tarım topluluklarının kalkınması" ve bununla ilgili çabalar tüm dünyada önemli bir konu halini aldı. Her ne kadar açıkça tanımlanmamışsa da, ilköğretimden tarımın yaygınlaşmasına ve übbî bakıma kadar hemen hemen her şeyi kapsıyorsa da, bu kavramın altında yatan temel varsayım, en iyi koşullarla, az gelişmiş ülkelerin kırsal alanlarındaki sorunların, topluluk düzeyinde, topluluğun kaynaklarıyla ve dışarıdan müdahalenin sadece temel teknik yardımıyla sınırlı kalmasıyla çözülebileceğidir.

Gelişmekte olan ülkelerin merkezlerinin tarımdan daha çok artı değer aktarımı yönündeki kararı ve metropoliten ülkelerin bu bağlamdaki talebi, gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanlarına, ilk defa , yeni teknikler ve toplumsal ilişkilerle çok farklı bir üretim biçimi getirmiştir. Tarımda üretim değişikliğine yönelik kararlar, başlangıçta, kentsel ve metropoliten merkezler ve ülkeler için önemli olan bir meseleydi. Ancak bu uygulamaların köylere nüfuzu, kabullenilmesi ve asimilasyonu, dışarıdan kontrol edilmesi zor bir şeydi. Kırsal alanlardaki yaşam, sağlık, eğitim ve çevre standartlarının düşüklüğü, merkez nezdinde ilk defa görünür hale geldi. Bunların üretim üzerindeki olumsuz etkilerini inkâr etmek olanaksızdı. 1950'lerin sonlarına doğru bir yandan Türkiye'ye traktör ithalini de kapsayan Marshall Yardımında olduğu gibi sorunun daha sofistike finansal ve teknolojik yönleri uluslararası düzeyde tartışılırken, öte yandan

* Türkiye, İstanbul, Taşköprü Köyü'nde yapılan bir araştırmaya dayalı olarak, Dünya Kırsal Kadınlar Derneği için hazırlanmış rapor, 1979

yerel gelişme problemi insanî kaygıları öne çıkaranların vurguladığı, ikincil önemde bir konu halini almıştı. Aslında tarım topluluklarının kalkınmasına yönelik ilk çabalar, yaşam ve sağlık standartlarının ve okur yazarlık oranının düşüklüğüyle ilgilenen, temel olarak hayırsever içerikli, bu kırsal topluluklar için "hemen, şimdi bir şeyler yapmaya" yönelmiş, özünde "romantik" etkinliklerdi. Üstelik bu çabalar nicel olarak oldukça yaygınlaşmıştı. 1955-1965 arasında, birçok ülkenin ulusal planları, tarım topluluklarının kalkınmasına yönelik bu türden naif bölümler içeriyordu. ABD'nin "Barış Gönüllüleri" programı bile, başka amaçları ne olursa olsun, az gelişmiş ülkelerin köylerinde yaşayanlara daha iyi yaşam biçimlerini öğretmek ve buna yönelik programlar geliştirmek üzere başlatılmıştı. Dünyanın her yerindeki yardım örgütleri bu tür etkinlikler yürütmeye başladılar. Özellikle gönüllü çalışmalar -"Barış Gönüllüleri" ve başka projeler-, az gelişmiş ülkelerin, değiştirmeyi hedefledikleri özelliklerini yaratan mevcut ilişki ve koşullarla ilgilenmiyorlardı. Sadece "bazı koşulları" değiştirmek istiyor; *tek bir toplulukta* okur yazar oranını artırmak, sağlık koşullarını iyileştirmek ya da yiyecek kaynaklarının daha iyi kullanılmasını sağlamak gibi hedeflerle, "bazı koşulların" düzeltilmesine yönelik çalışmalar yürütüyorlardı. Bu kuruluşlardan hiçbirisi, son derece temel bir olguyu, yani bu tarım topluluklarının, teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasî *dış* etkenlerin sonucu çok büyük bir dönüşümün eşiğinde olduğu gerçeğini programlarına almadılar.

Sonuçta, tarım topluluklarının kalkındırılması fikrinin erken dönem ürünleri olan ve olaya onu basitleştirerek yaklaşan tüm bu görüşler, tahmin edilmesi zor olmayan güçlüklerle karşılaştılar: Büyük yapısal değişiklikler, yeni etkileşim kalıpları, yeni iktidar odakları ve bağımlılıklar eski yerleşimlerin karakteristik özelliklerini silip süpürdüğünde, tek kelimeyle, etkisiz kaldılar.¹ Değişiklikler gelip çatığında ve mevcut topluluklar her açıdan eskisinden çok farklı bir hal aldığı anda, topluluğun yeni kaynak-

¹ Örneğin bkz., R. Stravengahen, "Changing Functions of the Community in Underdeveloped Countries", *Sociologica Ruralis*, Cilt 4, 1964, sf. 315-31. Ayrıca bkz., W. F. Wertheim, "The Rising Waves of Emancipation", *Sociology and Development* içinde, E. de Kadt ve Gawin Williams (der.), Tavistock Publications, Londra, 1976.

larıyla topluluk düzeyinde çözülecek yerel sorunlar bir kez daha su yüzüne çıktı. Tarım topluluklarının kalkınmasıyla ilgili çalışmaların ikinci dönemi 1970'ler civarında başladı. Bu yeni yaklaşım, yol, su, makine ve yeni ürün türlerinin ekilmesi gibi üretici altyapıya ilişkin unsurların geliştirilmesini vurguluyordu. Tüm bunlar üretici güçlerde bir değişiklik yapmayı hedeflese de, yeni yeni ulaşılan artı değer düzeyinin kontrolü ve bunun sonucunda oluşan dış iktidar ilişkileri, halen hiçbir projenin erişemediği bir alandır.

Örneğin, akademik, resmî ve diğer tüm kaynaklardan her çeşit bilgiyi toplayan uluslararası kuruluşların, 1978'de halen, kırsal gelişme konusunda kesin ve kullanışlı bir bilgi birikimine sahip olmadığımızı vurgulamaları ilginçtir.

USAID kendi oldukça gelişmiş Orta Doğu projeleri ile ilgili olarak şunları söylüyor: "(bu projenin) etkisi, en iyi koşullarla, sınırlı olmuştur... ve AID, bir meslek olarak sınıflandırılmış ve tanımlanmış, profesyonel bir kalifiye kırsal kalkınma uzmanları kadrosu oluşturmak için hiçbir şey yapmamıştır".²

İnsanların içinde yaşadığı, çalıştığı ve hızlı değişim geçiren çevrenin gerçekliğiyle, ulusal ya da uluslararası kuruluşların projelerinin tasarımları arasında bir açıklık olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, planların amaç ve hedefleriyle bunların gerçekleştirilmesi ve yönetimi için ulaşılabilecek örgütler arasında da benzer bir açıklık olduğu gözlemlenebilir.

Öyle görünüyor ki kırsal topluluk kalkınmasına yönelik etkinlik ve çabalar, bu ikinci dönemde bile teorik bilgi eksikliği içindedir ve örgütsel güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Şu andaki birikimimizle, değişimin büyük evrimsel aşamaları hakkında bazı şeyler biliyoruz; ancak farklı gelişim evrelerindeki farklı toplumlardaki güncel ve mikro düzeyde değişim süreçleriyle ilgili bilgimiz son derece kısıtlıdır. 1970'lerde gelişmenin ekonomik ve toplumsal yönlerinin birbirinden ayrılamaz olduğuna ilişkin yeterince şey söylendi. Ancak, tarım topluluğu üyelerinin daha az bağımlı olması, yaşam fırsatlarının çoğunluk

² USAID Yakın Doğu Bürosu, *Strategy for Rural Development*, Washington, Ağustos 15, 1978, s. 6

için eşit hale getirilmesi ve maksimize edilmesi gibi sosyal ve siyasî amaçlar hiçbir zaman telâffuz edilmedi. Üstüne üstlük, belli gelişme süreçlerinin, farklı gelişme düzeylerindeki çeşitli topluluklarda farklı olacağı pek fazla vurgulanmadı. Zirâ ele alman toplumun yeni yapısının konfigürasyonuna ve bunun hangi hızda değiştiğine göre, belli durumlara has belli ara süreçler, ilişkiler ve kurumlar ortaya çıkmaktadır. İkinci aşamadaysa bu ara süreç, ilişki ve kurumlar da etkileşim içine girer ve gelecekteki değişimleri, olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Bu geri besleme (feedback) süreci, değişimin yönünü değiştirebilir ya da değiştiremez veya değişimin hızına ivme kazandırabilir. Bu tür süreçler hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadıkça kalkınma stratejilerinin başarısız olacağını tahmin etmek zor değildir.

Bugün bildiğimiz bir şey varsa, o da, hiçbir yerel topluluğun, temel yapısını sadece kendi iç dinamikleriyle değiştirmedir. Her zaman, dıştan gelen müdahalelerin etkisi vardır. Bu faktörler, her şeyden önce, söz konusu topluluk ve bunun dışındaki başka merkezler arasındaki belli başlı etkileşim kanallarının görece konumunu değiştirirler. Gelişmekte olan ülkelerde sadece yerel topluluk değil, tüm toplum, dolayısıyla merkezler de değişmektedir. Sonuç olarak, yerel topluluklar daima yeni dönüşüm türlerinin oluşmasını sağlayan değişik faktörlerin etkisi altındadır; uyum ve değişim yönünde, farklı zamanlarda, farklı kaynaklardan gelen, farklı baskıları yaşarlar. Özellikle yeni teknolojiler, yeni ürün türleri, ulaşım ve iletişim olanakları şeklinde kendini gösteren çeşitli girdiler sadece topluluk içinde elde edilen muhtemel artı değeri değiştirmez; aynı zamanda, yeni artı değer kanalları olacağı kanalları ve kontrol mekanizmalarını da doğrudan doğruya etkiler. Bu kanal ve mekanizmalar da, daha sonra yeni sosyal ve siyasî değişimlere yol açacak şekilde, ilişkiler ağını ve etkileşim kalıplarını etkilerler. Tarımsal dönüşüm, yerel tarım topluluğu ile kerit ve devlet arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkinin doğasını değiştirir. Bu noktada anahtar niteliğindeki kurumlar kümesi, kırsal ekonomiyi ulusal ve uluslararası sisteme daha sıkı şekilde bağlayan finansal ve ticarî

ağlar ve pazarlama şebekeleridir. Belli bir yerel topluluk ve belirli bir dönem için planlanan her değişiklik, kısa süre içinde mutlak bir hal alır. Bunun nedeni basittir: çünkü dışarıda, yerel toplulukların etki alanı içine girmekten kaçınmadıkları daha büyük merkezlerde, değişimi farklı yönlerle çeken güçler ortaya çıkar. Yerel topluluklar içindeki değişimin her zaman büyük merkezlerdeki değişimlere bağlı olduğu söylenebilir. Eğer buralardaki değişim yavaşsa bu, gelecekteki değişikliklere engel olabilecek ara bağımlılık ilişkileri ve ara kurumlar yaratır. Ayrıca tek bir unsurun hızlı değişmesi de daha fazla "gelişme" sağlamaz. Tam tersine, kısıtlı bir alanda olsa bile, tüm unsurların hızlı biçimde değişmesi tüm topluluğu denetlenemeyen bir şekilde dönüştürür.

Dolayısıyla, topluluğun başka bağımlılık merkezleriyle ilişkili göreceli pozisyonu hareketsizken, "tek tip ürün kampanyası", "okuma yazma" seferberliği, "ev ekonomisi kampanyası" gibi, sınırlı bir sahayı hedefleyen planlı stratejiler etkisiz kalır. Ancak, tam da bu ilişkinin değiştiği anda, sadece içeriden değişim başlamaz; aynı zamanda, ne kadar kökten olursa olsun yerel, basit, planlı değişim terk edilir.

Temel toplumsal yapının büyük oranda değiştiği ve yeni insan ilişkilerinin olduğu bu gelişim evresinde kişiler daha karmaşık ve anonim ilişkiler içine girerler. Yeni sosyo-ekonomik hayat, yeni bir örgütsel gelişimi de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda, bu yeni ve çok daha karmaşık toplumda "liderliğin" bir kişisel özellik sorunu olmadığı açıktır -liderlik zaten hiçbir zaman, hiçbir şekilde kişisel özelliğe bağlanmamıştır-; ya da bir kişi, sadece belli bir konuma ya da yere sahip olduğu için lider olmaz. Bu yeni toplumda liderlik aslında, yeni "durumun" getirdiği taleplerle beraber yeni grupların oluşması sürecinde ortaya çıkan bir niteliktir. Liderlik daha çok, başka insanlarla kurulan belli bir tür ilişkiye gönderme yapar. Lider, tanımı gereği, bir grubun en etkili üyesidir. Grup yeni oluşuyorsa, bu süreç içinde ilk önce sabitleştirilecek konumlardan biri de liderliktir. Sürekli değişim dönemlerinde kim inisiyatifi eline alıp diğerlerinin davranışlarını etkilerse, lider odur. Ancak her grubun amacı ya da

hedefi farklı olacaktır. Dolayısıyla, her farklı durumda, etki gücüne sahip olan kişi de farklı özelliklere sahip olacaktır. Lider ve onu izleyenlerin özellikleri, toplumsal duruma göre değişir. Liderlik hem toplumsal duruma hem de kişiliğe bağ bir nitelik gibi görünmektedir; daha iyi ifade etmek gerekirse, etkileşim içindeki bu iki değişkenin bir fonksiyonudur. Formel örgütler ve enformel olarak örgütlenmiş gruplar arasındaki temel fark, liderin iktidarının kaynağıdır. Fiili gruplarda güç genellikle, daha geniş iktidar yapılarına bağlıdır. Grup elemanları yeni durumlarla karşılaştıkça, etkileşim içinde yeni amaç ve değerler ortaya çıktıkça liderlik el değiştirebilir. Lider grup etkileşimi içinde enformel bir biçimde belirlenmiş bile olsa, grup içindeki gücünün büyük kısmı, muhtemelen, grup dışındaki kişi ve kaynaklarla kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

Bir grubu kendine inandırmak, etkilemek ve onun çeşitli savunma mekanizmalarını kırmak için, grupla kurulan iletişimin son derece ikna edici olması gerekir. Sosyal psikolojinin ortaya koyduğu çok sayıda araştırma ve teori, bu tür bir iletişim üzerinde etkili olan temel faktörleri ve iletişimin etkisini artırmanın yöntem ve tekniklerini belirlemiştir. Genel olarak dört temel unsur önem kazanır : iletişim kaynağı ile ilgili değişkenler, iletinin içeriği, iletişimin hedefi ile ilgili değişkenler ve iletişimin bağlamı ile ilgili değişkenler. İkna edici iletişimde, iletişimin kaynağı inandırıcı olmalıdır; inandırıcılık için önemli olan özelliklerse güven verici, çekici ve ele alınan konuda uzman olmaktır. Dolayısıyla iletişim kuran kişinin özellikleri son derece önemli bir faktördür. Genel kural olarak, iletişim içindeki kişi, dinleyici kitleyi, ikna çabasının altında belli kişisel çıkar kaygıları olmadığına inandırabilmişse; onların kendisine saygı duymasını ve kendisinden hoşlanmasını sağlamışsa çok daha inandırıcı olur.

İletişimin içeriği de son derece önemlidir. Aynı şekilde, hedef grubun-topluluğun özellikleri de önem kazanır. Dinleyicilerin konu hakkında bir şeyler bilip bilmedikleri, iletişimde savunulan görüşlere katılıp katılmadıkları, kendi görüşlerine ne kadar bağlı oldukları ya da egolarını ne derece öne çıkardıkları ve

inançlarının ne kadar güçlü olduğu, tüm bunlar, ikna edicilik üzerinde belirleyici faktörlerdir. Ancak buna karşı, ikna ediciliği belirleyen en önemli etkenin temel toplumsal yapı ve etkileşimler olduğu belirtilmelidir.³ Eğer dinleyiciler konuyu kabullenmeye hazır değilse, sosyal psikolojinin bulguları ne kadar başarılı bir şekilde uygulanırsa uygulansın, iletişim etkisiz ve kullanışsız olur. Etki ve iktidar üzerine kurulu yerel liderlik sistemi, bazı ender durumlar dışında, sosyal psikolojinin bulgularını çürütür.

Gelişme sürecinde de, topluluk içinde, yeni gruplar ve bunlara has yeni etkileşim kalıpları oluştuğça, bazı yeni liderlik formlarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu formların hangi değişim türü için ne kadar yararlı olacağıysa, buradaki yeni toplumsal konfigürasyona bağlıdır. Hangi yeni bağımlılık ve kontrol mekanizmalarının ortaya çıktığı da liderliği doğrudan doğruya etkiler. Sosyal psikoloji bilğimiz ve toplumsal değişimle ilgili genel gözlemlerimiz halen son derece kısıtlıdır.

Sosyo-ekonomik gelişme problemine bakarken, yerel toplulukların uyum sorunları, ortaya çıkan ve "belli durumlara has" liderlikler ve bunların karşılıklı bağımlılığı ile ilgili sistematik araştırmaların sayısı son derece azdır. Bu makalede, bu problemi kafamın bir köşesinde saklı tutarak, Türkiye'nin Batı'daki bir köyde, son otuz yıllık süreyi kapsayacak şekilde ve liderlik problemiyle bağlantılı olarak, değişen ilişki ağlarını ve sosyo-ekonomik gelişmeyi inceleyeceğim.

Türkiye'deki kırsal toplulukların, özellikle Batı Anadolu'dakilerin kendi kendine yeterli, kapalı topluluklar olmaktan çıkması çok uzun zaman öncesine dayanır. Bu topluluklarda yaşayanlar artık köylü sayılamaz. Bugün kırsal nüfusun, oldukça örgütlü ulusal ve uluslararası pazarda önemli bir payı vardır. Yaygın olarak, Pazar için üretim yapılmaktadır; ana gelir formuysa nakit paradır. Tarımsal olmayan işletmelerin açılması, göç ve yeni otorite kalıplarının ortaya çıkması ise bu yapının

³ Liderlik konusunda bkz., Freedman, J. L. Carlsmith, J. ve D. D. Sears, *Social Psychology*, (2. Baskı). Englewood Cliffs, New Jersey Prentice Hall, 1974.

başka unsurlarını oluşturur. Esasında bu aşamada Batı Anadolu, endüstriyel yapıyla entegrasyona doğru evrilmektedir. Bu dönüşüm içindeki en ilginç öge, değişen, yeni örgütsel gelişme ve iktidar ilişkilerine yol açan meslekî yapılardır. Bu yapıların üyeleri için yeni uyum mekanizmaları, yeni geçim yolları bulmak, yeni yaşam standartları ve siyasî katılım biçimleri benimsemekten ibaret değildir; aynı zamanda, yeni toplumsal ilişki ağları öreri ve yeni liderlerin peşinden giderler. Gelişimin bu yönleri üzerinde, strateji modellerine ulaşmak amacıyla yapılacak sistematik gözlemler, yerel kırsal kalkınma hedefi için yararlı olacak ve bize değerli bilgiler kazandıracaktır. Burada incelemeyi istediğim köy, Taşköprü, hem değişim aşamalarını hem de karmaşık ve karşılıklı bir etkileşim içindeki iç ve dış değişim faktörlerinin nihaî sonuçlarını açıkça sergiler. Özellikle de, topluluk üzerinde tek tek pek fazla etkisi olamayacak çeşitli baskın faktörlerin sayısının giderek artmasıyla oluşan kümülatif etki sonucu değişimin ivme kazanmasını örnekler.

Gereken gözlemlere, Ocak 1978 ile Haziran 1979 arasında, defalarca köye giderek ve topluluk içindeki çeşitli bireylerle derinlemesine görüşmeler yaparak ulaşılmıştır. 1978 Nisanı'nın son haftasında, bu konuda özel olarak eğitilmiş bir grup İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencisi, köy topluluğu içinde olasılık örnekleme dayalı bir anket uygulamıştır. Orijinal örneklemin yüzde yetmiş üçünü kapsayan yüz kırk dört soru formu tam olarak doldurulmuştur. Bu anket, ikinci ana veri ve bilgi kaynağını oluşturmuştur. Anket köydeki hane reislerine uygulanmıştır.

Köy ve Geleneksel Liderlik

1950'de, Türkiye'nin kırsal alanları ve tarımı, neolitik çağdan bu yana belki de ilk kez, pazar için üretime açılmıştır. Marmara Denizi kıyısındaki dar ovada, Yalova yakınlarında yer alan küçük Taşköprü köyünde bu tarihte yaklaşık iki yüz elli kişilik bir nüfus ve elli hane bulunuyordu. O zamanlar sadece ufak bir pazar kasabası olduğundan oldukça önemsiz ve küçük bir yerleşim yeri sayılabilecek Yalova'ya uzaklığı 11 km idi. Dar bir şose, köyü Yalova'ya bağlıyordu. Taşköprü, Anadolu'da sık

rastlanan türde tipik bir göçmen köyüydü.⁴ Ayrıca Anadolu'daki marjinal kırsal yerleşmelerdeki toplumsal örgütlenmenin oldukça yaygın bir karakteristiğine de sahipti.⁵ Etki gücü olan bir adam köy topluluğunu yönetiyordu. Bir evin nerede ve nasıl kurulacağına, yeni tarlaların ekime açılmasına, hatta yeni doğan çocukların isimlerine o karar veriyordu. Sadece beş yüz dönüm tarlası olmasına ve aile dışı işçi olarak (ücretli işçi değil de) ırgat kullanmasına rağmen gücü vardı. Köyün reisi oydu ve patronaj ilişkisi içinde, güvenlikten yoksun köylüyü yönetiyordu. Onların köy dışı çevrelerle ilgili sorunlarını çözüyordu. Kış sonunda, stokları bittiğinde onlara tahıl veriyordu. Gerçek bir patron gibi, çatışmalarda hakemlik görevi yapıyordu.

Kırsal bağlamda, etki gücüne sahip olmak anlamında liderliğin, diğer köylülerden saygı ve bağlılık bekleyen bir tek güçlü kişide toplandığı yakın tarihin somut örneklerinden biri de Taşköprü'dür. D. Bey, yukarıda da belirtildiği gibi, çatışmalarda hakem rolü oynayarak ve köylünün refahının sorumluluğunu üzerine alarak, dışarıyla tüm etkileşimi kontrol ediyordu. Aslında burada, etki gücü, iktidar ve liderlik tamamen iç içeydi. Ağa D. Bey aynı zamanda, otoriteye saygının sembolüydü. Bununla uyum içinde, devletle kurduğu ilişkiyi saygı ve bağlılık düzleminde sürdürüyordu. Aynı zamanda, dönemin tek partisinin de üyesiydi. Türkiye'de çok partili parlamenter sisteme geçişle devlet otoritesinin yeni bir karakter kazanması sonucunda D. Bey'in Taşköprü'yü terk etme kararı alması elbette ilginç bir durumdur.

Yaşlıların saygın yerinin yanı sıra, etki gücüne ve liderliğe kaynaklık eden ikinci unsur, yani baba otoritesi, daha küçük akrabalar arasındaki ilişkiyi belirliyordu. Akrabalar arasındaki bağımlılık ilişkileri yaş eksenli etrafında şekilleniyordu. Ağanın otoritesini kullanmadığı durumlarda yaşlıların otoritesine başvuruluyor ve uyuluyordu. Dolayısıyla geleneksel liderlik, köyde ağa-

⁴ Kandiyoti, D., "Some Social Psychological Dimensions of Social Change in a Turkish Village", *British Journal of Sociology*, Cilt XXV, No. 1, Mart 1974, sf. 47-62

⁵ Kağıtçıbaşı, Ç., *Cultural Values and Population Action Program*, UNESCO için hazırlanmış rapor, 1977.

nın konumu, ailede ise yaşlı üyelerin otoritesi etrafında oluşuyordu. Taşköprü'nün geçirdiği değişim deneyimi hem D. Bey hem de yaşlıların rolü üzerinde doğrudan doğruya etkili oldu.

Demek ki 1950'de Taşköprü, bir ağası olan, tahıl yetiştiren, görece olarak kendine yeterli tipik kırsal yerleşimlerden biriydi. Ağa ve ailesi kiremit damlı ve iki katlı bir evde, köyün en güzel evinde yaşıyordu. Değişim ve gelişme Taşköprü'ye ilk önce yoğun sebze ekimiyle geldi; bunu koyun yetiştiriciliği izledi. Bin yıllardır öküz ve karasabana dayalı basit bir teknolojiyle yürütülen bu tarımsal pratik yerini, on beş yıl içinde meyve ve sebze üreticiliğinin farklı biçimlerine bıraktı. Geniş toprakları olan girişimci köylüler elma ve şeftali yetiştiriciliğine yöneldiler. 1950'lerin sonlarında dikilen meyve bahçeleri 60'larda olgunlaştı ve köyün geliri arttı. Kâr etme önünde her açıdan bir engel oluşturan pazarlama ve ulaşım, bu köy için o kadar da önemli bir sorun olmadı; çünkü kasaba ve İstanbul köye yakındı ve yeni yollar yapılıyordu. 1965 yılında dar şose yol, çevredeki çok sayıda kasabayı birbirine ve daha büyük bir merkez olan Bursa'ya bağlayan geniş bir stabilize yola dönüştü. Aynı dönemde İstanbul'un, metropolün endüstriyel alanının kurulduğu Bursa'ya bağlanması, en yakın kasaba olan Yalova'nın önemini artırmıştı. Böylece Taşköprü herhangi bir kasabayla değil, önemli bir merkez durumuna gelmekte olan bir kasabayla daha iyi ulaşım bağları kurmuştu. Aynı zamanda genel olarak meyvecilik önem kazanmaya başlamış; elma ve şeftali satışları dış pazara açılmıştı. Bu dönemde salt meyve bahçeleri değil, bölgedeki soğuk hava depoları, ulaştırma olanakları ve örgütler de hızla gelişmekteydi.

Bu arada köyde toprağı olmayanlar için de yeni geçim yolları doğmuştu. Batı Avrupa ülkeleri vasıfsız işçi istiyordu.⁶ Bu durum bu köyde yaşayanların da umudunu arttırdı. 1965-1971 yılları arasında kadın erkek, çocuk çocuk üç aile Almanya'ya çalışmaya gitti. Bunlardan biri 1968'de, diğer ikisi 1975'te geri dön-

⁶ XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Balkan Yarımadası'ndaki Osmanlı topraklarının kaybedilmesi binlerce müslümanı Anadolu'ya göç etmeye zorlamıştır. Bu göçmenler, Doğu Marmara da dahil olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşmiştir. Mültecilerin yerleşmesiyle ilgili ayrıntılar bilinmemektedir. Taşköprü'ye yerleşenler Bulgar göçmenleriydi.

dü. Ayrıca, köy İstanbul'un metropoliten büyüme alanı içinde bulunduğundan, bölgede iki büyük yapay iplik ve bir kâğıt fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikalar sayesinde bir anda köylüler için sanayide ücretli iş olanağı doğdu. Aynı zamanda dışarıdan gelenlerin de köye yerleşmesine neden oldu. Bütün bu değişimlere ek olarak en yakın kasaba olan Yalova da İstanbul metropoliten alanında gelişen yolların kesiştiği bir kavşak durumuna geldi. Yalova'dan çıkıp İzmit Körfezi'ni dolaşan otoyol İstanbul metropolünün önemli endüstriyel büyüme alanlarından birinden geçiyor ve Bursa'daki endüstriyel gelişme alanına bağlanıyordu. Bu ulaşım ağı ayrıca İstanbul'dan kalkan ve kıyı Ege'nin yanı sıra Orta Batı Anadolu'ya gidip gelen malların yarısını taşıyan bir feribotla da destekleniyordu. Aslında şu anda İstanbul'la Yalova, gündelik olarak sürekli bağlantı içindedir ve Yalova İstanbul'un tüm metropoliten hizmetlerini sunan yakın bir alt-merkez konumundadır. Tüm bölge bankacılık, ulaşım ve iletişim hizmetleri için Yalova'yı kullanmaktadır.

Yalova'nın büyümesi, buradaki konut alanlarının Taşköprü'ye doğru yayılmasına yol açtı. Yalova ve çevresinin kentsel gelişmesi içinde, kıyı şeridi, talebin yüksek olduğu bir konut alanı halini aldı. Tüm bu gelişmeler toprak fiyatlarında görülmemiş bir artışa yol açtı; tarlalar, kentsel ya da daha iyi bir ifadeyle metropoliten arsalara dönüştü. Metropoliten konut alanının gelişmesi, zaman içinde Taşköprü'ye kadar uzandı. Aynı zamanda üç büyük endüstriyel işletme, devletten bölgedeki tüm yeraltı suyunu kullanma iznini aldı ve 10 m. derindeki artezyen kuyularını kendi depolarına topladı. Bölgedeki küçük ya da büyük tüm meyve sebze bahçeleri şu anda kuraklık çekmektedir ve bölgedeki suyu çıkarma izinlerinin iptali için, bu işletmeleri mahkemeye vermişlerdir. Daha da ilginç olan şudur ki tüm bu artezyen kuyuları bile bu endüstri işletmelerinin ihtiyaç duyduğu suyu sağlamakta yetersiz kalmakta ve işletmeler, zorunlu olarak, bölgedeki akarsuları da toplamak için barajlar kurmaktadır. Bu çözüm meyve bahçeleri susuz kalmadan önce bulunabilseydi, belki de hem endüstri ve bu işletmeler hem de tarım gelişecek ve köylüler zarar görmeyecekti.

Taşköprü değişim sürecine, en kontrollü ve etkili değişim faktörlerinden biri olan basit satış ve toprak spekülasyonu yoluyla da katılmıştır. Dolayısıyla Taşköprü, 1950-1978 arasında, yani bir kuşaklık bir süreden bile kısa zamanda, kendi kendine yeterli basit bir yapıdan uluslararası düzeyde yoğun ticarî tarıma geçmiştir. Son aşamayla örtüşen şekilde, bölgede ağır sanayi, doğal rezervlere yönelik yeni talepler oluşturarak, yeni bağımlılıklara ve sınıfsal oluşumlara yol açan yeni istihdam biçimleri ve yeni geçim kaynakları ortaya çıkararak gelişmiştir. Başka bir zamanda, dünyanın herhangi bir başka yerinde, en azından üç-dört kuşaklık bir süre alacak gelişmeler, burada, yirmi yıldan az bir süre içinde gerçekleşmiştir.⁷

Köyden Bir Portre: B. Bey

Topluluk bir aşamadan diğerine geçerken, her üyesi bu değişimden kendi payına düşeni aldı. Bazıları tahıl yetiştiriciliğine devam etti. Bazıları kendine yeterli bir ekonomiden ücretli fabrika işçiliğine ya da küçük çaplı ticarete geçti. B. Bey ve ailesinin öyküsü, değişimin, Taşköprü'de yaşayan insanların hayatına ne tür şeyler getirebileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir. 1955'te B. Bey toprağı ve ailesi olmayan 19 yaşında genç bir adamdır. Yapabileceğı yegâne iş tarımda ücretli işçi olarak çalışmaktır. Unutmayalım ki 1955'te ırgatlık ortadan kalkmıştı. B. Bey de, ileride tanıyacağımız, tamamen modern yöntemlerle pazar için üretim yapan büyük toprak sahibi A. Bey'in meyve sebze bahçelerinde ücretli tarım işçiliğine başladı. 1961'de Almanya'da sanayi işçisi olarak çalışma olanağı ortaya çıkınca hemen buna başvurdu ve A. Bey'in evinde hizmetçilik yapan fakir bir kızla evlendi. Birlikte Almanya'ya giderek 1968 yılına kadar orada çalıştılar. Sanayileşmiş bir ülkede yaşasa, fabrika işçiliğı kariyerinin son aşaması olabilirdi. Hatta B. Bey İstanbul'a göç etseydi de hikâyesinin sonu aynı olurdu. Ama B. Bey ve ailesi Almanya'da biriktirmiş oldukları 70.000 TL ile geri döndüler.

⁷ Bkz., Wolf-Dieter Hütteroth; "The Influence of Social Structure on Land Division and Settlement in Inter Anatolia", *Turkey Geographic and Social Perspectives* içinde, P. Benedict, E. Tümertekin, F. Mansur (Der.), E. J. Brill-Seiden, 1974.

Önce sebzecilik yapmak için toprak satın aldılar. Bu arada süt üreticiliği için inek yetiştirmeyi de denediler. Sebzecilik işi tuttu. Ancak B. Bey'in devletin hayvancılığı desteklemek için açtığı kurumla yakın işbirliği içinde yürüttüğü süt işi başarısız oldu. Üç yıl gece gündüz çalıştıktan ve önemli miktarda bir parayı kaybettikten sonra B. Bey, süt üreticiliği işini bıraktı ve yeniden tarımla uğraşmaya başladı. 1972'ye gelindiğinde B. Bey süt üreticiliğini bırakmış olsa da, metropoliten büyüme ve toprak satışı yeni boyutlar kazanmıştı. B. Bey bahçelerinden bazılarını sattı; deniz kıyısında yeni bir arsa aldı ve bu arsayı hemen, çok yüksek bir fiyata sattı -bu tam da, bildiğimiz toprak spekülasyonunun en basit halidir-. Bu tarihten sonra B. Bey, halen köyde oturmasına karşın, işlerini Yalova'ya taşıdı ve emlak komisyonculuğu yapmaya başladı.

Bir bakıcının ilgilendiği bahçesi de hâlâ duruyordu ve kiraya vermek üzere bir soğuk hava deposu inşa ettirmişti. B. Bey şimdi tüm yörenin en varlıklı kişilerinden biri sayılmaktadır. B. Bey'in yaptığı ilk işlerden biri, köyde beton bir ev inşa ettirmek olmuştur. Eve elektrik ve su getirtmiş; oturma, yemek ve yatak odalarını modern mobilyalarla döşemiş; modern perdeler takırmış; buzdolabı, çamaşır makinası gibi ev aletleri almıştır. Mercedes marka bir arabası vardır. Artık köy kahvelerine düzenli olarak gitmemektedir. Köydeki ilişkilerinin yanı sıra kasabada da yeni bir ilişki ağının içine girmiştir. O artık bir İstanbul ve Yalova beyefendisi olma yolundadır. Evinde, kaymakamı ve yargıcı, eşleriyle birlikte ağırlamaya başlamıştır. Böyle bir şey, Taşköprü için, gerçekten alışılmadık bir durumdur. Aslında ailedeki değişim sürecini yansıtan ve köye örnek olan şey B. Bey'in kızının öğrenimidir. B. Bey'in kızı 1961'de doğmuş, 1971'de köydeki ilkokulu bitirmiştir. Türkiye'nin kırsal alanlarında genelde olduğu gibi aile, bu kadar okumanın bir kız çocuğu için yeterli olduğuna karar vermiştir. Ancak üç yıl sonra 1974'te aile, statüsünü değiştirmeye başlayıp Taşköprü dışındaki çevrelerle de ilişkiye girdikçe kararını değiştirip kızının daha iyi bir eğitim görmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Kızları, özel öğretmenlerden yoğun bir şekilde ders aldıktan sonra

dışarıdan ortaokulu bitirmiş; liseye normal bir öğrenci olarak devam etmiş ve bu haziranda orayı da bitirerek üniversite sınavlarına girmiştir. Kuşkusuz ailenin kızı yetenekli birisidir; ancak ne kadar yetenekli olursa olsun, aile sosyo-ekonomik statüsünü değiştirmeye başlamamış ve yeni bir iktidar ve etkileme kaynağı olarak şimdiki rollerine kavuşmamış olsaydı, özellikle ilkokuldan sonra kızlarını okuldan almışken kararlarını değiştirip onu yeniden okutmazlardı.

Bey'in karısı fakir bir köylünün kızıydı. A. Bey'in evinde hizmetçi olarak çalışmaya başlamıştı ve o sıralar okuma yazması yoktu. Okuma yazmayı gönüllü bir kuruluşun kadınlar için açtığı bir kursta öğrenmişti. Kendisi de becerikli bir kadın olduğundan; elit bir ailenin yaşama biçimini; bu yaşama has farklı temizlik, giyim kuşam ve yemek hazırlama kurallarını; kısaca daha iyi bir yaşam düzeyinin inceliklerini de öğrendi. Üst orta sınıf kent yaşamının özel alana ait kurallarıyla ilgili bilgisi Almanya deneyimiyle de birleşince, ona, ailesini, yaşam biçimi açısından daha üst bir statüye taşıma olanağım verdi. Ayrıca, köylülerin beklentilerinden kaynaklanan rolünü, kocasının kentteki bağlantıları nedeniyle oluşan beklentilerden kaynaklanan bir role transfer etmek konusunda müthiş bir esneklik göstermektedir. Kocasının kentten tamdığı misafirlerini evinde, çay toplantılarında ve akşam yemeklerinde ağırlamak konusunda hiçbir zorluk çekmemektedir.

Ancak giyim konusundaki tavrı biraz çelişkilidir. Köydeki yaşlıları hâlâ şalvar giyip başlarını örtmektedirler. Genellikle normal giysiler giyer; ancak köylü kadınlarıyla birlikteyken uzun, bol eteklerle dolaşmaktadır. Başını örtme konusunda kocası ne derse onu yaptığını ifade etmektedir : Eğer kocası bu gün, şu şu insanlar arasında örtünmemelisin derse o gün başı açık dolaşmakta, başka bir gün örtünmesini isterse başını bağlamaktadır. Köyde kendi başınayken başı kapalı dolaşmaktadır. Kızı, kentteki yaşlıları gibi kot pantolon ve tişört giymektedir. Oğlu halen küçük yaştadır; Yalova'daki ortaokula gitmektedir. Babanın oğluyla ilgili bir gelecek kaygısı yoktur; kendisinin, ona ömrünün sonuna dek yetecek kadar parayı kazandığını söylemektedir. Eğitimin hangi çocuk için gerekli olduğu konu-

sundaki düşüncelerin bugün nasıl değiştiğini görmek ilginçtir : Eğitim kız için bir gereklilik halini almakta; erkek çocuk içinse o kadar acil bir ihtiyaç sayılmamaktadır.

B. Bey soğuk hava deposunda işveren konumunda olduğundan ve gerektiğinde köylüye borç para verdiğinden etki alanını genişletirken, aşağıda da göreceğimiz gibi, muhtarlık için yarışmakta ve böylece etkileme gücünü, otoriteyle sağlamlaştırmak istemektedir.

A. Bey

Kendine yeterli bir ekonomiden yoğun sebze-meyve yetiştiriciliğine doğru sancılı ve yavaş değişime yol açan şey, 1950'lerin ilk yıllarında, bir dış faktörün etkisiyle gerçekleşti. Bu dış faktör, oldukça genç, iyi bir tarım eğitimi görmüş, İstanbul'un elit ailelerinden "beyefendi bir çiftçi"nin köye yerleşmesiydi. Üst sınıftan bir İstanbul ailesinin oğlu olan bu kişi, A.B.D.'de meyve yetiştiriciliği konusunda lisansüstü eğitim aldıktan sonra, ailesinin verdiği parayı toprağa yatırıp meyvecilik yapmaya karar vermişti. Bunun için uygun bir yer bulmak üzere Marmara Bölgesi'ndeki verimli toprakları dolaşmış ve artık yaşlanmış olan Taşköprü ağası D. Bey'in, ülkedeki siyasal değişiklikler nedeniyle toprağını satışa çıkardığını öğrenmişti. Toprağı satın aldı ve köy için belki bunun kadar önemli bir başka karar daha vererek, karısıyla birlikte köye yerleşti. Çiftçilikte başarılı olmak kendisi için çok önemliydi; ancak köyle kurduğu ilişki, geçmiş ağanın patronaj ilişkisinden hiçbir iz taşımıyordu. Köylünün emeğine ihtiyacı vardı ve karşılığında, zamanın rayicine göre ücret ödüyordu. Bugün orta yaşlı olan bazı köylülerin anlattığına göre, o dönemde köylünün ona karşı duyguları belirsizdi. Köylünün, kışın ihtiyaç duyduğunda ağadan bir parça tahıl ödünç alma ve bunu hasattan sonra, biraz fazlasıyla geri verme adeti vardı. A. Bey de meyve ve sebze yetiştirmeye başlamadan önce bir süre tahıl yetiştirmiş ve köylü her istediğinde bu tahılın bir kısmını ödünç vermişti. Ama hasadın sonunda ödünç aldığı tahılı fazlasıyla geri vermek isteyen köylüyü reddetti. Köylülerin ifadesiyle bu olay, A. Bey'in köydeki işinin ve ilişkilerinin

farklı olduğunu anlamalarına yol açtı. Böylece bir daha ondan tahıl istemediler; ama bahçesinde ücretli işçi olarak çalıştılar. A. Bey'in koyun ve tavuk yetiştirme tarzı, özellikle de elma üreticiliği köylü için bir model teşkil etmiştir. Erkekler A. Bey'in bahçesinde sadece ücretli işçi olarak çalışmamış; aynı zamanda haşaratla savaşım, sulama, budama, toplama ve meyve yetiştiriciliği ile ilgili buna benzer işlemlerin nasıl yapılacağını öğrenmişlerdir. Kurduğu işletme ve donanım köylü için bir model oluşturmıştır. Öyle görünüyor ki herhangi biri tarımla ilgili bir soru sorduğunda A. Bey sabırla cevap vermiş, her şeyi göstermiş, öğretmiş; ancak bağımlılığa yol açacak bir patronaj ilişkisi içine girmeyi her zaman reddetmiştir.

Ancak karısının köyde oynadığı rol oldukça farklıydı. O da bu ülkenin verebileceği en iyi eğitimle yetişmiş bir tarım uzmanıydı. Son derece araştırmacı bir kafaya sahip birisiydi; köydeki kadın ve çocuklarla ilgilendi. Ailelerin ev içi yaşam biçimindeki değişmelerin pek çoğu onun sayesinde olmuştur. Köylülerin hastane, okul ve resmî dairelerle ilgili işlerine yardımcı olarak patron rolünü o üstlenmiş ve ailesinin köyün bir parçası durumuna gelmesi sadece onun bağlantı ve davranışları sayesinde mümkün olabilmektedir. Köyle aktif olarak ilgilenen R. Hanım, kadınların ve kızların yaşamında da kapsamlı ve örgütlü değişmelere ön ayak olmaya çalışmıştır. Uluslararası bir kadın derneğiyle işbirliği içinde köyün kadınlarını, ev ekonomisi ve çeşitli başka etkinliklerde dayanışma içine girmelerini sağlamak için kurulan bir kulüp ya da dernek etrafında örgütlemiştir. Bu derneğin bazı etkinlikleri oldukça ilginçtir. Dernek üyelerinin ilgisini çeken ilk etkinlik konserve yapımıdır. Üyeler evde konserve yapımını öğrenmiş; birçoğu bugüne dek evinde konserve yapmıştır. Ancak, piyasada satılan konserveelerin hepsi köyün bakkallarında bulunabilmektedir. Dolayısıyla kolayca tahmin edilebileceği gibi, evde konserve yapma işi çok uzun sürmeyecektir. Başka bir etkinlik de yetişkin kadınlar için açılan okuma yazma kursudur. Köydeki okul binasında yapılan bu kursta yine köyün öğretmenleri çalışmıştır. Kurs başarıyla tamamlanmıştır. Ancak R. Hanım ertesi yıl yapılan seçimlerde kadınların imza

atmak yerine parmak bastıklarını ifade eder. Yine de bugün tüm genç kızlar ilkokulu bitirmiştir; ortaokula devam etmemelerinin nedeniye çevrede bir okul bulunmayışıdır.

Ancak A. Bey ve ailesinin toplumsal yaşam içinde bulundukları enformel ilişkiler ağı köyün dışındaydı. Kentle ilişkilerini hiç kesmemişlerdi; hem İstanbul'dan hem başka kentlerden elit ailelerle, hem de yurt dışından gelen insanlarla görüşüyorlardı. Dolayısıyla köylüler onları hem kendilerinden birileri olarak kabullenmiş, hem de "kendilerinden farklı" bir aile olarak görmüşlerdir.

Aslında köylüler, "kendilerinden farklı" biri olduğu için R. Hanım'ın köyde kısa kollu elbiselerle ve başı açık olarak dolaşabildiğini açıkça belirtmektedirler. Yine de bu aile, köy için bir örnek teşkil etmiştir. Bu aile en başta, getirdikleri tarım uygulamalarıyla tüm köye örnek olmuş; çocukların eğitimi konusundaysa, hiç değilse bazı aileler onları örnek almıştır.

Ülke politikasıyla baştan beri ilgili olan A. Bey ve ailesi 1973'te aktif politikaya atılmış ve 1974'te ulusal düzeyde politik etkinliklerini sürdürmek için köyden taşınmışlardır. Ancak dışarıdan denetleyerek çiftliklerini halen çalıştırmakta ve arada bir köye gelmektedirler. A. Bey, köyün kalkınmasında beklenmedik ve bir hayli ilginç bir rol oynamıştır; çünkü bilinçli bir amacı olmamasına rağmen köydeki tarımsal faaliyetin ticarileşmesini etkilemiş ve hiçbir zaman bir lider gibi davranmamıştır. Ücretli işçilerine ticarî tarım için gerekli beceri ve bilgileri kazandırma çabası ve belki de geleneksel ağanın tersine, köylülerin kendi bahçe ve tarlalarındaki etkinliklerine müdahale etmesi, yeterli bir uyarıcı güç olmuştur.

Geçim Kaynaklarındaki Değişimler

Taşköprü'nün çarpıcı özellikler taşıyan gelişme sürecinin kaba taslak bir tablosunu çizdikten sonra, şimdi köyü daha ayrıntılı olarak incelemeye başlayabiliriz. İlk önce köylülerin geçim kaynaklarındaki değişime bakacağız. Daha sonra, kişisel geçim kaynağı ile yakın bağlantısı olan tüketim kalıplarını ele alacağız. Bu unsurlar etrafında, yerel gelişme stratejilerinin

görelî yerini ve ulusal stratejilerin etkisini görmeye çalışacağız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu incelemede, Taşköprü'de yaptığımız katılımcı gözlemi ve 1978 Nisanı'nda tüm hane reisleri ile yapılan bir anketi kullandık. Aşağıda bu verilerden çıkarılabilecek bazı kaba taslak sonuçları vereceğim. Ailelerin hayatlarını nasıl kazandıklarıyla ilgili olarak katılımcı gözlem yoluyla öğrendiğimiz şeyler hane reisleriyle yaptığımız ankette de doğrulandı. Bugün yoğun tarım ikinci sıradaki iş alanı durumundadır. Birinci sırayı, fabrika ve atölye işçiliğiyle çeşitli taşıt araçlarında şoförlüğü içeren vasıflı işçilik oluşturmaktadır. Vasıfsız işçilik, özellikle ücretli tarım işçiliği üçüncü sırada bulunmaktadır. Ticaret veya maaşlı olarak büro işlerinde çalışma gibi kendi kendine yeterli bir köy yapısında rastlanamayacak etkinliklerin ortaya çıkmış olduğunu da özellikle belirtmeliyiz. Hayatlarını tahıl ekerek ya da küçük baş hayvan yetiştirerek kazandığını söyleyenler olsa da bunlar, belli başlı harcamaları için genç kuşaklardan yardım gören az sayıda yaşıdan ibarettir. Şimdiki kuşağın yaptığı işlerle babalarının yaptığı işler karşılaştırıldığında son derece çarpıcı farklar ortaya çıkmaktadır. Bugün ancak çok küçük bir grup (% 3,1) tahıl üreticiliği ile uğraşmaktadır; oysa görüştüğümüz kişilerin babalarının yarıdan fazlası bu işle geçinmekteydi. Ayrıca birinci kuşak içinde % 11.8'lik bir grubun -ücretli olarak değil- yıllık olarak istihdam edilen topraksız köylü olduğu düşünülürse, köyün otuz yıl önceki kendine yeterli yapısı kolayca anlaşılabilir (Tablo 1).

Küçük meyve ve sebze bahçesi sahiplerinin karıları, oğul ve kızları aile mülkünde çalışırlar. Eğer ailenin bahçesi çok küçükse erkeğin daha büyük bahçelerde ücretli işçi olarak çalışması, kadınınsa çevrede mantar gibi biten soğuk hava depolarından birinde istihdam edilmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Gerek tarımda gerekse çevredeki fabrikalarda, sürekli ya da geçici ücretli işçi olarak çalışmak o kadar yaygındır ki çok yaşlılar dışında herkes ücretli bir işte çalışmaktadır. Hanelerin yüzde 80'inde ücretle çalışan birden çok kişi vardır (Tablo 2). Esas olarak tahıl üreten kendi kendine yeterli bir yapıdan sebze ve

meyve yetiştiriciliğine, buradan da tarım ürünlerinin işlenmesine ya da bilinen ücretli sanayi işçiliğine geçilmiştir. Elbette fabrikalarda ücretli işçilik, küçük ya da orta büyüklükteki bir meyve bahçesi kadar gelir getirmez. Ancak sosyal güvenlik açısından ve işte daha üst beceriler edinme olanağı sağladığı için fabrika işçiliği, ücretli tarım işçiliğinden çok daha iyi bir meslek olarak görülür. Geçim sağlama yolları ve yapılan işler açısından metropolün etkisi en çok, sayıları az da olsa, ticarî işlerde ve maaşlı büro işlerinde görülmektedir.

Bunların yanı sıra metropoliten büyüme, çok küçük arazi parçalarını satma ve böylece tarımı geliştirme ya da haneyi veya ev eşyalarını yenileyerek yaşam düzeyini yükseltme şansı yaratmaktadır. Taşköprü'de anketimize yanıt veren ve yukarıda sayılan her çeşit iş grubunu temsil eden köylüler, ilginç bir şekilde, hem geçim yollarını değiştirmelerinin gerekip gerekmediği hem de oğullarının hangi işi yapmasını istedikleri konusunda büyük oranda kararsızdırlar (Tablo 3 - 4).

Farklı bir gelir kaynağı, geçim sağlama yolu veya içinde yaşanacak farklı bir topluluk tipi olarak gelişme, Taşköprü için de gündelik bir gerçeklik haline gelmiştir, ama Taşköprülüler bu gelişmeye şu ya da bu yolla katılmak istememektedirler.

Ücretli sanayi işçiliği bir gerçekliktir ve babaların % 16'sı oğullarının böyle bir işte çalışmasını istemektedir. Çocuklarının sanat okuluna gitmesini ve vasıflı işçi olmasını beklemektedirler. "Çocuğu okuturum", her ne kadar oldukça muğlak bir ifadeyse de cevapların yüzde 22.2'sini oluşturmuştur. Kuşkusuz çocuğun doktor ya da mühendis olması da oldukça caziptir (% 18.7). Ancak cevaplarda açık bir kararsızlık vardır. Bu durumun, daha iyi bir yaşama ulaşmak için seçilebilecek farklı geçim yolları bulunduğunu güncel olarak fark etmenin yanı sıra hızlı değişimin sonucu olduğu kabul edilmelidir. Sonuç olarak görüşülenlerin yüzde 15.3'ü soruyu yanıtsız bırakmıştır. Şu anda Taşköprü, tarım, sanayi ve hizmet sektöründe çatışan çıkarların ortasında, neyi seçeceği konusunda kafasını tam olarak netleştirememiş bir topluluktur. Köylüler daha çok gelir sağlayıp daha fazla geçim kaynağına ulaşabiliyorlarsa da, aynı za-

manda, açıkça, kendi kontrolleri dışında bir değişim dalgasına kapılmış halledirler ve macera sayılabilecek bir karardan ya da davranıştan nasıl kaçınabileceklerini bilmemektedirler. Ama birçok "maceranın" gelir artışıyla sonuçlandığının da farkındadırlar.

Topraklarını satıp bir ev, bir araba ve küçük bir girişim için az miktarda sermaye edinmiş köylüler vardır.

Ancak büyük çoğunluk, bu belirsiz ortamda, işini değiştirmeyi istememektedir (% 51.4). Öte yandan % 9'luk bir kesim az beceri gerektiren işlerden biri olan ticarete girmeye hazırdır. Sermaye toprak satışından sağlanacaktır. Şu anda toprağı olmasına rağmen tarım yapmayan dört aile vardır. Bu aileler arazilerini satmaya hazırdır. Toprağı olanların beşte biri arazilerinin bir kısmını ya da tamamını satmıştır. Sanayiden ve metropoliten büyümeden kaynaklanan talep sonucu bu oranın daha da artacağı kesindir.

Tarım ürünlerindeki değişme de son derece belirgindir. Daha on yıl öncesine kadar toprağı olanların hemen hemen yüzde 60'ı tahıl yetiştirmekteydi. Yalnız daha o günlerde bile toprak sahiplerinin yüzde 27'si sebzeçiliğe, yüzde 10'u da meyve üretimine başlamıştı. Tahıl ticarî olarak, nadiren satılıyordu. Bu durum bugün de geçerlidir; ancak artık köylülerin sadece beşte biri, o da yan ürün olarak tahıl ekmektedir. Ancak meyve üreticilerinin oranı yüzde 62.3'e yükselmiş; sebze üreticiliği ise yüzde 14.7'ye düşmüştür. Öte yandan şu anda, üç büyük sanayi kuruluşunun aldığı su çıkarma izni nedeniyle, tüm meyve üreticileri gelecekleri konusunda endişelidir (Tablo 5).

Kendi kendine yeterli bir yapıdan ticarî tarıma geçişte, ürünün pazarlanması, hem teknoloji hem de insan ilişkileri ve bağımlılık açısından, köylüler için en önemli sorun olmuştur. Büyük şehirlere yakın olduğundan Taşköprü'de küçük çapta pazarlamanın başlatılması güç olmamıştır. On yıl önce ana ürün türü olan sebze, pazarlamanın en ilkel yoluyla, Yalova'da haftalık semt pazarlarında satılıyordu. Bugün sadece bir üretici bu uygulamayı sürdürmektedir. Büyük üreticiler, on yıl öncesinde bile, ürünlerini toptan olarak ihracatçılara satıyorlardı. İkinci

önemli kanal, bağlantı kurması kolay, yakındaki İstanbul toptancılarıdır. Bu tür bir pazarlama yolu, on yıl önce sadece yüzde 17.9'luk bir kesim tarafından uygulanıyordu; oysa bugün üreticilerin yüzde 40'ı ürünlerini bu yolla pazarlamaktadır. Gerek iç tüketim gerek ihracat için, tüm ülkedeki tarımsal ürüne talep arttığından, metropollerde gelişen kuruluşlar ürünü bahçede saptayıp büyük çapta alım yapmaya çalışmaktadır. Hali hazırda üreticilerin yüzde 13.1'i ürününü, metropoldeki firmanın temsilcilerine, doğrudan doğruya bahçede satmaktadır (Tablo 6). Elbette on yıl önce Yalova pazarında kolayca satış yapamayı veya İstanbul pazarlarına girmesi imkânsız olsaydı, küçük üretici asla tahıl üretiminden sebze yetiştiriciliğine geçemeyecekti. Büyük üreticiler bölgeye mutlaka, mevcut pazarlama bağlantılarıyla birlikte geldiler.

Bugün pazar, küçük üreticinin ayağına gelmektedir; ama kendi kuralları ve fiyatlarıyla birlikte. Bunun başka türlü olup olamayacağı son derece meşru bir sorudur. Bu soru, üretimin başka bir stratejiyle de planlanabileceğini ve örgütlenebileceğini akla getirmektedir.

Sulama ve pazarlama sorunu yaşayan üreticilerin tamamı zor durumdadır. Ancak pazarlama sorununa gelmeden önce, pazarlanacak ürünün nasıl yetiştirileceğinin öğrenilmesi şarttır. Devletin tarıma yönelik destekleyici hizmetleri 1930'lardan beri bölgede mevcuttur; ancak köylüler ve devletin tarım görevlileri arasındaki ilişki son derece zayıftır. Köylülerin yeni ürünleri ve teknikleri öğrenmelerinde en önemli bilgi kaynağı, büyük üreticilerden gördükleridir (% 88.8). Daha genç kuşaklar için bir diğer kaynak, babaları ve arkadaşlarıdır. Köylülerin birçoğu bu işi benzer şekillerde öğrendiklerinden, ama bu tam anlamıyla belirgin olmadığından, bu konuda belirsiz yanıtların sayısı çok fazladır; aynı zamanda bahçecilik işinin belli bir beceri gerektirmediği de ifade edilmektedir (% 11). Bilinçli bir niyet sonucu ya da değil, dışarıdan belli bir birikim ile gelip tarımda başarılı olanlar, temel geçim yolunun değişimi içinde açıkça lider konumuna gelmişlerdir. Ayrıca, köyde değişimin tetiğini çeken, genel ola-

rak ülkedeki, özellikle de kent ve metropoldeki değişikliklerin toplamıdır; köy bu değişimleri bir süre geriden izlemiştir.

Tarımsal olmayan işler şu anda daha baskındır. Sanayi için gerekli beceriler veya beyaz yakalı işlerde ya da ticaretle kullanılan eğitim ve bilgi birikimi köyde verilmemektedir. 1950'lerin sonlarında güçlükle başlayan genel ilkökul eğitimi, ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu noktada da başka bir açmazla karşılaşırız. Okul eğitimi ve okuryazarlık karşısındaki direnç yerini, daha üst düzeyde ve uzmanlaşmış bir eğitimin köyde verilmesine yönelik bir talebe bırakmıştır. Köylünün topraktan kopuşunun yılda % 18'lere vardığı bir ülkede, köylerde böyle okullar açılması kuşkusuz ki ihtiyacı karşılamaz. Taşköprü örneğini ele aldığımızda, araştırmamız işi işyerinde öğrenmenin önemli bir beceri kazanma kaynağı olduğunu göstermiştir. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 27'si sanayiyle ilgili becerilerini bu yolla kazandıklarını belirtmişlerdir. Öyle görünüyor ki Taşköprü'de okuma yazma seferberliği başlatıldığı tarihte zaten, uzmanlaşmaya yönelik başka bir eğitim tipine yönelik belli bir talep oluşmuştu.

Bugün köyde oldukça yaygın bir bireycilik egemendir. Köylüler, sorunları konusunda kendilerine kimin öğüt verebileceği ve yardım edebileceği konusunda kararsızdırlar. Değişim hızlıdır. Her gün yeni bir durum ortaya çıkmaktadır ve erkekler kimin çıkarının, nerede yattığını bir türlü kestirememektedirler. Bu yüzden kimseye değil de, yalnız kendine güvenenlerin oranı oldukça yüksektir. Köylülerin yarısından fazlası hiç kimseye akıl danışmadıklarını ifade etmiştir; yüzde 13.9'u ise sorunlarını sadece aileleriyle tartıştığını belirtmiştir.

Köylüler, bugün boğuşmak zorunda kaldıkları birçok sorunun, kendi mevcut deneyimlerini aştığının farkındadırlar. Köylülerin % 33.8'i bir sorunla karşılaştığında birisine akıl danışıp danışmayacağı konusunda kararsızdır. Kırsal olmayan yaşama uyum sağlayanların çoğu, fabrikalarda ya da başka işyerlerinde çalışanlar kendilerine, sendikalar, bankalar, devlet daireleri gibi kentsel hayata has karmaşık örgütlerin yardım edebileceğini belirtmektedirler (% 10.4).

Sebzecilik ve bahçeciliğe başlayan eski tahıl üreticisi köylünün karşılaştığı diğer bir darboğaz da bu girişimin farklı aşamalarda finansmanıdır. Banka gibi anonim kompleks örgütlerden yararlanılıp yararlanılmayacağı, her şeyden önce, işletmenin büyüklüğüne göre belirlenir. Küçük üreticiler borç almadıklarını (% 29.9) veya ihtiyaç duyduklarında, sadece yakın akrabalarından para aldıklarını (% 13.2) belirtmektedirler. Fakat işletme büyüdükçe bankalar daha çok önem kazanır. Ancak bankalardan alınan kredi çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, açıkça belirtilmese de, köyde daha varlıklı olanlardan da sık sık borç alınmaktadır. Ücretli tarım ya da fabrika işçileri veya başka yerlerde çalışanlar borç almazlar.

Köyün varlıklılarından borç alınması, daha ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Bu tür borçlanmalar, senet imzalayıp, belli vadelere dayalı bir ödeme planı ve şekli belirlenerek yapılır. Dolayısıyla bu tür bir borçlanma, görece olarak formeldir. Para, örneğin kahvelerde verilir. Ama yine de bu borçlanmayla, köyde yeni bir bağımlılık türü ve patronaj ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu durumsa yeni etkileme ve liderlik kanalları açar.

Hızlı değişme süreci içinde kendi kendine yeterli bir yapıdan yoğun tarıma geçişi yaşayan ve metropoliten bölgenin bir parçası haline gelen Taşköprü'de gelişimin en iyi göstergesi nakit gelir ve bunun ifade ediliş tarzıdır. Köylüler, şu kadar dönüm toprakları ve şu kadar baş hayvanları olduğunu söylemek yerine, ayda kaç lira harcadıklarından ve belli bir süre içinde kaç para kazandıklarından bahsetmektedirler. Hiçbir gösterge değişimi bundan daha iyi ifade edemez. Köyde beyan edilen ortalama gelir 3000 TL ile 5000 TL arasında değişmektedir (% 40.3). Hanelerin yaklaşık beşte biri ise 2000 ilâ 3000 TL kazanmaktadır (%17.4). Öte yandan % 20'lik bir kesimin geliri 10.000 TL'ye ulaşmaktadır. Ayrıca yüzde 6.9'luk bir grup, büyük kentsel merkezler ölçeğinde bile yüksek bir gelir sayılabilecek 10.000 TL'nin üzerinde bir kazanç sağlamaktadır (Tablo 9).

Gelirlerinin subjektif değerlendirmesini anlamak için, görüştüğümüz kişilere, Taşköprü'de ortalama bir hayat sürmek için bir kişinin ayda kaç liraya ihtiyaç duyacağını sorduk. Ce-

vaplar köylülerin beyan ettiği ortalama gelire oldukça yakındı. Verilen cevaplar 5.000 TL. etrafında yoğunlaşmıştır. Köylülerin yaklaşık üçte birinin geliri zaten bu kadardır. Dörtte birlik bir kesim bu gelirin üzerinde bir kazanç elde etmekte; geri kalanlarsa bu ortalamanın altında bir gelirle yaşamaktadır. Bu son derece beklenmedik bir durumdur. On yıl önce Türkiye'nin ticarî tarıma açılmış başka bölgelerinde yaptığımız gözlemlerle Taşköprü'nün bu günkü durumu arasındaki büyük fark düşünüldüğünde, Taşköprü'de son derece kısa bir zamanda gelirin beklenmedik şekilde yükseldiği ve beklentilerin bu yükseliş düzeyini yakalayamadığını anlıyoruz.⁸ Köylünün geliri, subjektif olarak, beklediğinin çok üzerindedir. Ancak bu durum onları kuşkucu ve güvensiz yapmıştır; bu halleri araştırma karşısındaki tutumlarında da açıkça görülmüştür.

Gelirin daha az arttığı ancak yakın gelecekte neler olacağının daha tahmin edilebilir olduğu başka bölgelerde daha önce yürüttüğümüz benzer araştırma projelerinde, anketlerdeki "bilmiyorum", "fikrim yok" ya da "belli değil" türü belirsiz cevapların oram bu kadar yüksek değildi ve katılım yüzde yüzdü. Oysa Taşköprü'de, katılım oranı yüzde yetmiş beşe düşmüştür.

Tüketim ve Gelişme

Agro-ekonomik gelişmenin kısa vadeli etkisi ve gelir artışı, bu değişimi yaşayan insanların yaşam standartlarında gözlemlenebilir. Bu nedenle şimdi dikkatimizi, konut ve tüketime yoğunlaştıracğız. Böyle bir analiz bize gelişmenin mikro düzeydeki sonuçlarını gösterecektir. Ancak, gelir artışının insanların yaşamı üzerindeki sonuçları, nadiren, sadece yaşam standartlarında yükselme şeklinde kendini gösterir.

Bu köyde yaşam standardıyla ilgili ilk izlenimlere, konutların dış görünüşü ve genel olarak konut yapım koşulları incelemeye ulaşılabilir.

Taşköprü'deki eski evlerin görünüşü (1950) bugünkülerden oldukça farklıdır. Bu evlerden yalnızca ikisi bugüne kalmıştır; bunlar da depo olarak kullanılmaktadır. Bu evler çamurla sı-

⁸ Nermin Abadan, *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Devlet Planlama Teşkilatı, 1964, Ankara.

vanmış ve örölmüş karnıştan ya da nadiren kerpiçten yapılmıştı. Çamurdan taban, yerle aynı seviyedeydi ve bu nedenle nemli olurdu.

Ayrıca bu evlerin pencereleri az sayıda ve çok küçüktü. Tuvalet, "ambar" ya da "ahır" dışarıdaydı. Aydınlatma için basit gazyağı lambası ve gemici feneri kullanılıyordu. Yemekler evlerdeki odun ve mangal kömürü ocaklarında ya da dışarıdaki fırınlarda pişiriliyordu. İçme suyu ilkel kuyulardan veya dere ve ırmaklardan elde ediliyordu. Bir odada kaç kişinin yaşadığı ise bilinmiyor.

Öyle görünüyor ki bu yaşam tarzı 1965'e dek sürmüş, 1970'te ise köye elektrik gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ticarî tarım ve gelir artışı 1967'den önce gözle görünür derecede yaygınlaşmıştır. Köylüler yaşamlarında ilk önce neyin değiştiğini hatırlamamaktadırlar. Ancak bahçeciliğe geçişin ve pazara kolayca ulaşmanın farklı yaşam biçimlerini görmelerine ve yeni bir yaşam düzeyine özenmelerine yol açtığım belirtmişlerdir.

Saz damlı karnış evler, yeterli suyun bulunmayışı, tahıl üretimine dayalı kendi kendine yeterli bir yapı, tüm bu özellikler, yaşama düzeyinin ve satın alma gücünün düşüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Bugünün tüketim biçimiyle geçmişinki karşılaştırıldığında tam bir zıtlık ortaya çıkar. Taşköprü'de çimento ve tuğla evler dalga dalga inşa edilmiştir. Araştırmamıza göre, ilk tuğla evler ticarî tarıma geçildikten hemen sonra inşa edilmiş ve yetmişli yılların başında toprak satışlarının başlamasının ardından bu inşaatların çok özel bir yeri olmuştur (Tablo 11). Bugün artık saz damlı karnış evler yoktur. Tüm evler çimento ve tuğladandır. Yüzde sekseninde ayrı mutfak bölümü, 89.5'inde ayrı banyo vardır. Yüzde 60'ında tuvalet evin içindedir ve yüzde 40'ına su bağlanmıştır. Evler dışında ambarların donanımı da gelişmiştir ve her evin yakınında bir köy çeşmesi vardır (Tablo 12). Evlerin büyük çoğunluğunda (% 61.9'unda) 3-4 oda vardır. Ev başına düşen oda sayısı 3.2; oda başına düşen kişi sayısıysa sadece 2.4'tür (Tablo 13).

Konut yapımının gelişmesinin yanı sıra, ev içi eşyaların ve ev yaşamının kalitesi yükselmiştir. Artık televizyon ve buzdolabı

köy için bir yenilik sayılmaz. Bu eşyalar, iki ya da üç senelik aralıklarla yeni evler inşa edilirken, satın alınır ve bu durum, köyde yaşam tarzı ve kalitesinin değiştiğinin iyi bir göstergesidir (Tablo 14). Tarımsal yapıdaki değişimden yaklaşık beş yıl sonra yeni evler inşa edilmiş; bundan iki yıl sonra ise yeni ev eşyaları alınmış ve evler dekore edilmiştir. Bu noktada köylüleri en çok etkileyen unsurun kitle iletişim araçları ve buralardaki reklamlar olduğu söylenebilir.

Geçmişteki çorba ve ekmekten oluşan kahvaltı yerine, ondan kesinlikle daha besleyici ve lezzetli olan zeytin, peynir, çay ve ekmekten oluşan bir kahvaltı iyice oturmuş bir alışkanlık halini almıştır. Öğle ve akşam yemeklerinde, protein açısından zengin yiyecekler halen yaygın değilse de çeşitli sebzelerden ve yoğurtla yenilen baklagillerden oluşan daha iyi bir beslenme rejimi uygulanmaktadır. R. Hanım'ın liderliğinde örgütlenen kadın derneğinde öğrenilen konserve yapımı, kışın da sebze tüketimini olanaklı hale getirmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, köy bakkallarında yapılan gözlemler hazır meyve sularının, meyve ve sebze konserveilerinin de kullanıldığını göstermiştir. Kadın emeğinin ücretli işe daha yoğun şekilde kayması durumunda evde konserve yapımının önemini kısa sürede kaybedeceği beklenebilir. Ayrıca, kişi başına düşen gelirdeki artışla birlikte çay, kahve, hatta çikolata ve şeker gibi lüks tüketim maddelerine doğru büyük bir yöneliş olduğu görülmektedir.

Gelir düzeyinden bağımsız bir şekilde, et tüketimi halen düşüktür. Aynı durum yumurta, tavuk ve balık için de geçerlidir. Hayvansal gıdalar içinde tek istisna yoğurttur. Tahılın öneminin azaldığı bir beslenme rejiminin yaygınlaşmasından bahsederken vurgulanması gereken yoğurt ve şeker tüketimindeki artıştır. Öyle görünüyor ki daha önce bu köyde açlık tehlikesi söz konusuydu. Ancak bugün böyle bir tehlike yoktur; fakat belki kötü beslenmeden söz edilebilir. Üstelik gelir artışı, beslenme kalitesini, konut inşası ve döşemesinin kalitesini yükselttiği kadar çarpıcı bir şekilde artırmamıştır.

Bu noktada, yaşam standardındaki yükselişin, gelir seviyesinde artış kadar, mal ve hizmetlerin mevcut ve ulaşılabilir ol-

ması sonucu gerçekleşebildiği belirtilmelidir. Ancak bunun kadar önemli olan bir başka unsur da bu kaynakların kullanılabilmesidir.

Evin, kadının egemenliğinin hüküm sürdüğü bir alan olduğu herkesçe bilinen bir şeydir. Ancak bu alanda kadının eşgüdüm ve karar alma mekanizmalarındaki önemli rolü, aile içi ilişkilerin yanı sıra ailenin tüketim kalıplarında da gözlemlenebilir. Ancak hasattan hasada elde edilen sınırlı kaynağın, yiyecek ve beşikten tabuta kadar tüm diğer tüketim mallarına zoru zoruna yettiği kendine yeterlilik evresinde, kadının sadece üretici ve hammaddeyi işleyen etkinlikleri değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak genel tüketim üzerindeki kararları, hane biriminin yaşam düzeyini ve tarzını belirliyordu.

Geçim kaynağının ve gelir düzeyinin değişmesi, daha çok ve daha hızlı gelir elde edilmesi hem tüketim kalıplarını hem de tüketim ve servetle ilgili değerleri değiştirmiştir. Kadının en temel ekonomik etkinliği yiyecek, giyecek ve ev eşyası alımında ve işlenmesinde aldığı kararlardır. Öyle görünüyor ki bu tüketim kalıplarında bazı değişiklikler olduğunda, hiç değilse değişimin belli evrelerinde kadının ve erkeğin tüketim anlayışlarında oldukça önemli farklar belirmektedir.

Taşköprü kadınlarının hemen hemen tamamı haftanın bir gününü (Cumartesi günlerini) yakındaki kasabada alışveriş ederek geçirmektedir. Yalova'daki haftalık geleneksel pazar bu gün kurulmaktadır. Bir zamanlar bu pazar, kadınların ailenin tüketiminden artırdıkları sınırlı miktarda yumurta ve sebzeyi sattıkları bir yerdi. Şimdiyse bu haftalık pazarlar ulusal düzeyde örgütlenmiş; tuzdan konserve sebzeye, nevresimden mantoya kadar her çeşit malın satıldığı; tarım aletlerinin de bulunabildiği; seyyar alışveriş merkezleridir. Taşköprü kadınları ailenin tüketimi için ayrılmış parayı bu haftalık pazarda ve kasabanın ana caddesinde sıralanmış dükkanlarda alışveriş yaparak harcamaktadırlar. Artık köyde nakit paraya dayalı bir ekonomi düzeyine ulaşıldığından, gelir evin erkeğinin elinde toplanmakta ve temel yiyecek, giyecek ihtiyaçları ve evle ilgili mallar, haftalık, mevsimlik ya da yıllık olarak, kadının planlaması ve talebi üze-

rine, erkek tarafından satın alınmaktadır. Bunun dışında, ya-
kındaki bakkaldan alınacak günlük ihtiyaçlar için kadına az
miktarla para bırakılmaktadır.

Ailenin geliri iki kısıma ayrılır : ilki ailenin tüketi-
mi içindir; diğ-er kısım erkeğ-in aile dışındaki harcamala-
rını kapsar. Erkekler, sık sık dışarıda yemek yediklerinden ve
kendi giyim alış-verişlerini kendileri yaptıklarından oldukça faz-
la para harcarlar. Kendi bütçelerinin büyük kısmını, sigara, içki
gibi keyif verici maddelere harcanan para oluşturabilir (Tablo
15). Evde yapılan yemeğ-i, yani kadının ve çocukların yediğ-i
yaygın, basit, geleneksel yemekleri beğ-enmediklerinde, lokan-
talarda, haşlanmış et ve benzeri daha pahalı yemekleri yedikleri
de ayrıca belirtilmelidir. Erkeğ-in dışarıda daha çok zaman ge-
irmesine yol açan gelir artışı, birçok ailede, yiyecek ve giyecek
tüketi-
mi konusunda ikili bir standart oluşmasına yol açmıştır.
Köyün erkek nüfusunun, her fırsatta dışarıda yeme alışkanlığ-ı
vardır. Kasabadaki lokantalar, alış-veriş sonrası ya da nedensiz-
ce bir araya gelip gece geç saatlere kadar yemek yiyip içki içen
bu erkeklere hizmet etmektedir. Gelir sınırlı ve sabit kaldıkça,
erkekler nadiren dışarıda yiyip iebilirlerdi. Şimdi görece ola-
rak daha etkili bir ulaşım-
la köy kasabanın bir parçası halini al-
dıka ve gelirler beklenenin üstünde bir artış kaydettike, bu
eski adet yeni boyutlar kazanmaktadır. Erkekler artık daha sık
yemeğ-e çıkmakta ve yedikleri, ailelerininkilerden çok daha iyi
olmaktadır. Ailenin tamamı için, yükselen gelirin sınırlı bir kıs-
mı harcanmaktadır. Önemli bir miktar erkeğ-in kendi tüketi-
mi-
ne, özellikle de dışarıda yenilen yemeklere ayrılmaktadır.

Değ-iş-en Aile ve Liderlik İliş-kileri

Geliş-me ve liderlik analizinde aile konusu eş-itli açılardan
büyük önem taşır. Her şeyden önce, geleneksel köyde, toplu-
mun üyelerinin başkalarıyla ilişki kurdukları tek toplumsal ör-
ğütlenme aileydi ve aile, üyeleri birbirine sıkı sıkıya bağ-lı, patri-
arkal bir akraba grubuydu. Ayrıca yukarıda da belirttiğ-imiz gibi
ailenin yaş-lı üyeleri, diğ-er üyeler üzerinde etki gücüne ve otori-
teye sahiptiler ve liderlik işlevini üstlenmişlerdi. Özellikle top-

lumsal ilişkiler ağındaki her değişim, aile ilişkilerinde de değişime yol açar. Dolayısıyla, yaşlıların konumu, karı-koca ilişkileri, genel olarak kadının durumu ve gençlik, tüm bunlar yalnızca ailedeki değişime referansla analiz edilebilir.

Bugün Taşköprü'de iki yüz altmış hane vardır. Bunlar arasında geleneksel babasoylu geniş ailelerin oranı yüzde 4.8'dir ki bu son derece düşük bir rakamdır (Kırsal alanlardaki Türkiye ortalaması yüzde 25.4'tür). Öte yandan çekirdek ailelerin oranı bir hayli yüksek olup, yüzde 75.1'dir (Kırsal alanlardaki Türkiye ortalaması yüzde 55.4'tür). Kocanın ebeveynlerinden birinin aileyle birlikte oturduğu hanelerin oranı ise % 15.3'tür (Tablo 16).⁹ Geçici geniş aile adıyla anılan bu tip ailelerin bir kısmı geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş süreci içindedir; bir kısmı ise aile yaşamı döngüsü sonucu oluşur. Kırsal ailedeki tipik bir değişim kalıbı da şudur : Yeni evlenen çift bir süre patriarkal modele göre kocanın ebeveynleriyle yaşar; daha sonra bu patriarkal geniş aile yapısı, genç çiftin kendine ayrı bir ev açmak için taşınmasıyla parçalanır. İlerleyen yıllardaysa, erkeğin ya da kadının artık kendine bakamayacak kadar yaşlanan ebeveynleri (ya da ebeveynlerden biri) çiftin yanına yerleşir; ancak genç erkek evin reisi olarak kalır.

Biz bu tip aileleri geleneksel geniş aile olarak saymayız; çünkü evin reisi erkek çocuktur. Aileyle ilgili sorunlar söz konusu olduğunda liderliğin ve otoritenin artık genç kuşakların elinde olması, bizim araştırma konumuz açısından özellikle önemlidir. Öyle görünüyor ki bugün artık aile reislerinin yüzde otuzu otuz yaşın altındadır ve yüzde ellisinden fazlası henüz kırk yaşına basmamıştır. Hane halkı büyüklüğü ortalaması 4.56'dır (Kırsal alanlardaki Türkiye ortalaması 6.1, tüm Türkiye'nin ortalaması 5.4, metropollerdeki ortalama 4.1'dir; Timur, sf. 38) (Tablo 17 ve 18). Çekirdek aile yapısı ve aile reislerinin yaş ortalamasının yanı sıra bu rakamlar, köyün temel sosyal kurumunun geçirdiği çarpıcı değişimleri yansıtmaktadır. Hane başına 2.5 olan ortalama-

⁹ Emile Zola'nın muhteşem romanları bu tür değişimlerin Fransa'da nasıl gerçekleştiğini tasvir eder. Bu bağlamda özellikle anılması gereken bir eser "Histoire Naturelle et Sociale d'une Famille sous le second Empire : Rougon Macquart" adlı nehir romandır.

ma çocuk sayısı da, 4.1'lik kırsal Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında göreceli olarak düşüktür (Tablo 17).

Nüfusta ve ailede değişime yol açan göç, Taşköprü için de tanınmış bir fenomendir. Yaklaşık altmış sene önce Taşköprü'de bugün yaşayan nüfusun temelini oluşturan bir grup insan Bulgaristan'dan göç etmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana eski göçmenlerin bazı akrabaları köye yerleşmiştir. Türkiye dışında doğanların oranı, bu nedenle bu kadar yüksektir. Sonradan göç edenler de büyük oranda eski nüfusun içinde sayılabilir. Akrabalarının yakınında kendilerine bir ev verilmiş veya kiralanmış ve evlilik ya da iş yoluyla, köye hemen entegre olmuşlardır. Her açıdan, Taşköprü halkı içinde sayılabilirler.

Köyü asıl değiştiren Türkiye'nin başka bölgelerinden gelen göçtür. Bu göçmenler ne mekânsal ne de toplumsal olarak köye entegre olabilmıştır. Evleri köyün dış mahallelerindedir; içlerinde, eski köy nüfusundan biriyle evlenen kimse yoktur. Ancak kahvehane, bakkal, otobüs, köy içinde ve çevresindeki ücretli iş sağlayan işletmeler gibi ticarî kurumların tamamından sonuna kadar yararlanmaktadırlar. Siyasî seçimlere (muhtarlık seçimlerine) katılımları kısmîdir; ancak kahvehanelerde, konuyla ilgili tartışma ve konuşmalara katılmaktadırlar. Köyle tam olarak entegre olup olamamaları bir yana, aile onlar için de önemlidir; zirâ bu insanlar da kırsal kökenlidir.

Geleneksel liderlikle ilgili bölümde de belirtildiği gibi, genel olarak kırsal yerleşimlerde ve özel olarak Taşköprü'de, başka bir baskın toplumsal örgütlenme olmadığından aile ve aile içi ilişkiler son derece önemliydi. Bu örgütlenmede, hem gündelik yaşamla hem de çatışmalar, evlilikler, durağan köy yaşamına has törenler gibi olağanüstü durumlarla ilgili kararlar ailenin yaşlı erkekleri tarafından alınır. Aynı evde yaşamak, aynı kaynakları kullanmak ve hane halkı üyelerinin geleceklerinin sorumluluğunu üstlenmek etki güçlerinin ve otoritelerinin ana kaynağıydı. Şu anda ise hanelerin yüzde 75'inde çekirdek aileler yaşamaktadır ve bunların kendilerine ait ayrı geçim kaynakları vardır; hanelerin yüzde 15'indeyse hiç yaşlı erkek yoktur. Dolayısıyla bu tür bir egemenlik yapısı ve bu tip ilişkiler hemen

hemen tamamen ortadan kalkmıştır. Köydeki yaşlıların önemi şu anda, onlara basit bir saygı göstermenin ötesine geçmemektedir. Yaşlı erkeklerin genç kuşaklar üzerindeki etkisini anlamak için yaptığımız araştırma ve bundan emin olmak için uyguladığımız çeşitli sağlamaların hepsi aynı sonucu vermiştir : böyle bir etki yoktur. Ancak yaşlıların değişime hoşgörülü yaklaşım yaklaşmadıkları kesin olarak belirlenememiştir. 15 yıl önce Türkiye'nin başka bir bölgesinde yaptığımız araştırmada yaşlı erkeklerin otoritelerinin kaybı karşısında hoşgörü gösterdiğini tespit etmiş olmamıza rağmen, bu durum Taşköprü'de görülmemiştir.

Hane reislerine topluluğun genç üyeleri üzerinde kimin etkili olabileceğini sorduğumuzda, sadece yüzde 12.5'i ailelerinin yaşlı erkeklerinin etkili olabileceğini belirtmiş; yüzde 16.6'lık bir kesimse kimsenin işlerine karışamayacağını ifade etmiştir. Cevapların geri kalanındaysa, aile dışı anonim ilişkileri, "köyde etkili olan zengin kişiler" ya da muhtarlarla kurulan yeni patronaj ilişkiler vurgulanmıştır (Tablo 19). Aynı soru daha da özelleştirilerek sorulduğunda; yani görüşülen kişilerden, işler iyi gitmediğinde kimden öneri ve yardım isteyeceklerini belirtmeleri istendiğinde, yanıtlarda önemli bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Bugün aile içi ilişkiler, aile dışı ilişkilerden oldukça farklı bir yerdedir. Yaşlıların genel liderlik rolleri ciddi ölçüde azalmışsa da hane reislerinin yaklaşık dörtte birine göre, aile içindeki çatışmaların çözülmesinde halen önemli bir yerleri vardır. Yaşlıların genç çiftin ev inşa etmek gibi işlerindeki malzeme ya da para yardımları da yüzde 25'in üzerindedir (Tablo 20).

Ancak araştırma sonuçlarını sergileyen tablolar daha dikkatli incelendiğinde bir etkileme ve liderlik kaynağı olarak, genelde ailenin, özelde ailedeki yaşlıların, diğer güç odaklarından daha az akla geldiği görülür (Tablo 21 ve 22). En baskın özellik, görüşülen kişilerin, zorluklar karşısında sadece kendilerine güvenme oranlarının son derece yüksek oluşudur. Sorunlar ve bir lider olarak peşinden gidecekleri kişi ya da kurumlar hakkında yaptığımız tüm soruşturmalarda, büyük çoğunluk sadece kendilerine güveneceklerini ve aileleri de dahil olmak üzere hiç

kimseden ya da hiçbir kurumdan yardım istemeyeceklerini belirtmiştir.

Köy ticarî tarıma ve ücretli sanayi işçiliğine açıldıkça yaşlıların bilgi ve deneyimlerinin pratik değerini kaybetmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bir uyum ve sosyal güvenlik mekanizması olarak aile, halen köydeki en önemli kurumdur. Yaşlı erkekler lider konumlarını kaybetseler de aile, üyelerinin hayatı üzerinde oynadığı önemli rolü yitirmemiştir. Yalnızca şimdi, akrabalar içinde daha çok söz hakkı olanlar, aktif çalışma yaşındakilerdir. Ayrıca tek tek akrabaların kurduğu farklı haneler arasında karşılıklı yardımlaşma kalıpları gelişmiştir.

Bu türden desteklemelerle ilgili kararlar ve inisiyatif genellikle, hanenin genç reisi tarafından alınır. Çoğu durumda, daha yaşlı akrabalara yardım edilir. Akrabalar arası ilişki ağı halen sıkıdır ve evler arasındaki bağlantılar sürmektedir. Ancak aşağıda da tartışılacağı gibi akraba olmayan kişiler arasında kurulmuş ilişki ağları kesinlikle daha önemlidir ve akrabalar arası ilişkiler kadar enformel bir nitelik gösterir. Bu ilişkiler kahvehanelerde gerçekleşir (Tablo 23).

Bu noktada, kadının aile ve topluluk içindeki konumu çok önemlidir. Daha önce belirtildiği gibi, hiç değilse aile dışında, en az örgütlü grup kadınlardır. Dışarıyla pek fazla bağlantısı olmayan kadın, kendini son derece önemli ve ince işlere, yani baba-kız ve erkek çocuklar, gelinler ve torunlar arasındaki aile içi ilişkilerin uyum içinde sürmesinin sağlanmasına ve ailede tüketilecek malların hazırlanmasını organize etmeye adanır.

Ayrıca ailenin evdeki tüketime ayırdığı kaynakların idaresinden ve kullanılmasından da daha önce kadın sorumluydu. Ancak nakit gelirin ve çekirdek ailenin yaygınlaşması kadının bu geleneksel rol ve ilişkilerini kökten bir biçimde değiştirmiştir.

Bir erkeğin herhangi bir sorunu aile üyelerine danışması, çekirdek aile yapısının yaygınlaştığı bu günlerde, onu karısıyla tartışması anlamına gelmektedir. Sorunları karısıyla tartışmayı asla düşünmeyen hane reislerinin oranı halen beşte birdir. Ancak bunların çoğu yaşlı hane reisleridir. Görüşülen kişilerin ya-

rısından fazlası sorunlar konusunda öncelikle karısının fikrini almaktadır (Tablo 23). Öyle görünüyor ki yeni hayatın daha rekabetçi oluşu ve hanelerdeki üye sayısının azalması kadın ve erkeği yakınlaştırmıştır. Ancak bazı kadınlara, kocalarının bu konudaki tutumunu sorduğumuzda cevapları "evet bize fikrimizi soruyorlar, ama gene canları ne isterse onu yapıyorlar" olmuştur. Kötümser bir yorumla, bu cevabın, yukarıda sergilenen anket bulgularını anlamsız kıldığı söylenebilir. Ancak iyimser bir bakış açısından da kadınların sorunları bir arada, kadına da danışarak çözmenin göreceli öneminin bilincinde oldukları görülebilir. Ayrıca bu şekilde yakınan kadınlardan biri de köyden Almanya'ya, çalışmaya gitmiş ilk kişidir ve daha sonra hem kocasını hem kayınbiraderini yanına aldırılmıştır. Üstüne üstlük hem kocasını hem kocasının erkek kardeşlerinin ailesini kesin dönüşe ikna eden de odur. Köyde, bakkal dükkanında duran ve burayı yöneten iki kadından biri de bu kadındır. Dolayısıyla kendisine danışılması konusundaki yakınmaları açıkça, kadınların kendi fikirlerinin ciddiye alınması konusunda son derece bilinçli olduklarını göstermektedir.

Aslında, kadınların ev dışındaki alanlarda etkin olmadıkları günler Taşköprü için geride kalmıştır. Bir kere kırsal bir topluluktan beklendiği kadar "yerel" değildirler. Üçte birinden fazlası köye dışarıdan gelmiştir. Yüzde ellisinden fazlası ilkokul mezunudur ve tarımda, fabrikada ya da evlerde hizmetçi olarak çalışmaktadır. İki tanesi bakkal dükkanı yönetmektedir. Toprağı olan ailelerde kadınlar kendi bahçelerini ve topraklarını işlemektedir. Nakit gelir getiren bu iş, kadınları dar aile çevrelerinin dışına çıkarmakta ve erkeklerle veya karmaşık örgütlerle bağlantılı çok daha geniş bir kadın grubunun parçası haline getirmektedir. Bu noktada, Türkiye'de cinsiyetlerin ayrılmasının kadınlar açısından önemli bir sonucu belirtilmelidir. Geleneksel olarak kadının ev içinde geniş bir söz hakkı vardır. Gerçekte ailesiyle ilgili işlerde tek yargıç kadındır. Erkeklerin ev ve evdeki kadınlarla ilgili temel tutumu, bu alandaki etkinlikler dışarıda sorun yaratmadığı sürece, "öğrenilmiş" bir duyarsızlığa dayanır.

Türkiye ve diğer Orta Doğu ülkelerinde yapılan başka araştırmaların da gösterdiği gibi, erkekten ayrı bir yaşam alanı olan kadınlar hiçbir şekilde pasif, bağımlı ve kişiliksiz bireyler değildir. Kocalarından bağımsız bir hayatları vardır; burada hem çalışır hem de başkalarıyla bir araya gelir ve toplumsal yaşama katılırlar. Kadın dünyasının, kadının diğer rollerinden oldukça ayrı, kendine has bir sosyal yapısı vardır. Kadınlar, erkeklerin dünyasından uzakta, işle ilgili çok sayıda etkinliğe, sosyalliğe ve törene katılır, bunları örgütler ve yönetirler. Tüm bu toplumsal yaşamın kendi liderleri, kalifiye uzmanları ve sadık kitleleri vardır. Bu ayrı yapı kadınlara, erkeklerden uzakta, özgür bir hareket alanı sağlar.

Evin gündelik işlerinde erkeklerden yardım ve destek beklemez; onları bir can yoldaşı olarak görmezler. "Emeklerine layık olan" erkeklerin değerini bilirler; ama bir yandan da erkekleri belli belirsiz küçümser ve katlanılması gereken bir yük olarak görürler. Türkiye’de ve Taşköprü’de, erkeğinkinden ayrılmış bir dünyası olan kadın bağımsızdır -kendi sınırlı dünyasında hareket serbestisi vardır. Kadınlar, ayrı ama eşit bir dünyada yaşarlar.

Taşköprü kadınlarının dünyasında, erkeklerinkine paralel, kendine has bir dayanışma duygusu ve kurumsal bir yapı vardır. Bu onlara, erkekler karşısında psikolojik bağımsızlık verir ve kendi otoritelerini kurabilecekleri önemli bir alan açar. Kadınların erkekler karşısındaki bu geleneksel bağımsızlığının ne kadar süreceği bilinemez. Ancak şu anda, bu psikolojik bağımsızlık kendini, gelişme ile ilgili davranışlarda da göstermektedir.

Köy kadınlarının ve bunların içinden çıkmış "liderlerin" çalıştığı gönüllü bir örgüt bu potansiyeli görmek açısından son derece iyi bir örnektir.

Bu noktada, Dünya Kırsal Kadınlar Derneği’nin (DKKD), gönüllü ve etkin bir örgütlenme olarak, Taşköprü’de yaptığı faaliyetlere değinmekte; böyle bir örgütlenmenin liderlik açısından küçük yerleşimlerdeki etkisini değerlendirmekte ve kadınların başlattığı etkinlikleri anlatmakta yarar var. DKKD’nin Taşköprü’deki yerel şubesi 1968’de, ticarî tarım yapan en bü-

yük işletmenin sahibinin, köye 1950'de yerleşen karısı R.I. tarafından kuruldu. Yukarıda da açıklandığı gibi, 1968 yılına gelindiğinde köy meyve ve sebze yetiştirmeye çoktan başlamıştı. R. Hanım'ın DKKD ile tanışması, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün DKKD ve Türkiye Köy İşleri Bakanlığı'nın işbirliğiyle hazırladığı bir seminer sırasında gerçekleşti. Çok hevesli oluşu ve girişkenliği, hiç değilse bazı genç kadınların çalışmalarına ilgi göstermesini sağladı. Çoğu ücretli tarım işçisi ve/veya kasabadaki evlerde hizmetçi olarak çalışan 12 kadının yanı sıra toprak sahibi ailelerden gelen iki kadın etkinliklere katıldılar. R. Hanım vasıtasıyla İstanbul'daki başka bir gönüllü kadın örgütüyle işbirliğine gittiler. İlk etkinlikleri bir okuma yazma kampanyası düzenlemektir. Bu kurs için köyün genç kadın öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirildi. Derneğin 12 üyesi de bu çalışmaya katıldı. 14 - 74 yaşları arasında otuz dört kadın kurs gördü. Bunların arasında imamın karısı ve iki yetişkin kızı da vardı. Kursu bitirenler için güzel bir diploma töreni düzenlendi. Ancak ertesi yıl yapılan ulusal seçimlerde kadınların çoğu yine, imza atmak yerine parmak bas-
tılar.

Ancak yine de kurstan mezun olan tüm kadınlar derneğin üyesi oldular. Daha sonra örgüt, film gösterileri ve şenlikler düzenledi. Herkesi komünist yapmakla suçlanınca eski değerlere bağlılıklarını göstermek için camiye bir halı hediye ettiler. Ayrıca DKKD'nin gelişmiş ülkelerdeki şubeleriyle de temasa geçtiler. Öğretmen ve/veya ebe okuluna gitmek isteyen dört kıza öğrenim bursu verildi ve çeşitli kurslara katılmaları için iki öğrenci yurtdışına gönderildi. R. Hanım köyü terk edince, çiftliğinde dernek için bir yer ayırmasına ve gereken her şey derneğe bırakılmasına rağmen, faaliyetler azaldı. Belki de bunun tek nedeni R. Hanım'ın taşınması değildi. Derneğin ana faaliyetlerinin bazıları da artık yeterli değildi. Örneğin sadece okuryazarlık, köyün güncel ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Hatta ilkökul bile yetersiz kalıyordu. DKKD'nin tüm faaliyetlerinin düzenlendiği ilkökul 3 sınıf 2 öğretmenlik bir okulken, 1970'te 5 sınıf 4 öğretmenlik bir okul halini aldı. Bugün okulda 5 sınıf ve (biri müdür

olan) 6 öğretmen bulunmaktadır ve ilkokul çağındaki tüm çocuklar okula devam etmektedir. Ancak şu anda, gelişmiş meslek eğitime yönelik bir talep vardır. Ayrıca örneğin 1970'te, Amerikan yardım örgütü CARE'in iki yıllık desteğiyle, özel kavanozlar sağlandı ve dernek evde konserve yapımıyla ilgili bir kurs açtı. Bir süre sonra devlet küçük bir konserve yapım tesisi kurdu ve gerekli donanımı sağladı. Ancak bu tesis hiçbir zaman kullanılmadı; zirâ Türk pazarı, uluslararası pazarlarda bile rekabete girebilen büyük ticarî konserve işletmelerinin ürünleriyle doluydu. Evde konserve yapmayı öğrenen kadınlar arasında da yalnızca hâlâ özel kavanozu olanlar, iyi ev kadınlığının bir göstergesi olarak konserve yapmaya devam etmektedir. Ancak DKKD deneyiminin köy kadınları için son derece önemli olduğu da teslim edilmelidir; kadınlar kendi küçük topluluklarını aşan işlevsel bir ilişkiyi ilk defa bu dernek vasıtasıyla kurmuşlardır. Halen kadın evreninin sınırları içinde kalsa bile, kadınların aile dışı bir formel örgütte, yapılanmış bir lider-izleyici ilişkisi içinde, insan ilişkilerindeki becerilerini kullanabildikleri ilk deneyim bu dernektir. Ancak bu deneyimin başka kuşaklara ne derece aktarılabileceği elbette tartışmaya açıktır.

Enformel İlişki Ağları

Geleneksel düzene göre, köy topluluklarında erkekler birbirleriyle evlerde görüşmezler. Hiçbir erkek bir diğerini, iş ya da ahbaplık için, yorgan döşek hasta bile olsa evinde ziyaret etmez. Ev kadının dünyasıdır. Uzun süreden beri, erkeklerin görüştüğü mekân köy kahveleridir. Kahvelerden önce, aynı amaçla, topluluğun en varlıklı kişisi tarafından bir köy odası yaptırılırdı. Köy odasının döşenmesi, ısıtılması ve aydınlatılması da aynı kişinin sorumluluğundaydı. Köy erkekleri bu odayı sıkı kuralları olan bir protokole göre kullanır, burada oturur ve konuşurlardı. Yukarıda da belirtildiği gibi, şu ana kadar A. Bey dışında köy kahvesine gitmeyi reddedebilmiş başka bir erkek olmamıştır. Bugün köyde üç tane kahve vardır. İşlerin durgun olduğu dönemlerde, pazar günleri ya da bayramlarda ve akşamlar-

rı kahveler dolup taşar. Ama iş saatlerinde, kahvelerde sadece çok yaşlı erkekler ve biriyle randevusu olanlar oturur.

Kahvelerde sadece "ciddi" konular konuşulmaz. Bildiğimiz türden "toplantılar" için ayrılmış özel bir bölüm ya da zaman yoktur. Kişiler kendi istedikleri zaman kahveye gider, ahbablarının ya da tavra ve iskambil oynayanların yanına oturup gevezelik ederler. Bazen de yalnız başlarına otururlar. Bir süre sonra yerlerini değiştirip birilerinin yanına oturabilirler. Kahvelerde genellikle yapılan pek fazla bir şey yoktur. Ama herhangi bir anda birisi, başkalarının da ilgisini çeken bir konu ortaya atabilir; sonra çevredekiler de konuşmaya katılır ve çok sayıda insanı ilgilendiren bir konudan bahsediliyorsa sohbet bir tür toplantı halini alır. Ancak bu toplantıda bir başkan, not tutan birisi ya da benzer bir örgütlenme yoktur. Toplantıda önemli bir noktaya değinenler ya da sadece daha yüksek sesle konuşanlar kendiliğinden söz almış olur. Biri "saçma sapan" bir şey söyleyecek olursa diğerleri onu susturur veya oyunlarına ya da kendi sohbetlerine dönerler. Kahvede köyün "patronlarından" biri varsa, bu kişiye bağımlı olanlar onu dinleyebilirler; ancak kişiler kendi kararlarını kendileri verdiğinden patron uzun süre egemenliğini sürdüremez. Dolayısıyla, kültüre özgü bu kahvehane yaşantısı nedeniyle, enformel ilişki ağları kamusal bir etkileşim biçimini alır.

Köyün en büyük kahvesi, ilkokulun, bir tamirhanenin ve bir bakkalın da bulunduğu köy meydanındadır. Köyde sözü geçenlerden birinin evi de buradadır. Köy büyümekte olduğu için iki kahve daha açılmıştır. İlginçtir ki bu kahvelerin hiçbiri müşteri açısından farklılaşmamıştır. Köydeki birçok kişi her üç kahveye de gitmekte ve her üçünde de yapılan sohbetler, yukarıda tarif edildiği gibi, ciddi bir tartışmaya dönüşebilmektedir. Yine de en önemli olanı, köy meydanındaki büyük kahvedir. Başkalarının meraklı gözlerinden uzakta bir görüşme yapmak isteyenler ya iş saatleri içinde ya merkezdeki kahvenin dışındaki köy kahvelerinden birinde ya da en iyisi, Yalova'da bir kahvede buluşmalıdırlar.

Köydeki enformel ilişki ağları yapılandırılmış değildir. Bu

durum kahvelerde açıkça gözlemlenebilir : köyün imamı veya öğretmenlerinden ya da patronlarından biri de kahvede oturup sohbetlere katılabilir; ama bu kişilerin köylü üzerindeki etkisi bu sohbetlerde açıkça görülmez. Yukarıda da belirtildiği gibi, borç alma, formel işlemler için gerekli kâğıtları imzalama, girişilecek bir iş konusunda akıl danışma, hatta traktör, buzdolabı ya da yedek parça gibi büyük alışverişler için kasabaya birlikte gitmeyi teklif etme gibi patronaj ilişkisine has her türlü enformel ilişki kahvelerde gerçekleşir. Patron gibi davrananların belli bir yazıhanesi yoktur. Politika ya da televizyon programları gibi genel bir konu açılmışsa konuşmaya herkes katılır. Yaş, meslek, geçim kaynağı ve içinde bulunulan patronaj ilişkisi etrafında, diğerlerini dışlayıcı bir gruplaşma söz konusudur. Aynı patronun "himayesi" altındakiler bir arada oturur. Halihazırda çok sayıda referans grubu vardır. Ücretli sanayi işçisinin çıkarları küçük meyve üreticisinininkilerden farklıdır; ancak bir yandan da her iki grubun da çıkarları, ürün satıldıktan sonra yeni bir tarım işi arayan köylülerinkilerden ayrı olacaktır.

Örgütsel gelişmenin son derece sınırlı kaldığı ve köylülerin politik çevrelere ulaşma şansının gayet kısıtlı olduğu günümüzde, kahve köydeki en önemli kurumdur. Ücret politikaları, yeni iş olanakları, muhtemel yerel alıcılar, banka politikalarındaki değişimler, tüm bu önemli konular kahvede tartışılır ve bunlarla ilgili işlemler kahvelerde yapılır.

Soğuk hava depolarında kadın emeğine ihtiyaç duyanlar da kahvelere gelir ve gerekli görüşmeleri yaparlar. Erkekler bunu karılarına iletirler. Kadınlar, iş başladıktan sonra her tür görüşmeyi kendileri yaparlar; ama işle ilgili ilk adım kahvede atılır. Aynı şey tarımsal ürün alıcıları için de geçerlidir. Bunlar bahçe sahiplerini kahvede bulurlar ve anlaşmayla ilgili ayrıntılar kahvede konuşulur. Endüstriyel işler için de durum farklı değildir. Yeni işler kahvede duyurulur. Belki de hepsinden önemlisi, ücretlerin, çalışma koşullarının ve fiyatların kahvede tartışılıyor ve belirleniyor olmasıdır. Böyle sürekli bir yüz yüze ilişki ve çok sayıda kişinin açık tartışması, liderlik sorununu, özellikle ücretle çalışan gruplar arasında, yapılandırılmamış değişken enfor-

mel ilişki ağlarına taşımaktadır. Kahvede şekillenen bir diğer ilişki de, özellikle küçük ve orta ölçekte tarımsal üreticiler ve büyük girişimciler arasında gelişen patronaj ilişkileridir. Bir liderlik iddiası olan ya da köylü üzerindeki etkisini artırmak isteyenlerin yapacağı en önemli şey, kahvehaneye gelip kendilerine bağımlı olan kişilerle görüşmektir. Anket sırasında görüştüğümüz kişilere başları sıkıştığında kime akıl danıştıklarını sordüğümüzde "sadece kendime" cevabının bu kadar baskın olması nın bir nedeni de kahvehane sohbetlerinin hesaba katılmamış olması ve bir anlamda gerçekten de tam bir akıl danışma sayılmaması olabilir. Ayrıca, enformel kahve sohbetleri ankette özellikle belirtilmediğinden, arkadaşlar, tanıdıklar gibi kategorilerde bir yığılma olmuştur. Cevaplarda yer alan "arkadaşlar" ve "köyde etkili olanlar" ya da "köyün zenginleri" gibi kategoriler arasındaki fark pek çok köylü tarafından anlaşılamamıştır. Ancak bu noktada köylülerin farklı ilişkiler kurmak için özel mekânları olmadığı hatırlanmalıdır. Dolayısıyla her şey enformeldir. Bahçelerde ya da köy veya kasaba kahvelerinde kurulan bağlantıların tamamı "arkadaşlar" kategorisi içinde sınıflandırılabilir (Bkz. Tablo 8-8A).

"Bilmiyorum", "fikrim yok" ya da "belli değil" türü belirsiz cevapların oranının bu kadar yüksek oluşu da benzer bir nedene dayanır: Bir soru genel bir tartışma etrafında da sorulsa kişisel bir şekilde de sorulsa görüşülen aile reisinin cevabı belirsiz kalır. Ancak aynı şey, "Köyde en çok kimin sözü geçer?" şeklinde genelleştirildiğinde cevaplar açık bir hal alır. Büyük çoğunluk bu soruya "muhtar" cevabını vermiştir. Öyle görünüyor ki bu cevabın altında "resmî olarak" sorumlu kişiyi belirterek başının herhangi bir şekilde belaya girmesinden kaçınma kaygısı vardır. Ancak biz bu cevabın, nesnel gözlemlerle uyduğuna inanmıyoruz. Bugünün muhtarları da geçmişin muhtarları da hem resmî lider olduklarını iddia etmiş hem de kredi ve banka işlemlerinde ya da önemli satışlarda köylüye "yardım elini uzatarak", yüz yüze ilişkilerle kendi patronajlarını kurmak ve köye bazı kamusal hizmetler getirmek istemişlerdir. Son muhtarlık seçimlerinde iki adayın savundukları ve açıkça tartışılan konu,

"köye su mu getirilmeli, yoksa düğün ve şenlikler için bir salon mu yapılmalı?" idi. Ancak aslında bu açık tartışmanın gerisinde, ikisi de sıfırdan başlamış ve köyde ikisinin de sözü geçen adaylar, köy üzerinde gelecekte kuracakları etki gücü için mücadele ediyorlardı; ayrıca muhtarlık seçimleri ulusal düzeyde politikaya atılmak için iyi bir başlangıçtı. Muhtar adaylarının birinin seçilmesinden doğrudan bir çıkarı olmayan ücretli işçilerin oyu belirleyici oldu ve muhtarlığı, daha az varlıklı ve halen köy topluluğunun bir parçası olan aday kazandı.

Etli alanları halen köyle sınırlı olan patronlar kahvelere daha düzenli ve sık gelmektedirler. Köy dışında bağlantılar kurmuş olanlarsa, çeşitli girişimlerinin gelişmesi için sadece köylülere ihtiyaç duymamaktadırlar; ancak yine de köylülerden gelecek olan önemli desteğe sırt çevirememekte ve hiç değilse arada bir kahveye gitmektedirler. Bu tür patronlardan biri olan B. Bey de, ekonomik çıkarları artık tamamen köy dışındaki çevrelerle bağlantılı olsa da köyü ulusal düzeyde siyasete girmenin önemli bir basamağı olarak görmekte ve bu nedenle köylülerle kurduğu patronaj ilişkisini canlı tutmaktadır. B. Bey iki kez muhtarlığa adaylığını koymuş; girdiği son seçimlerde kaybetmiştir.

En modern ve en büyük ilk bahçe sahibinin davranışları düşünüldüğünde, liderlik ve köylü üzerinde etki gücü açısından kahvenin önemi daha da berraklaşır. Köyden bazı portrelerin tanıtıldığı bölümde de belirtildiği gibi, A. Bey zaten İstanbul'daki ekonomik hayatın ve ulusal politikanın bir parçası olduğu için ekonomik ya da siyasî nedenlerle köydeki etki gücünü artırmayı aklına bile getirmemiştir. Bu nedenle de köydeki ilişkiler ağının hep dışında kalmış, lider olmaya çalışmamış, kahveye de gitmemiştir. Bu davranışı daha da çok göze batmasına neden olmuştur. Şurası kesindir ki değişimin bu aşamasında, Taşköprü'de, patronaj ilişkileri, gelişmeyi boyutlandıran bir faktör olarak, mutlaka siyasî hayata ve siyasî liderliğe doğru evrilmektedir.

Siyasî liderlik, farklı örgütsel gelişmelerin ortaya çıkması için önemli potansiyeller içerir. Bu potansiyeller arasında özel-

likle küçük üreticilerin bir araya getirilmesi ve ulusal gelişme politikalarının, bunların uygulanmasını mümkün kılacak stratejilerle birlikte köye kanalize edilmesi sayılabilir. Ancak halihazır durumda, siyasî patronaj, en özverili çabalarda bile, köye köklü değişiklikler getirecek cesur girişimlerde bulunmamaktadır. Siyasî patronların kafasındaki "gelişmiş" köy imajı, yol, su, elektrik ve ilkokul gibi altyapı olanaklarının gelişmiş olmasıyla sınırlıdır. Ama hiç değilse Taşköprü, metropole yakın olduğu için, tüm bu altyapı olanaklarına köy dışı çevrelerin girişimleri sonucu kavuşmuştur.

Yerel liderlik konusu ele alındığında ise imam ve öğretmenler öne çıkar. İmamı birinci derecede etkili bir insan ve bir lider olarak görenler köylülerin yalnızca yüzde biridir; ayrıca yüzde dörtlük bir kesim, imamı ikinci derecede önemli bir kişi olarak nitelendirmektedir (Tablo 21-22). Elbette bu rakamlar, muhtarın ve etkileme gücüne sahip, varlıklı diğer kişilerin aldığı yüzdelilerle karşılaştırılamaz bile.

Aslında gelişmeyle bağlantılı olarak dinin yeri açık değildir.

Birçok köylü için Müslüman olmak, benzer davranış kodlarına sahip bir topluluğun parçası olmak anlamına gelmektedir. Dinî bağlılık çoğu kez grup aidiyetiyle karışmakta ve din, bireysel bir meseleden çok topluluğa ilişkin bir kurum olarak algılanmaktadır. Bir toplulukla özdeşleşmeyi, onun ahlâk kurallarını ve davranış kalıplarını benimsemeyi içermektedir. Bu anlamda din, grup ve topluluk aidiyetlerinden beslenir ve karşılığında da bu aidiyetleri güçlendirir. Bu topluluk dininin bir diğer özelliği de somutluğudur. Köylü için din, soyut bir ahlâk sisteminin çok günlük davranışlarla ilgili bir dizi kural ve düzenlemesidir. İnsanların günlük hayatına genel olarak bakıldığında, sosyal değişimle birlikte çoğu noktada dinî değerlerin zayıflamış olduğu ve silik bir görüntü kazandığı söylenebilir. Hayata genel bir bakış olarak dinsel de azalmış ve yerini daha seküler değerlere bırakmıştır. Diğer geleneksel değerler için de aynı şey geçerlidir; bu değişim tek yönlü, basit bir süreç değil, karmaşık bir süreçtir. Genel eğilime karşı reaksiyonlar, zıt yönde değişimler ortaya çıkar ve genel değişim süreci belli bir çeşitlilik

gösterir. Bu reaksiyonlar gerilimden kaçma isteği veya kimlik, güvenlik ve ait olma duygusu gibi tatmin edilmeden kalan ihtiyaçları karşılama çabası olarak değerlendirilebilir.

Yaşa ve otoriteye bağlı tüm diğer liderlik konumları gibi imamın yeri de sallantıdadır. Ailenin yaşlı üyelerinin kamuoyu önderleri olarak hatırlanmamaları gibi, imam da dikkate alınmamaktadır; hatta onun durumu birincilerden daha vahimdir. Davranış kodları konusuna gelince, anketimizin dinî davranışın köylüler tarafından nasıl kavramsallaştırıldığına ilişkin sorularına verilen tüm cevaplar, cinayetin, hırsızlığın, küfrün, kumarın ve zinanın yasaklanması gibi basit davranış kodlarının sınırları içinde kalmıştır. Sadece iki kişi dinî davranış kodlarının kendilerini ilgilendirmedığını söylemiş; dört kişi ise cevaplarına insan haklarını da dahil etmiştir. Elbette, davranış kodlarının sendikacılık ya da yeni hayatın başka yönlerine ilişkin değerlere tercümesi, köylülerin doğru bir yaşam biçimine ilişkin formülasyonları içinde yer almamıştır. Davranış kalıpları ile ilgili soruşturmalarda da farklı kişilerin çok farklı cevaplar verdiği görülmüştür. Davranış kalıplarıyla ilgili cevaplar, aile hayatı ve günlük hayata ilişkin seküler ahlakî nitelikler gibi konular etrafında toplanmış ve yaşam standardını, gelir düzeyini yükseltmek ya da köy dışındaki ilişkileri artırmak için nelerin yapılması gerektiğine ilişkin yorumlara pek fazla rastlanmamıştır. Törenlerde hem bu köyün hem de başka bir köyün imamı, usulüne uygun ve bilinen dinî hayat içinde yeri olmayan bazı görevler üstlenmişlerdir. Örneğin 1963'te başka bir köyün imamı koyun sürüsünün selameti için dua etmiştir. Böyle bir uygulama daha önce hiç duyulmamış ve bir kez daha tekrarlanmamıştır. Köy zenginleştikçe camiye ve din adamlarına daha çok özen göstermeye başlamıştır. Köy camisinin onarımı konusu ciddiyetle ele alınmış; ancak kahvedeki konuşmalar sırasında, bu iş için, ne bahçesi olan ne yeni geçim kaynaklarından biriyle ilişkisi bulunan ne de köydeki hızlı değişimden herhangi bir çıkar bekleyen yaşlı bir adam görevlendirilmiştir -köyün daha aktif üyelerinden hiçbiri bu işi üstlenmek istememiştir. Dolayısıyla cami meselesi gündeme getirildiğinde, onarımın bir ihtiyaç olduğu konusunda

herkes hemen hemfikir olmuştur. Ancak bu iş topluluğun daha az önemli üyelerinden birine verilmiştir. Eğer bu, daha yüksek prestij ya da daha çok etki gücü getirecek bir iş olsaydı, kuşkusuz köy üzerinde daha etkili olan kişiler, özellikle de siyasî güç isteyenler tarafından üstlenilirdi.

Laik eğitimin öğretmenleri, Türkiye'deki köylerin değişim süreci içinde her zaman özel bir yer işgal etmişlerdir; en azından merkez böyle olmasını istemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Taşköprü'deki okul da genel değişim süreci içinde genişlemiş ve beş sınıfı, beş öğretmeni ve bir müdürü olan tam teşekküllü bir ilkokul halini almıştır. Görüştüğümüz öğretmenlerin yüzde on beşi, öznel olarak, köy üzerindeki etkilerinin, en azından ikinci derecede kaldığını hissetmektedirler. Bu öğretmenler, -kadınlar için düzenlenen okuma yazma kampanyası örneğinde gördüğümüz gibi- devletin kabul ettiği gelişme projelerini manipüle edebilirler. Bunlar, vasıflı iş yapan uzmanlaşmış genç insanlardır ve kendilerini öğretmenlik mesleğine adanmışlardır. Kültür, siyaset ve değişim konularında köyün en sofistike üyeleri halen bu öğretmenlerdir. Ancak liderlikleri, patronajın yanında sınırlı kalmıştır. Bu noktada, bu öğretmenlerin becerilerini kullanarak katılabilecekleri, ancak lider konumunda olmalarını gerektirmeyecek, köy dışındaki kaynaklardan gelen kalkınma projelerine ihtiyaç vardır.

Yeni Karmaşık Örgütler

Köydeki plansız ve spontane değişimler beraberlerinde bilen karmaşık örgütleri de getirmiştir. Karmaşık örgütler derken, aynı anda hem farklılaşmanın hem uzmanlaşmanın geçerli olduğu yapıları, yani köydeki farklı insanların hem her örgütle hem de aynı örgüt içindeki diğer insanlarla farklılaşmış ilişkilere girdikleri kurumları kastediyoruz. İşlerin türü değiştikçe, farklı beceriler gerektiren işlerin yapıldığı büyük örgütlenmeler hakim oldukça ve farklı çevrelerle kurulan bağlantılar genişledikçe, himaye veya etki kanalları da değişmiştir. Yeni koşullar içinde iş süreci yeni örgütler içinde yeni ilişkiler kurmayı gerektirmiştir. Ücretli emeğin oluşmasına yol açan fabrika, büyük

meyve-sebze bahçesi ya da soğuk hava deposu gibi işletmeler bir yana, sendikalar, esnaf odaları, minibüs şoförleri gibi meslek grupları, bankalar, sigorta şirketleri, sosyal güvenlik kurumları, bunların tamamı köydeki yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir -bunlara bir de meyve alıcıları ve beyaz yakalı işler yapanlar eklenmelidir.

Bu tür örgütlenmelerde anonim ilişkiler hakimdir ve insanların kredi, iş güvenliği, iş koşullarının organizasyonu gibi sorunlarını çözerler. Yaptığımız anket sonucunda köylünün bu kurumların varlığından ve sunduğu olanaklardan haberdar olduğu görülmüştür. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 14 kadarı bu tür karmaşık örgütlerin sorunlarını çözebileceğinin bilincindedir (Tablo 8A). Ancak yine de bir bankadan kredi alırken, hatta bir sosyal güvenlik kurumunda, etkili bir kişinin himayesi, sorunun çok daha hızlı bir şekilde çözümlenmesini sağlamaktadır. Bu tür dar çevrelerde, ilişkilerin modernleşmiş unsurlarında bile hakim olan etkileşim-biçimi patronajdır. Patronajın liderlik açısından anlamı, duruma göre olumlu da olabilir, olumsuz da. Patronaj, ilişkiye taraf olan her iki kişinin de çıkarlarından doğar. Ancak bir kez kurulduktan sonra gelecekteki değişim önünde bir engel oluşturmaya başlar -zirâ patronaj ilişkisinde bağımlı olan tarafın güvenliği veya içinde bulunduğu üretim süreci açısından, karmaşık anonim örgütlerin gelişmesinin önünü tıkar. Ayrıca patronaj ilişkileri hemen hemen her zaman siyasî partilere girecek kadar genişler ve bu da bağımlılığın daha da kurumsallaşmasına yol açar!

Sonuçlar

Buraya kadar özel bir değişim biçimi olarak gelişme konusunu ve bunun Türkiye'nin Batı Marmara Bölgesi'ndeki bir köydeki liderlik konumu içinde aldığı biçimi tartıştık. Amacımız, hiç değilse tek bir tarım topluluğunda güncel değişim sürecinin mikro unsurlarını ve gelişmeyle liderliğin nasıl etkileşime girdiğini görebilmektir. Bu noktaya kadar görebildiğimiz şey, yerel toplulukların temel yapısını, her zaman dıştan gelen etkili müdahaleler sonucu değiştirdiğidir. Ticarî tarımın girişi ve

oturması tarımsal topluluklar için özellikle önemlidir. Pazar ekonomisi girdiğinde sadece gelir düzeyi yükselmez, aynı zamanda kredi sağlama ve pazarlamayla birlikte bir dizi yeni ilişki de köy yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelir. En az bunun kadar önemli bir başka nokta da eski homojen köy içinde ücretli tarım işçisi ya da sanayi işçisi gibi yeni grupların ortaya çıkmasıdır.

Yeni tarımsal uygulamalara başlayan veya yeni meslekî gruplara giren insanlar farklı ilişkiler içine girer ve kendilerine lider olacak farklı kişi ve gruplar ararlar. Oysa eski geleneksel liderlik, tek bir kişinin, yani köylünün refahından sorumlu olan ve tek ürünün, tahılın sınırlı üretimini kontrol eden ağanın etki gücüne dayanırdı; ancak bu konum hızla ortadan kalkmıştır.

Yeni ürünler, köye dışarıdan gelen yeni bir girişimcinin etkisiyle benimsenmiştir. Bu kişi köylüleri ücretli işçi olarak istihdam etmiş ve onlara meyve yetiştirme tekniklerini öğretmiş, bu işin potansiyellerini ve kazançlı yanlarını göstermiştir. Metro-polden gelen bu ilk büyük meyve yetiştiricisi hiçbir zaman lider olmaya niyetlenmemiş, ancak yine de hiçbir çıkarı olmamasına rağmen köylüye bu işi öğrettiği ve uyguladığı tarım metotları başarılı olduğu için bir lider konumuna gelmiş ve prestij kazanmıştır.

Bu özellikler sosyal psikolojinin birçok bulgusuyla da uyum içindedir. Ancak A. Bey'in liderliği çeşitli ticarî tarım biçimlerinin başladığı dönemle sınırlı kalmıştır. Zaten gerekli kredi ve pazarlama olanaklarının sağlanması yönündeki ihtiyaç, başka bağlantıların kurulmasına ve köylülerin başka kişilerin desteğine başvurmasına yol açmıştır. Bu yeni ilişkiler, köyde yeni bağımlılıkların oluşmasına neden olmuştur. Küçük üreticiler ve az sayıdaki yerel büyük üretici arasında yeni patronaj ilişkileri ortaya çıkmış; büyükler küçüklere -resmî belgeler aracılığıyla da olsa- borç vermiş ve çeşitli dış ilişkilerde yardımcı olmuştur. Bu yeni etki kanalı ve yeni liderlik tipi, muhtarlık seçimi gibi siyasî etkinliklere dek genişlemiş ve siyasî parti aidiyetleri bile patronajla ilişkili hale gelmiştir.

Devletin tarımı desteklemek için sunduğu hizmetlerin bir

model olması ve buralardaki uzmanların liderlik etmesi beklen- se de, bunlar, köylünün kendi isteğiyle kendilerine başvurduğu durumlarda bile etkisiz kalmıştır -Bu noktada örnek olarak, B. Bey'in sığır yetiştirme deneyimi hatırlanabilir. Devlet memurla- rının ve kurumlarının bilgisi ve bürokrasisi işlevsiz kalmıştır. Üstüne üstlük devletin tarım destek çalışmaları sırasında, bi- reylerin yaşamındaki önemli ihtiyaçlardan biri, yani güvenlik hiçbir zaman hesaba katılmamıştır. Eski düzende patronajın en önemli özelliklerinden biri de, sistemin ayrılmaz bir parçası olarak, güvenlik sağlamasıdır. Patronajın bu boyutu yaklaşık otuz yıl önce ortadan kalkmış ve hiçbir kişi ya da kurum bunun yerini dolduramamıştır. Özellikle pazarlama, kredi ve sağlık alanlarında anonim formel örgütlerin kurulmasındaki gecikme, bağımlılık ilişkilerini, dolayısıyla bazı kişilerin etki gücünü ve li- derliğini daha da güçlendirmiştir.

Yol, su, elektrik getirmek, genel okuma yazma oranını art- tırmaya çalışmak gibi altyapıyı güçlendirmeye yönelik basit kal- kınma stratejileri halen, köy dışından gelen bir etkiyle uygulan- maktadır. Bu noktada önemli olan şudur : bu tür yatırımlar ye- rel çabalarla hayata geçirilmeye çalışıldığında maliyetleri çok yüksek olmakta ve topluluğun yaşamının işlevsel bir parçası ha- line gelecek şekilde kullanılmamaktadır. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik kaynakların önemli kısmı bu yolla çar çur edil- mektedir. Değişim ivme kazandığındaysa bu tür yerel çabaların sonuçları son derece yetersiz ve mütevazı kalmaktadır. Getiri- len altyapı olanağı ile topluluğun talepleri arasında hiçbir za- man tam bir uyuma sağlanamamıştır. Eğitime yönelik çabalar- la bugün Taşköprü'deki eğitim düzeyi ve eğitime ilişkin talepler arasındaki açıklık bu uyumsuzluğu sergilemek açısından olduk- ça iyi bir örnektir.

Taşköprü'de okuma yazma oranının yükselmesi ve bir ilko- kulun açılması oldukça meşakkatli bir sürecin sonunda müm- kün olmuştur. Özellikle kız çocuklar arasında okuryazarlık ora- nının düşüklüğü, 1969'da bile önemli bir sorundur. DKKD'nin dört kızı ortaokulda okutmaya çalışması, köyde birçok çatışma ve tartışmaya yol açan neredeyse devrimci bir etkinlik olmuş-

tur. Oysa 1978'de kızların özel bir araçla kasabadaki okula yollandıkları ve daha yüksek düzeyde okullara gitmek isteyenlerin özel öğretmenlerle hazırlandığı düşünüldüğünde, bu çabalar ve tepkiler son derece anlamsız görünmektedir. Tam bu noktada, aynı örgütün kadınlar için düzenlediği okuma yazma kampanyasından bir yıl sonra yapılan seçimlerde kadınların imza atmak yerine parmak bastıkları da hatırlanmalıdır. Ancak bugün, evli kadınların yaklaşık yüzde yetmişi ve tüm genç kızlar ilköğretim mezunudur. Gönüllü bir kuruluşun ve devletin boşa giden çabalarına örnek olabilecek benzer bir çalışma da konserve yapımının yaygınlaştırılmasına yönelik etkinliklerdir. Devlet, köyde konserve yapımı için küçük bir bina inşa ettirmiş ve gerekli donanımı sağlamıştır. Gönüllü dernek, CARE'in yardımıyla sağlanan kavanozlarla, evde konserve yapımının yaygınlaştırılmasına çalışmıştır. Bugün büyük ticarî firmaların ürettiği her çeşit meyve ve sebze konserve her yerde satılmaktadır, devletin kurduğu küçük tesis hiçbir zaman kullanılmamış ve evde konserve yapımı kavanozlarını hâlâ yitirmemiş az sayıda kadının hobi olarak sürdürdüğü bir etkinlik haline gelmiştir. Öyle görünüyor ki yerel gelişme stratejileri ve liderlik açısından, dışarıdan kaynaklanan bir etki olarak değişimin hızının tespit edilmesi son derece önemlidir. Eğer değişim çok hızlı ve etkiliyse yerel etkinlikler kısa süre içinde işlevsiz bir hal alır. Bunların geniş, karmaşık örgütlere ve daha yüksek farklılaşma düzeylerine kanallandırılması gerekir.

Gelişme ve liderliğin bir diğer boyutu da, nakit paranın harcanması konusunda gördüğümüz gibi, kültüre özgü etkenler tarafından belirlenmesidir. Köydeki tüketim düzeyinin yükselmesi ile ilgili bölümde de tartıştığımız gibi, yeni yaşam standartlarının çerçevesi, kültüre özgü bir etken, yani cinsiyet ayrımı sonucu belli bir şekilde çizilmiştir. Her iki cinsiyet de daha çok gelir elde etmektedir; ancak aile bütçesi, beklenmedik bir biçimde, erkek ve ailenin geri kalanı için ikili bir yaşam standardına göre düzenlenmektedir. Kültüre özgü başka bir sonuç da yeni bağlantıların kurulmasında ve sosyal ilişki ağlarında kahvehanelerin üstlendiği işlevlerdir. Kahvehaneler, tartışmaların

yapıldığı bir toplantı mekânı ve tartışılan konulara özgü liderlerin ortaya çıktığı yerlerdir. Öte yandan kahveler toplu tartışmaların yapıldığı mekânlar olsa bile, yükselen liderler de patronaj vasıtasıyla oluşan etki kanallarını aynı mekânda kullanırlar.

Taşköprü’de yapılan analizin tamamından yola çıkarak insan, değişim üzerindeki dış dinamiklerin öneminin, metropoliten merkezlerin daha çok üretim ve kırsal alanlardan artı değer aktarımı yönündeki talebinin ve bunların köy içinde neden olduğu dipten gelen büyük değişim dalgalarının yeterince vurgulanmadığını hissediyor. Böyle bir değişim başlamadan önce, yaşam koşullarını iyileştirmek yönündeki tüm çabalar işlevsiz kalmaktadır. Öte yandan bu değişimler bir kez başladıktan ve eski düzeni yerle bir ettikten sonra, aynı çabalar bu kez, yetersiz kalmanın da ötesinde, anlamsız olmaktadır.

TABLO 1
Geçim Kaynakları

	Hane Reisleri	Hane Reislerinin Babaları
	%	%
Tahıl üreticisi	3.1	54.2
Meyve-Sebze üreticisi	26.0	6.2
Ücretli Tarım İşçisi	6.2	—
Vasıflı Sanayi İşçisi	34.0	4.2
Vasıfsız Sanayi İşçisi	10.4	11.6
Tüccar	9.7	2.7
Zanaatkâr	2.8	4.8
Maaşlı memur	1.0	4.8
İşsiz	7.6	—
Belirsiz	7.6	11.1

S:144

TABLO 2
Hane Üyelerinin İstihdam Durumu

	Hane Reisi	Karısı	Erkek Çocuk	Kız Çocuk
Tahıl üreticisi	5.1	—	—	—
Meyve-Sebze üreticisi	23.6	50.0	15.8	21.4
Tüccar	9.7	—	7.9	—
Zanaatkâr	2.8	—	—	—
Vasıflı işçi	34.0	12.5	32.2	50.0
Vasıfsız işçi	10.4	37.5	39.5	28.6
Maaşlı büro işi	69.0	—	2.6	—
İşsiz	7.6			

S:144

TABLO 3**Daha iyi koşullara ulaşmak için ne yapmak istiyorlar**

	%
Hiçbir şey	51.4
Tarıma başlamak	6.9
Ticarete başlamak	9.0
İmalâtçılığa başlamak	4.2
Yetiştirilen ürün türünü değiştirmek	7.6
Ticareti yapılan malı değiştirmek	2.1
İmalâtı yapılan malı değiştirmek	1.1
Para biriktirmek	4.2
Çocuklarını okutmak	2.1
Diğer	5.5

S: 144

TABLO 4**Gelecekte oğlunuzun neyle uğraşmasını ya da ne iş yapmasını isterdiniz?**

	%
Eğitim görsün	22.2
Profesyonel Meslekler (Müh.,	
Av., Dr.)	18.7
Yüksek Vasıflı İşçi	16.0
Beyaz Yakalı-Maaşlı İşler	10.4
Çiftçi-Bostan Sahibi İş Adamı	3.5
Din Adamı	3.5
Diğer	4.5
Belirsiz	15.3

S: 144

TABLO 5
Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Araştırmanın yapıldığı sırada	10 yıl önce	
Tahıl	21.3	58.2
Sebze	14.7	26.9
Meyve	62.3	10.4
Diğer	1.6	4.5

Toprağını işlemiyor: 4

Topraksız: 78

S: 62

TABLO 6
Ürününü Pazarlama Şekli

Araştırmanın yapıldığı sırada	10 yıl önce	
	%	%
Ürününü satmıyor	16.4	28.4
Tarladan ya da bahçeden toptan satış yapıyor	22.9	10.4
İstanbul'daki aracılara toptan satış yapıyor	41.0	17.9
Bahçede, o an gelen kişi ve alıcılara satıyor	13.1	11.9
Geleneksel yerel pazarda satıyor	1.6	29.9
Devlete satıyor	4.9	1.5
Belirsiz	1	1

S: 66

TABLO 7

Sahip olunan işle ilgili beceri ve bilgilerin
öğrenildiği kaynak (%)

Meslek	Tarım	Ücretli Tarım İşçisi	Ücretli Vasıflı Sanayi	Ücretli Vasıfsız İşçi	Tüccar İş Adamı	Diğer
Kaynaklar						
Babasından	50	16.7	8.3	—	16.7	8.3
Arkadaşlarından	27.3	—	9.1	7.6	—	—
Etraftan (village no- tables)	88.8					
Çıraklıkta-İşte eğitim	—	—	27.1	—	—	—
Askerde	—	—	3.5	—	—	1.1
Diğer	—	—	—	—	—	—
Beceri gerekmiyor	—	11.1	—	—	—	—
Belirsiz	9.2					

TABLO 8

Borç alınan kaynaklar

Kimseden borç almıyor	43	29.9
Anonim örgütlerden (Banka, Sigorta şirketi vs.)	40	27.8
Köyde etkili olan kişilerden, arkadaşlarından	29	20.1
Akrabalarından	19	13.2
Patronundan	6	4.2
Belirsiz	7	4.8

S:144

TABLO 8A

Girişimleri için kimden yardım istiyor? (%)

Kimseden yardım istemiyor	30.5
Ailesinden	13.9
Köyde etkili olan kişilerden	9.4
Karmaşık örgütlerden	10.4
İşvereninden	4.5
Kararsız (not applicable?)	33.8

TABLO 9
Hane reislerinin aylık geliri (%)

Geliri Yok	3.5
1999 TL.'den az	6.2
2000-2999 TL. arası	17.4
3000-4999 TL. arası	40.3
5000-7499 TL. arası	16.0
7500-9999 TL. arası	5.5
10000 TL. ve üzeri	6.9
Belirsiz	4.2

S: 144

TABLO 10
**Köyde ortalama bir hayat sürdürmek için
gereken aylık gelir (%)**

1999 TL'den az	0.7
2000-2999 TL arası	5.5
3000-3999 TL arası	21.5
5000-7499 TL arası	51.4
7500-9999 TL arası	9.7
10.000 TL ve üzeri	9.0
Belirsiz	2.1

TABLO 11

Evlerin İnşa Tarihi	Ev (%)
1977-1976	15.5
1975-1974	13.8
1973-1970	25.9
1969-1965	16.4
1964-1959	11.2
1958-1953	6.9
1953'ten önce	10.4

S: 116

TABLO 12
Evin Özellikleri

	Evet (%)
Mutfacı var mı?	80.5
Banyosu var mı?	89.6
Tuvaleti var mı?	56.9
Suyu bağlandı mı?	39.6"

S : 144

TABLO 13
Evdeki Oda sayısı(%)

Tek odalı	2.1
2 odalı	30.5
3-4 odalı	61,9
5-6 odalı	4.2
Belirsiz	1.4

S: 144

X = Oda başına düşen kişi sayısı

TABLO 14
Ev eşyalarının alınış tarihleri (%)

	Karyola	Mobilya	Halı	Televizyon	Buzdolabı
1977	8.4	21.3	15.3	34.9	24.0
1976-1975	14.5	34.0	27.1	42.2	33.3
1974-1973	12.2	21.3	18.6	15.7	26.7
1972-1970	10.7	8.5	11.9	3.6	2.6
1969-1967	16.0	10.6	8.5	1.2	10.7
1966'dan önce	38.2	4.2	18.6	—	2.6
S.	131	47	59	83	75

TABLO 15
Erkeğin ihtiyaç duyduğu
aylık cep harçlığının miktarı (aylık olarak %)

Cep harçlığı almıyor	0.7
249 TL'den az	6.2
250-499 TL arası	11.1
500-999 TL arası	29.9
1000-1999 TL arası	37.5
2000-3999 TL arası	9.1
4000 TL ve üzeri	2.1
Belirsiz	3.5

TABLO 16
Hane Kompozisyonu

	Sayı	%
Belirsiz	108	75.1
Babasoylu Geniş Aile	7	4.8
Geçici Babasoylu Geniş Aile	22	15.3
Karma Formlar	7	8.8

S:144

TABLO 17
Hane Büyüklükleri ve Çocuk Sayısı

Frekans	Hane üyelerinin sayısı		Çocuk sayısı	
	S.	%	S.	%
1-2	17	11.8	69	47.9
3-4	58	42.2	38	26.4
5-6	48	33.3	15	10.4
7-8	19	13.1	—	—
9+	2	0.7		

X= Hane X 4.56

S: 144

Hane Başına Düşen Çocuk Sayısı: 2.53 S: 309 Çocuk

TABLO 18
Hane reislerinin ve karılarının yaşları

Hane Reisi Hane Reisinin Karısı

Yaş	S	%	S	%
15-20	—	—	12	8.8
21-30	43	30.0	40	29.4
31-40	34	23.6	34	25.0
41-50	33	22.9	28	20.6
51-60	19	13.2	15	11.0
61+	13	8.9		

TABLO 18A
Hane reislerinin ve karılarının eğitim durumu

Hane Reisi Karısı

	S	%	S	%
Okuma yazma bilmiyor	11	7.6	34	25.0
Okuma yazma biliyor	26	18.0	15	11.0
İlkokul mezunu	82	56.9	78	57.3
Ortaokul mezunu	20	13.9	5	3.6
Lise mezunu	5	3.5	1	0.7
Belirsiz			3	2.2

TABLO 18B
Hane reislerinin ve karılarının doğum yeri

Hane Reisi Karısı

	S	%	S	%
Taşköprü	46	31.9	35	25.7
Taşköprü'ye yakın başka bir köy	7	4.9	12	8.8
Taşköprü yakınında bir şehir	17	11.8	24	17.6
Başka bölgeler	11	7.5	10	7.3
Yurtdışı	50	34.7	38	27.9
Belirsiz			3	2.2

TABLO 19
Kimin gençlerin karar ve davranışları üzerinde
bir ağırlığı olabilir?

	S	%
Hiç kimsenin	24	16.6
Genç liderlerin	23	16
Aile büyüklerinin	18	12.5
Öğretmenleri	4	2.8
Muhtarın	37	25.7
Köyde etkili olan kişilerin	6	4.1
Muhtar-öğretmen ve imamın	18	12.5
Belirsiz	14	9.7

TABLO 20
Evinizi inşa ederken kimden yardım istediniz?

	Para Yardımı		Öneri		Malzeme Yard.	
	S	%	S	%	S	%
Kimseden yardım istememiş	72	58.5	75	61.0	55	44.7
Vasıflı işçilerden	—	—	7	5.7	36	29.2
Aileden	24	19.5	16	13.0	8	6.5
Köyde etkili olan kişilerden	8	6.5	10	8.1	6	4.9
Arkadaşlardan	3	2.4	4	3.2	3	2.4
Anonim Örgütlerden (Banka, sigorta şirketi gibi)	3	2.4	—	—		
Belirsiz	13	10.6	11	8.9	15	12.2
Kendi evi yok	21		21		21	

TABLO 21
Köyde en çok kimin sözü geçer?

	S	%
Muhtarın	83	57.6
Köyde etkili olan zengin kişilerin	34	23.6
Öğretmenlerin	4	2.8
İmamın	2	1.4
Kimsenin sözü geçmez	7	4.9
Diğer	2	1.4
Belirsiz	12	8.3

S: 144

TABLO 22
Köyde en etkili kişilerden sonra kimin sözü geçer?

	S	%
Muhtarın	25	17.4
Köyde etkili olan zengin kişilerin	33	22.9
Öğretmenlerin	20	13.9
İmamın	6	4.2
Köyün büyüklerinin	2	1.4
Kimsenin sözü geçmez	11	7.6
Diğer	2	1.4
Bilmiyorum-Belirsiz	45	31.2

TABLO 23
Aile sorunlarınızı kiminle birlikte çözersiniz?

	%
Hiç kimseyle	18.7
Karımla	50.7
Aile büyükleriyle	21.5
Oğullarımla	6.9
Arkadaşlarımla	2.1

S: 144

BİR SOSYAL BİLİMCİ için

Türk toplumunu gözlemlemek çok heyecan vericidir. Ondan da öte her şeyin her an değişme halinde olduğunun bilincinde ise, bu değişimin yavaş ya da hızlı olduğunu, çeşitli yönlerin karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini belirlemek, yorumlamak ve yeni bilgiler üretmek son derece doyurucu bir uğraştır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde yayınlanan yazılarımı 1960'lardan beri, toplumun hem dış hem de iç dinamiklerle değişe değişe nasıl yeni bir temel toplum yapısına ulaştığını göstermektedir. Zaman gibi soyut bir kavramın değişmesinden, metropolleşme süreçlerinin izlenmesinden, küçük ya da büyük toprak sahipliği yörelerinde köylülüğün bitişinin izlenmesinden, nüfus yapısının değişmesinden, kente ya da batı ülkelerine göçenlerin yeni düzene uyum için oluşturdukları yaşam stratejilerine kadar değişimin çok çeşitli yönlerinin bu yazılarda ciddi metod ve tekniklerle ele

BAĞLAM

789756194

ISBN: 975-69

012478